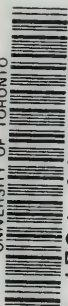

Venkatadhvarin
Shrīlakshmiśaśram

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00091108 1

BL
1225
L3V4
1904
v.7

THE

HOWKHAMBÂ SANSKRIT SERIES;

A

COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

NO. 100.

श्रीलक्ष्मीसहस्रम्

श्रीमद्वङ्कटाध्वरिविरचितम् ।

श्रीमद्रावजीमहाराजाऽपगन्तान् श्रीनिवासपण्डितेन विरचितया

वासवाधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।

काशीस्वराजकीय संस्कृतप्रधानपाठशालायां

साहित्यशास्त्राऽध्यापकेन मानवत्स्युपाख्यतैलङ्करामशास्त्रिणा स्वकृतया अवतरणानिः-

श्लेषिकया संपूज्य संशोधितम् ।

LAKSHMISAHASRA

BY

VENKATĀDHVARI

WITH THE

COMMENTARY CALLED BĀLABODHINI, BY
Srinivāsa Pandit or Ravji Mahārāja.

EDITED WITH AVATARANIKAS BY

Rāma Sāstri Tailanga,

PROFESSOR, GOVT. SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

FASCICULUS VII.

PUBLISHED AND SOLD BY THE SECRETARY

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT BOOK-DEPÔT;

BENARES.

AGENTS:-OTTO HARRASSOWITZ LEIPZIG:

PANDIT JYESHTHĀRĀMA MUKUNDJĪ, BOMBAY.

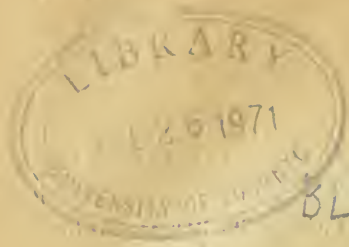
Printed by Hari Dās Gupta, Proprietor,

AT THE VIDYĀ-VILĀSA PRESS,

BENARES.

Price Rupee One.

Registered According to Act XXV. of 1867.

1225

L3V4

1904

V.7

॥ श्रीः ॥

—*—

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।

सुवर्णाशङ्कितभव्याभशतपत्तपरिष्कृता ॥ १ ॥

चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।

रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दामोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तवकः—१००

अथाऽभीतिस्तवकः ॥ १९ ॥

भयाऽऽर्तसर्वभूतेभ्यो ऽभीतिं दत्वा हुताशनाव ।

आविर्भूतां प्राप सीतां स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ १९ ॥

अथाऽस्मिन्नेकोनविंशतिस्तवके श्रीमहालक्ष्म्या अभयप्र-
दानस्वभावं वर्णयितुं प्रथमपद्ये अभयमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्म-
ङ्गलमाचरति—

अभयं भयमित्येतदुभयं सर्वदेहिनाम् ।

यत्सेवातदभावाभ्यां तामहं श्रियमाश्रये ॥ १ ॥

अभयमिति । सेवा शुभ्रूषा च तस्या अभावश्च सेवातद-
भावौ यस्या लक्ष्म्याः सेवातदभावाभ्याम् अभयं भयं चेत्येतदु-
भयं सर्वदेहिनां भवति इति यथा सङ्ख्यमलङ्कारः । तां श्रि-
यमहमाश्रये भजामीति । युग्मविपुलावृत्तम् ॥ १ ॥

भजामि तां त्वां भवरोगभीतिं

पयोधिकन्ये परिहर्तुकामः ।

वह्नेर्भयं वायुभुवो ययैव

न्यवारि तस्माच्च निशाचरीणाम् ॥ २ ॥

भजामीति । हे पयोधिकन्ये ! यया वायुभुवः मारुतेर्वह्नेः

१ अथोनविंशेनाऽभीतिस्तवकेन भगवत्या अभयदानशीलतां
वर्णयितुमिच्छुरादौ यस्याः सेवातदभावाभ्यां निखिलप्राणिनाम् अभय-
भये भवतस्तां श्रियमाश्रये इति मङ्गलमाचरति ।

२ हे पयोधिकन्ये ! संसाररोगभयं त्यक्तुकामोऽहं त्वां भजामि,
यया मारुतेरग्निभयं न्यवार्यत, निशाचरीणां मारुतेर्भयं च न्यवार्य-
तेति भयनाशनशीलां त्वां भवभीतिनाशयाऽऽश्रये इत्याह ।

सकाशाद्भयं तस्मान्मारुतेः सकाशान्निशाचरीणां राक्षसीनां
च भयं न्यवारि तां त्वां भवरोगभीतिं परिहर्तुकामः अहं
भजामि । तुल्ययोगितालङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ २ ॥

प्रह्लादस्य भयं विनेतुमचिरादेकस्य शोकस्पृशो
लोकस्यैव भयङ्करं तव पतिर्जग्राह सैहं वपुः ।
त्रैलोक्याऽम्ब तदीयकोपदहनज्वालास्तु वेलाऽतिगा-
श्चाटूक्तैरमृतैर्निवार्य भवती चक्रे जगन्निर्भयम् ॥ ३ ॥

प्रह्लादेति । हे त्रैलोक्याऽम्ब ! शोकस्पृशः खेदकारिण
एकस्य प्रह्लादस्य भयम् अचिराच्छीघ्रं विनेतुं तव पतिर्हरिः
लोकस्य भयङ्करं सैहं सिंहसम्बन्ध्येव वपुर्जग्राह स्वीचकार, भ-
वती तु वेलाऽतिगा अमर्यादास्तदीयकोप एव दहनज्वालाश्चा-
टूक्तैः प्रियवाग्रूपैरमृतैः पीयूषैस्तोयैश्च निवार्य जगत् निर्भयं च-
क्रे ऽकरोत् । विषादनरूपकश्लेषाऽलङ्काराः । शार्दूलविक्रीडितं
वृत्तम् ॥ ३ ॥

अशरणजनक्लेशाऽऽलोकक्षणोपनतोद्भूतेः

स तव हृदयग्लानेर्भीतो जगत्पतिरिन्दिरे ।

३ हे त्रिलोकीमातः ! तव पतिर्हरिः दुःखितस्य प्रह्लादस्य हिरण्य-
कशिपुसुतस्य भयं दूरीकर्तुं सकललोकभयङ्करीं सैहीं तनुं धृतवान्,
तदा त्वया निर्मर्यादास्तदीयकोप्राऽनलज्वाला अमृतकल्पैश्चाटुवचनैः
शमयित्वा जगद्भयहर्निमकारीति एकभयहरणाय सकललोकभयङ्कर-
नृसिंहमूर्तिधारिणस्ते पत्युरपेक्षया निजवचनैस्तत्कोपशमनपूर्वकं
जगद्भयदानमाचरन्त्यास्तव को ऽपि महिमा स्तुत्यतर इत्याह ।

४ हे इन्दिरे ! अनाथजनदुःखदर्शनक्षयो एवोदितायास्त्वदीय-
हृदयग्लानेर्भीतो जगत्पतिर्हरिस्तेराचरितमपराधशतमपि मर्षयन्

अहह विहिते क्षाम्यन्नागःसहस्रमजस्रम-

प्यभयमुभयोरारात्तेभ्यः प्रयच्छति लोकयोः ॥ ४ ॥

अशरणेति । हे इन्दिरे ! अशरणानां जनानां क्लेशानां दुःखानामवलोकनेन क्षणम् उपनता यद्वा ऽऽलोकसमये एवोपनता उद्गतिरुदयो यस्यास्तस्यास्तत्र हृदयग्लानेर्भीतः जगत्पतिर्बिष्णुः, अहहेत्यद्भुते, ऽजस्रं सततं विहितम् आगःसहस्रं, बहुपराधानित्यर्थः । क्षाम्यन्मृष्यन्सन् तेभ्यो जनेभ्य आराच्छीघ्रम् उभयोः स्वर्गमृत्युलोकयोः अभयं प्रयच्छति ददाति । हरिणीवृत्तम् ॥ ४ ॥

मुक्तस्त्वया मुह्यति साध्वसं गतः

सर्वाम्ब युक्तं खलु साध्वसङ्गतः ।

यस्त्वामुपासीत भया ऽतिचञ्चलां

चित्रं स धन्यो न भयाऽतिचञ्चलः ॥ ५ ॥

मुक्त इति । हे सर्वाऽम्ब ! त्वया मुक्तः पुमान् साध्वसं भी-

सन् झटिति तेभ्यो ऽनाथेभ्यो ऽजस्रमिहाऽमुत्राऽभयं प्रयच्छतीति भीतो ऽभीतिं प्रच्छतीति वैचित्र्यप्रदर्शनपूर्वकं हरेर्भगवत्यादलुन्दानुवर्तनाऽतिशयं प्रतिपादयन्नाह ।

५ हे सर्वाम्ब ! साध्वसङ्गतः (साधूनाम् असङ्गतः) हेतोस्त्वया परित्यक्तः पुमान् साध्वसं गतः (भीतिं प्राप्तः सन्) मुह्यतीति साध्वसङ्गतः साध्वसङ्गतश्चेदनु रूपमेवैतत्, परंतु यः भयाऽतिचञ्चलां (भया कान्त्या ऽतिक्रान्तविद्युतं) त्वामुपासीत धन्यः स भयाऽतिचञ्चलः (भित्त्या ऽत्यन्तचपलचित्तः) न भवतीति भयाऽतिचञ्चलायास्तवोपासको भयाऽतिचञ्चलो न भवतीति चित्रमिति वदन् विद्युत्सवर्णायास्तत्रोऽपासकः कदापि भयाऽऽकुलो न भवतीत्याह ।

तिं गतः सन्मुह्यति भ्राम्यतीति युक्तम् । कुतः ? स खलु साध्व-
सङ्गतः साधुषु असङ्गतः स साध्वसं गत एव, ततः भया का-
न्या ऽतिक्रान्ता चञ्चला विद्युद्यया तां यः पुमानुपासीत स
धन्यः भयेन भवादिभीत्या अतिचञ्चलः न भवतीति द्वितीया-
ऽर्थे नञा विरोधद्योतकं चित्रम् । समविरोधाऽऽभासालङ्कारौ ।
इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ५ ॥

वन्देत मन्देतरनित्यबोध-

नन्दे मुकुन्देष्टपुरन्धि यस्त्वाम् ।

अत्रासमत्राऽऽसनमेति सैहं

चित्राममुत्राऽपि स याति ऋद्धिम् ॥ ६ ॥

वन्दे इति । हे मन्देतरः अनल्पः बहुरिति यावत् । यो
बोधो ज्ञानं तेन नन्दति तत्सम्बुद्धौ, हे मुकुन्दस्य भगवतः इष्ट-
पुरन्धि इष्टनायिके ! यो नरत्वां वन्देत नमस्कुर्यात् सो ऽत्र
इह लोके अत्रासं निर्भयं सिंहस्येदं सैहम् आसनं सिंहासनमि-
त्यर्थः, राज्यमिति यावत् । एति प्राप्नोति, अमुत्राऽपि परलोके
ऽपि चित्रां विचित्रां, वागगोचरामिति यावत् । ऋद्धिं याति
प्राप्नोतीत्यर्थः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ६ ॥

६ हे अमन्दाऽक्षयज्ञानाऽऽनन्दपूर्ण ! मुकुन्दप्रियपत्ति ! यत्त्वां न-
मस्कुर्यात् सो ऽत्र लोके निर्भयं सिंहासनं (राजासनम्) अमुत्रापि
अद्भुतां समृद्धिं प्राप्नोतीति त्वत्प्रणामशीलः पुमानिह राजा भूत्वा पर-
लोके ऽपि महावैभवशाली भवतीत्याह ।

काराऽगारादपि किल भृशं तापदे पापदेहे
हन्ताऽहन्तामतिमतिविपन्मिश्रितामाश्रितानाम् ।
पारावाराऽधिपतितनये मादृशामीदृशानां
हित्वा हि त्वा त्रिजगति गतिर्नेतरा कातराणाम् ॥ ७ ॥

कारागारादिति । हे पारावाराऽधिपतितनये । कारायाः
अगारादपि । कारा स्याद्वन्धनाऽऽलये इत्यमरः । हन्त खेदे ।
किल तापदे पापरूपे देहे अतिमतिर्बुद्ध्यधिका या विपत्तया मि-
श्रिताम् अहन्तामहङ्कारम् आश्रितानाम् । इयं विधा प्रकारो येषां
ते ईदृशास्तेषाम् । इदं किमोरीश की । मादृशानां मत्सदृशाना-
म् । आ सर्वनाम्न इत्याकारादेशः । कातराणां भीतानां, हि
निश्चये, त्वा त्वां हित्वा त्रिजगति लोकत्रये इतरा गतिर्नास्ति ।
मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ७ ॥

भावी यस्मिन् भगवति भवददृष्टिलेशः कृतार्थे
त्वासो ऽन्यासोपहतविपदस्तस्य न स्यात् कुतो ऽपि ।

— — — — —

७ हे पारावाराऽधिपतितनये ! बन्धनगृहादपि समधिकक्लेशदा-
यिनि पापिष्ठे शरीरे विपद्भिर्युक्तामहन्तामतिम् (आत्मत्वबुद्धिम्)
आश्रितानाम् ईदृशां कातराणाम् (अतिभीरूणाम्) मादृशजनानां त्वा
(त्वाम्) हित्वा त्रिलोके ऽपि गतिर्नास्ति हीति निश्चयेनेत्याह ।

८ हे भगवति ! यस्मिन् कृतार्थे जने भवत्या अवलोकनलेशो ऽग्रे
भावी अन्यासोपहतविपदः (अन्येषां भीतिप्रदानाम् आसेन निरा-
सेन उपहता विपदो येन तस्य) कस्माच्चिदपि भयं न स्यादित्यत्र विषये
सुरसा (नागमाता हनूमद्विघ्नकारिणी) सिंहिका (छायाग्राहिणी
समुद्रस्था ग्राहिणी) तदादेरभीतो लङ्कापुरे ऽप्यप्रतिहतगतिर्हनूमान्
प्रमाणमिति त्वद्दर्शनान् पूर्वमेव सुरसासिंहिकादीन्निरस्य निरा-

अस्मिन्नर्थे जननि सुरसासिंहिकादेरभीतो

लङ्कायामप्यविहतगती रामदासः प्रमाणम् ॥ ८ ॥

भावीति । हे भगवति ! यस्मिन् कृतार्थे पुंसि भवत्या
दृष्टेर्लेशः भावी भाविता न्यासेन त्वत्पूजार्थकृतपादक्षेपेन(?) नि-
पूर्वादसुक्षेपणे अस्माद्वच् । उपहता विपद्यस्य तस्य त्रासः कु-
तो ऽपि न स्यात्, अस्मिन्नर्थे हे जननि ! सुरसा नागमाता
सिंहिका मकरी तदादेः अभीतः सन् लङ्कायामपि अविहतगतिः
रामदासो हनुमान्प्रमाणम् इति । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । मन्दा-
क्रान्ता० ॥ ८ ॥

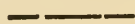
जनिमृतिजराभीष्माद्भीष्माऽऽतपोग्रतराद्भवा-

जननि न वयं वितस्यामस्त्वदङ्गमुपाश्रिताः ।

सति बलवदालम्बे स्याद्बुबलोप्यकुतोभय-

स्त्रसति मृगयोः किं वा पद्मे मृगो विधुमाश्रितः ॥९॥

जनीति । ग्रीष्मस्याऽऽतपादुष्णात् उग्रतरात् पुनः जनि-
श्च मृतिश्च जरा च ताभिर्भीष्माद्भयङ्कराद्भवात्संसारोत्तवाङ्गम्
उत्सङ्गम् उपाश्रिता वयं न वितस्यामस्त्रासं न प्राप्नुमः । तथा

पद् लङ्कायां खैरगामी हनूमानिव भावित्वत्कटाक्षलाभो ऽपि पुरुषः
सकलशत्रुनाशेनाऽऽपद्रहितः सन् कुतो ऽपि न भयं प्राप्नोतीत्याह ।

९ हे मातः ! जरामरणभयङ्कराद् ग्रीष्मकालिकाऽऽतपादपि दारु-
णात् संसारात् तवोत्सङ्गमाश्रिता वयं न विभीमः, यत् बलिष्ठाश्र-
ये सति बलहीनोपि निर्भयः स्यादिति चन्द्राऽऽश्रितो हरिणो व्याधाद्
विभेति किमित्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

हि-वलवति समर्थे आलम्बे ऽवलम्बे सति दुर्वलो हीनो ऽपि नास्ति कुतोभयं यस्य सः निर्भयः स्यात् । मयूरव्यंसकादिना साधुः । दृष्टान्तः—हे पद्मे ! विधुम् आश्रितः मृगः हरिणः मृगयोः । व्याधो मृगवधाऽऽजीवी मृगयुरिखमरः । त्रसति किम् ? अपि तु नेत्यर्थः । विकस्वराऽलङ्कारः । हरिणीवृत्तम् ॥ ९ ॥

अनाघ्राताः श्रौताः स्मृतिभिरुपदिष्टाश्च कमले
समीचामाचारैरपि च विदिता धर्मनिचयाः ।

कथङ्कारं घोरं निरयमतियायामिति भयं

जहामि स्मृत्वा ते जगदवनवात्सल्यजलधेः ॥ १० ॥

अनाघ्राता इति । हे कमले ! श्रौताः श्रुत्युक्ताः स्मृतिभिः श्रुत्यर्थप्रतिपदिकाभिः उपदिष्टा आज्ञप्ताः अपि च समीचां श्रेष्ठानाम् आचारैराचरणैर्विदिता ज्ञाताः धर्माणां निचयाः सङ्घा अनाघ्राताः अनास्वादिता, स्तलेशो ऽपि न गृहीत इत्यर्थः । तथा ऽपि जगत अवने रक्षणे वात्सल्यस्य कृपाया जलधेः समुद्रभूतां ते त्वां स्मृत्वा । अधीगर्थदेयशाङ्कर्मणीति कर्मणि षष्ठी । कथमिव कथङ्कारं, गमुलन्तमेतत् । घोरं भीमं निरयं नरकम् अतियायामतिक्रमणं कुर्याम । या प्रापणे इत्यदादेर्लिङ्गि शब्दुकि अदन्तत्वाऽभावादियादेशो न । इति भयं सजामि ।

१० हे कमले ! मया धर्ममूलश्रुतिस्मृतिसदाचाराऽनुशिष्टा धर्मसमूहा अघ्राता अपि न, सो ऽहं कथमिव नरकमतिगच्छेयमिति भीतिं वात्सल्यसागररूपं त्वां स्मृत्वा उत्सृजामीति अनाचरितधर्मलेशस्य मम नरकभयनाशिका दयोदधित्वमेवेत्याह ।

कृपाजलधिस्त्वं त्वद्भक्तं कदा ऽपि नाऽधः पातयसीति निर्भीको
ऽस्मीति भावः । शिखरिणी० ॥ १० ॥

विवित्सामात्सर्यस्फुरणदुरहङ्कारकुहना-
पिशाचीभ्यो विभ्यज्जगदभयदानैकनिरताम् ।
नुतां भूतेशाद्यैरपगमितरक्षोगणमदां
प्रपद्ये दासस्त्वां परमपुरुषप्राणदयिते ॥ ११ ॥

विवित्सेति । हे परमपुरुषस्य प्राणदयिते ! प्राणप्रिये !
विवित्सा च लब्धुमिच्छा च मात्सर्यस्याऽन्यथुभद्वेषस्य स्फुरणं
च दुरहङ्कारश्च कुहना दम्भाऽऽचरणं च ता एव पिशाच्यः ताभ्यः,
कुहना दम्भचर्यायामिति विश्वः । विभ्यज्जयं प्राप्नुवद्यज्जगत्
तस्य अभयदाने निरतां तत्पराम्, एवं भूतेशाद्यैर्हरादिभिः नुतां
स्तुतां, तथा ऽपगमितो निष्कासितः रक्षोगणमदः राक्षससमूह-
दर्पो यया तां त्वां लक्ष्मीं दासो ऽहं शरणं प्रपद्ये प्राप्तो ऽस्मी-
त्यर्थः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ ११ ॥

जन्तोर्हन्त त्रिलोकीजननि तव समाराधनासाधनेषु
व्यापारेष्वाभिमुख्यत्यजनभजनयोर्भीत्यभीती भवेताम् ।

११ हे पुरुषोत्तमप्राणप्रेयसि ! विवित्सा (लिप्सा) द्वेषोद्रेक,
दुष्टाऽहङ्कार, कपट, रूपपिशाचीभ्यां विभ्यद्दासो ऽहं लोकाऽभयदाना-
सक्तां शिवप्रभृतिभिः स्तुतामपनीतराक्षससङ्घदर्पो त्वामेव शरणं
वृणुं इत्याह ।

१२ हे त्रिभुवनजननि ! तवाऽर्चनसाधनभूतेषु व्यापारेषु प्राप्ति-
मुख्याभिमुख्ययोर्भयाऽभये भवेतामित्यत्र वालिवधोत्तरम् आदौ
रामणवधाऽनभिमुखं (भोगासक्ततया विस्मृतत्वदन्वेषणकार्यं) प-

सुग्रीवं वालिभङ्गे तदहितदमनाऽनुन्मुखं रामकोपाद्
भीतिं पश्चात्तदास्थावहनगतभियं तत्र दृष्टान्तयामः ॥ १२ ॥

जन्तोरिति । हे त्रयाणां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी ।
अकारान्तोत्तरपदो द्विगुस्त्रियामिति भाष्यकारेष्ट्या स्त्रीत्वं, द्वि-
गोरिति ङीप् । तस्याः जननि ! मातः ! तव सम्यक् भक्तिपू-
र्वकं आराधनासु अर्चनासु साधनभूतेषु व्यापारेषु आभिमुख्य-
स्य सिद्धतायास्त्यजनं च भजनं च तयोः सतोः यथासङ्ख्यं य-
थाक्रमं भीत्यभीती भयाऽभये भवेतां स्यातां, तत्र विषये वालि-
भङ्गे वालिनाशे कृते सति तस्य रामस्याऽहितस्य रावणस्य दमे
नाशे अनुन्मुखं पराङ्मुखं रामकोपाद्भीतिं पश्चात्तस्य रामस्या-
स्थायाः सीताशुद्धिरूपाया वहनेन करणेन गतभयं निर्भीकं
सुग्रीवं दृष्टान्तयाम उदाहरामः, वयमिति शेषः । यथासङ्ख्यका-
व्यलिङ्गालङ्कारौ ज्ञेयौ । स्रग्धरावृत्तम् ॥ १२ ॥

राक्षःस्तोमो ऽप्यखिलभयकृद् राघवप्राणकान्ते

त्रासोत्पत्त्यै न खलु भवति त्वत्पदाब्जाऽनुकूले ।

कष्टं मातस्तृणमपि भिये कल्पते त्वत्प्रतीपे

प्राच्ये साक्षी पवनतनयः पश्चिमे काक एकः ॥ १३ ॥

रक्ष इति । हे राघवस्य प्राणकान्ते ! तव पदाऽब्जयोः

आश्च रामचन्द्रक्रोधाद् भीतं तत्कार्याऽभिमुखं सुग्रीवमुदाहरणीकुः
मे इत्याह ।

१३ हे भगवति ! रामप्रेयसि ! निखिललोकभीतिदो राक्षससमूहो
ऽपि त्वच्छरणकमलाभिमुखे पुरुषे भयोत्पादनाय न कल्पते, त्वत्परा-
ङ्मुखे तु तृणमपि भयदं भवतीत्यप्राच्ये त्वत्सेवको राक्षसेभ्यो ऽभीतो
हनुमान्, अन्ये च पक्षे त्वदहितकर इषीकाऽस्त्राद् भीतो जयन्तः
काकः साक्षिभूत इत्याह ।

अनुकूले पुरुषे अखिलानां जनानामित्यर्थः । भयकृद्भयकारकः
रक्षःस्तोमः यातुममूहो ऽपि त्रासस्योत्पत्त्यै उत्पादनाय न भव-
ति खलु । हे मातः ! तव प्रतीपे अननुकूले तृणमपि भिये क-
ल्पते समर्थं भवति, कष्टम् । तथा हि—प्राच्ये अभये पवनतनयो
हनूमान्, पश्चिमे भये काकः एकः इन्द्रपुत्रत्वात्प्रधानः साक्षी-
त्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १३ ॥

कान्तारे महतीव संसृतिपथे हन्त भ्रमन्तश्चिरं
विष्णोः प्रेयसि वानरा इव नरा वेलाऽतिगग्लानयः ।
सम्पातेरिव सन्मतेरथ गुरोर्बुद्ध्वा स्थितिं तावकी-
माज्ञालङ्घनभीतिमम्ब जहति प्राज्ञा हरेः स्वामिनः ॥ १४ ॥

कान्तारे इति । हे विष्णोः प्रेयसि ! कान्तारे दुर्गममार्गे
इव संसृतेः संसारस्य जन्ममरणरूपस्य पन्था मार्गस्तस्मिन्
संसारपथे । पथो निभापेति पाक्षिकपृच् । हन्त चिरं बहुकालं
भ्रमन्तः, वानरपक्षे वेला अवधिकालाऽतिक्रमणरूपा, नरपक्षे
मर्यादातिक्रमणरूपा च, तामतिक्रम्य गच्छति सा । गमेर्ङ इति
ङप्रत्ययः । ग्लानिर्हर्षाऽभावो येषां ते वानराः कपय इव नरा

१४ हे विष्णुदयिततमे ! महति दुर्गमारण्यमार्गे इव संसारे
चिरं भ्रमन्तो नरा वानरा इव (सुग्रीवाऽऽज्ञया सीताऽन्वेषणाय भ्र-
मन्तो ऽङ्गदहनूमदादय इव) निरवाधिग्लानिमापन्ना अनन्तरं सद्बुद्धेः
सम्पातेरिव (जटायुज्येष्ठभ्रातुस्तन्नामकात् लङ्कायां सीतास्थितिबो-
धकाद् गृध्रादिव) देशिकात्तावकीं स्थितिं निवासं (लङ्कायां भगवद्भ-
क्षसि च) ज्ञान्वा स्वामिनः (प्रभोः) हरेः (कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य
नारायणस्य च) आज्ञायाः (मासाऽभ्यन्तरे प्रत्यावृत्तिबोधिकायाः, त-
त्तद्धर्मबोधिकायाश्च) उलङ्घनभयं त्यजन्तीत्याह ।

मानवाः, हे अम्ब ! अथ ग्लान्यनन्तरं सम्पातेर्गृध्रादिव सन्म-
तेर्गुरोः सकाशात् प्राज्ञाः मनीषिणः तावकीं स्थितिम् अवस्थानं
हरिरूपमित्यर्थः । बुद्ध्या ज्ञात्वा हरेः सुग्रीवस्य विष्णोश्च, स्वा-
मिन्नैश्वर्ये इति निपातनात्साधुः । आज्ञाया लङ्घनस्याऽनङ्गीकर-
णस्य भीतिं जहति त्यजन्ति । उपमाश्लेषालङ्कारौ । शार्दूलवि-
क्रीडि० ॥ १४ ॥

पादाऽब्जं भजनादिकर्मणि सुरैर्यस्यैव कर्मीकृतं
यो धत्ते ऽर्कयमेन्द्रवह्निमरुतां भीतावपादानताम् ।
तस्याऽप्यम्ब सकृत्कृतप्रपदनस्ते ऽस्मीति याचन् जनो-
प्यत्तासाऽर्पणसांप्रदान्यमयते देवि प्रसादेन ते ॥ १५ ॥

पादाब्जमिति । हे देवि ! त्वत्प्रसादेन त्वत्कृतसगुणत्वाऽऽ-
पादनेन । 'उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पने'ति तापनी-
यश्रुतेः । सुरैर्भजनादिकर्मणि यस्य पादाब्जं निर्गुणत्वादक-
र्माऽपि सगुणत्वेन कर्म सम्पद्यमानं कृतम् । अयं भावः । कर्तुरी-
प्सिततमं कर्मेत्यत्र गमनकर्तुरीप्सिततममत्यन्तमिष्टं कृतमिति ।
यः, भीषास्माद्वातः पवते इत्यादिश्रुतेः अर्कयमेन्द्रवह्निमरुतां
भीतौ भयदाने अपादानतां धत्ते इति । भीत्रार्थानां भयहेतुरि-

१५ हे देवि ! देवैर्यस्यैव चरणकमलं सेवादिक्रियासु कर्मीकृतं,
(देवा यस्यैव चरणां सेवन्ते) यः सूर्ययमेन्द्राऽनलाऽनिलानां भये
अपादानत्वं धत्ते, (यस्मादेव सूर्यादयो विभ्यति, 'भीषास्माद्वातः प-
वते' इत्यादिश्रुतेः) तस्याऽपि (निःसीममाहात्म्यस्य नारायणस्य)
सकृत्कृतप्रणाम 'स्तवास्मी'ति प्रार्थयमानो जनस्तव प्रसादेनाऽभ-
यदानसम्प्रदानतां प्राप्नोति (भगवांस्तस्मै अभयं ददाति, 'सकृदेव
प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते । अभयं सर्वभूनेभ्यो ददाम्येतद्गतं
ममे'ति साक्षाद्भगवदुक्तेः) इत्याह ।

ति सूत्रे यो भयहेतुः सोपादान इत्युक्तत्वाद्वयहेतुनियमने-
नाऽऽपादानत्वमस्य । हे ऽम्ब ! तस्याऽपि सकृदेकवारं कृतं प्रप-
दनमुपसदनं येन स सन्नपि ते तवाऽस्मीति याचन् जनः अत्रा-
सः । त्वसी उद्वेगे अस्माङ्गु । उद्वेगाऽभावस्यार्पणस्य सम्प्रदा-
नम् । कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् इति सूत्रादत्रासाऽर्प-
णकर्मसम्बन्धरूपसम्प्रदानत्वम् अयते प्राप्नोतीत्यर्थः । शार्दूल-
विक्रीडितं वृत्तम् ॥ १५ ॥

आरोढुं किल यत्सनीडममरा विभ्यत्यहिद्विष्मुखा-
स्ताद्ब्रह्माऽपि तवाश्रयेण सुलभीकर्तुं न भीतो ऽस्म्यहम् ।
लेढुं दाडिमकल्परत्नखचितं राज्ञः किरीटं रमे
किं वा सर्वदुरासदस्य दयिताकेलीशुकस्त्रस्यति ॥ १६ ॥

आरोढुमिति । हे रमे ! यस्य ब्रह्मणः सनीडं समीपम् अ-
हिद्विडिन्द्रः स मुखं येषां ते अमरा अपि आरोढुं न्यग्भावयितुं
विभ्यति । इयं गाथा कठवल्ल्यां श्रूयते । तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दरूपं
तवाऽऽश्रयेणाऽसुलभमपि सुलभीकर्तुम् अहं भीतो नाऽस्मि । दृ-
ष्टान्तः—सर्वेषां दुरासदस्य राज्ञः दाडिमेन कल्पैः(?) दाडिमबीज-
सदृशैः रत्नैः खचितं किरीटं लेढुमास्वादितुं दयितायाः प्रियायाः
केलीशुकः त्रस्यति किम् ? इति स्वस्य लक्ष्मीहस्तकीरत्वेन भया-
ऽभावः सूचितः(?) दृष्टान्तालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १६ ॥

१६ हे रमे ! अहिद्विष्मुखा (इन्द्राद्याः) अमरा अपि यत्सनीडं
(यस्य समीपम्) आरोढुं विभ्यति तद्ब्रह्मापि त्वदालम्बेन सुलभं क-
र्तुम् अहं न भीतो ऽस्मीति दाडिमबीजसमानकान्तिमाणिक्यजटितं
सर्वजनदुरापस्य राज्ञः किरीटं लेढुं राजपत्नीक्रीडाशुको विभेति
किं ? मित्युक्त्या समर्थयन् त्वदाश्रयेण ब्रह्मापि मे सुलभमित्याह ।

दातव्या स्वयमेव दाशरथये देवीति यो वीतभी-
रग्रे साऽऽग्रहमग्रजस्य कथयन्नार्तो दशास्याऽनुजः ।
तस्मै त्वद्वयितेन दत्तमभयं प्राज्यं च राज्यं रमे
यत्स्वल्पं व्यसनं भवेत्तव कृते तद्भूयसे श्रेयसे ॥ १७ ॥

दातव्येति । हे रमे ! यः दशास्याऽनुजो विभीषणः वीत-
भीर्गतभयः सन् स्वयमेव दाशरथये रामाय त्वया देवी सीता
दातव्येति अग्रजस्य रावणस्याऽग्रे आग्रहेण हठेन सहितं यथा
तथा कथयन् सन्नार्तः पीडितः, तस्मै त्वद्वयितेन रामेण अभयं
चेत्यपरं प्राज्यं विपुलं राज्यं दत्तम्, अतस्त्वत्कृते त्वदर्थं यत्स्वल्पं
व्यसनं तद्भूयसे श्रेयसे कल्याणाय भवेद्भूयात् । अर्थान्तरन्या-
साऽलङ्कारः । शार्दूलविकीडितं वृत्तम् ॥ १७ ॥

तव साधु वर्ष्म नवसारसाऽऽलये

भवसागराऽन्तरवसादमेयुषाम् ।

अभयाय भात्यशुभयातुदीप्तिहृत्

प्रभया सुवर्णनिभया मनोरमम् ॥ १८ ॥

तवेति । हे नवसारसाऽऽलये ! सुवर्णनिभया तत्सदृशया प्र-

१७ हे रमे ! यो रावणाऽनुजो (विभीषणो) निर्भयः सन् रावण-
स्य पुरः स्वयमेव रामाय सीता समर्पणीयेति साग्रहं वदन् रावणे-
नापमानितो दुःखमवाप, तस्मै भगवान् रामो ऽभयं प्रचुरं लङ्का-
धिपत्यं च ददावतस्त्वदर्थं स्वल्पमपि दुःखमनुभूतं महीयसे कल्या-
णाय स्यादित्याह ।

१८ हे नवसारसालये ! अशुभानां राक्षसानां, राक्षसतुल्यानामशु-
भानां वा कान्तिहृत् सुवर्णसवर्णया दीप्त्या मनोहरं साधु तव शरीरं
संसारसागराऽन्तः खेदं प्राप्तवतां जनानामभयाय संपद्यते इत्याह ।

भया मनोरमे ! सुन्दरमपि अशुभानां यातूनां रक्षसां दीप्तिं प्रभां
हरति तव तव साधु वर्ष्म विग्रहः भवसागरस्याऽन्तर्मध्ये ऽव-
सादं खेदम् एयुषां प्राप्तवताम् । आङ्पूर्वादिणो लिटि कसौ
उपेक्षविवक्षितत्वादुपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति निपातनात्सा-
धुः । अभयाय भवति । मञ्जुभाषिणीवृत्तम् ॥ १८ ॥

प्रत्यासीदति मृत्युरन्वहमहो गत्यागतिभ्यां रवेः
पापीयानहमस्मि पापिनि जने कोपी च वैवस्वतः ।
हा किं वा भवितेति वेङ्कटपतेः क्रीडासखि त्रस्यते
मह्यं गर्ह्यतमाय मातरभयं देयं दयालो स्वयम् ॥ १९ ॥

प्रतीति । हे वेङ्कटपतेः क्रीडासखि ! अहो इत्याक्रोशे । रवे-
र्गत्यागतिभ्याम् अन्वहं प्रतिदिनं मृत्युः प्रत्यासीदति, अहं पापी-
यानस्मि, पापिनि पापयुक्तजने वैवस्वतो यमः कोपी च । हा
खेदे । किं वा भविता भविष्यतीति त्रस्यते उद्वेगवते गर्ह्यतमाया-
ऽतिगर्हाय मह्यं हे दयालो ! हे मातः ! अभयं देयं, दातुं योग्य-
मिति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १९ ॥

परब्रह्मप्राणप्रणयिनि हरब्रह्ममधव-

न्मुखानां लेखानामपि भयमभीतिश्च भवतः ।

१९ हे दयाशीले वेङ्कटेशकेलीसखि ! मातः ! सूर्यस्योदयाऽस्ता-
भ्याम् प्रतिदिनं मृत्युः संनिधत्ते, अहं पापिष्ठः, पापिनि च जने यमः
सक्रोधः, हा किं वा भविता ? इति विष्यते दूषणीयतमाय मह्यं त्वया
स्वयमभयं देयमिति प्रार्थयते ।

२० हे जननि ! परब्रह्मप्राणप्रिये ! तव दृष्टेर्निमीलनोन्मीलनाभ्यां
शिवब्रह्मेन्द्रादीनां देवानामपि भीत्यभीती भवत इति महानयं

निमेषोन्मेषाभ्यां तव जननि दृष्टयोरिति महा-

नयं घण्टाघोषः क इह विमृशेन्मानमपरम् ॥ १२० ॥

परेति । हे परब्रह्मणः प्राणप्रणयिनि ! हरश्च ब्रह्मा च म-
घवांश्च ते मुखा आदयो येषां तेषां लेखानां देवानां भयम् अ-
भीतिश्च हे जननि ? तव दृष्ट्योः निमेषो निमीलनं च उन्मे-
ष उद्धाटनं च ताभ्यां यथासङ्ख्यं भवतः, इत्ययं महान्घण्टा-
घोषः, अपरमितरत् किं मानं प्रमाणं विमृशेत् ? अपि त्वन्यमा-
नापेक्षा नास्तीति भावः । यथासङ्ख्यमालङ्कारः । शिखरिणी-
वृत्तम् ॥ २० ॥

घनातौ कार्तान्तः कदननिपुणः किङ्करगणो

भ्रमद्भिर्लोकाऽम्ब क्रुधमिव वमद्भिश्च नयनैः ।

प्रगल्भां दुर्भीतिं प्रथयति यथा मे न बहुधा

तथा शीताऽपाङ्गैः प्रसभमनुगृह्णातु भवती ॥ २१ ॥

घनेति । हे लोकाऽम्ब ! घनातौ निविडपीडायां क्रुधं
वमद्भिरुद्भिरद्भिरिव भ्रमद्भिर्नयनैः कदने पीडायां निपुणः का-
र्तान्तः कृतान्तसम्बन्धी किंकराणां गणः यथा मे प्रगल्भां
दुर्भीतिं बहुधा न प्रथयति न खयापयति तथा भवती शीतै-

घण्टाघोषः (महाप्रसिद्धिः) इह विषये को वा अन्यत्प्रमाणं विचार-
येत् ? (नात्र प्रमाणाऽन्तराऽपेक्षा) इत्याह ।

२१ हे लोकजननि ! घनाऽऽतौ (प्राणप्रयाणपीडाऽवसरे) दुः-
खदानपटुः कृतान्तसंबन्धी किङ्करसङ्घो घूर्णमानैः क्रोधमुद्भिरद्भिरिव
नेत्रैर्यथा महती मे दुष्टां भीतिं न विस्तारयति तथा भवती शीतलैः
कटाक्षैर्मानुगृह्णात्विति प्रार्थयते ।

रपात्रैर्मा प्रसभं हठेन अनुगृह्णातु । गृह्ण ग्रहणे इत्यस्मात्प्रार्थ-
नायां लोद् । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २१ ॥

तत्तत्पापीघजफलतया दारुणैस्तन्यमाना

याम्याः श्रुत्वा मुनिवचनतो यातनाश्चेतनानाम् ।

कामं भीतः कमलनिलये कम्पमानाऽखिलाङ्गो

विश्वस्य त्वामहमशरणो विश्वधार्त्रीं प्रपद्ये ॥ २२ ॥

तदिति । हे कमलनिलये ! तानि च तानि पापानि च
तेषामोघात्सङ्घाज्जातं यत् फलं तथा दारुणैर्भीमैर्यमकिङ्कुरैरि-
ति यावत् । तन्यमाना विस्तार्यमाणाश्चेतनानां प्राणिनां याम्या
यमसम्बन्धिनीर्यातनाः पीडाः मुनिवचनेभ्यः स्मृत्यादिभ्यः श्रु-
त्वा । कामं प्रकामं पर्याप्तमित्यमरः । भीतः, अतः कम्पमाना-
न्यखिलान्यङ्गानि यस्य सः अशरणः, अतः विश्वस्याऽखिलस्य
धार्त्रीं मातरं त्वाम् विश्वस्य उद्धरसीति विश्वासं प्राप्य प्रपद्ये
शरणाऽऽगतो ऽस्मि । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ २२ ॥

देशे काले सततविकृते देवि देहस्य वृत्ते

दृष्टे शौरेरघजुषि जने तीक्ष्णकोपे च चित्ते ।

२२ हे कमलाऽऽलये ! तत्तत्पापनिचयफलत्वेन भीषणैर्यमकिङ्कुरैः
क्रियमाणा यमसम्बन्धिनीः प्राणिनां तीव्रवेदना मुनिवचनेभ्यः (स्मृ-
तिपुराणादिभ्यः) श्रुत्वा ऽत्यन्तं भीतो वेपमाननिखिलशरीरो ऽग-
तिरहं विश्वासेन जगन्मातरं त्वां शरणं वृणे इत्याह ।

२३ हे देवि ! तत्तद्देशकालयोर्विकारभाजि मनसो वृत्तान्ते, पा-
पिनि जने दारुणक्रोधे हरेऽश्रिते च पर्यालोचिते महती भीतिराविर्भ-

भीतिः प्रादुर्भवति महती शक्तिमत्या भवत्याः

कारुण्याऽऽर्द्रे मृदुनि हृदये चिन्तिते हन्त धैर्यम् ॥ २३ ॥

देशे इति । हे देवि ! देशे काले सततं विकृते विकारभाजि देहस्य वृत्ते, किं च शौरेर्विष्णोः अघजुषि पापकारिणि जने मानवे तीक्ष्णः खरः कोपो यस्य तस्मिन् चित्ते चेतसि दृष्टे सति महती भीतिः प्रादुर्भवत्युत्पद्यते, ततः कारुण्येनाऽऽर्द्रे क्लिप्ते अतः मृदुनि शक्तिमत्याः सामर्थ्यवत्या भवत्याः हृदये चिन्तिते स्मृते सति, हन्तेति हर्षे, धैर्यं प्रादुर्भवति । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ २३ ॥

बाधन्ते विषया बहिः सततमप्यन्तस्तु कामाऽऽदय-
स्त्रातुं हन्त विपन्नमर्णवसुते धात्रादयो ऽप्यक्षमाः ।

शक्तो यद्यपि केशवः स तु दुराराध्यः स्वयं मद्विधै-

रित्युद्वेगवतो मम क्लमहराऽऽलोका त्वमेका गतिः ॥ २४ ॥

बाधन्ते इति । हे ऽर्णवसुते ! बहिर्विषयाः अन्तस्तु कामादयः सततं बाधन्ते । हन्त खेदे । विपन्नं विपत्तियुक्तं त्रातुं रक्षितुं धात्रादयः ब्रह्मप्रभृतयो ऽप्यक्षमाः, यद्यपि केशवो विष्णुः शक्तः समर्थः, स तु मद्विधैर्मत्सदृशपापिभिः स्वयं दुराराध्यो दुःखेनाऽऽराधितुं शक्यः, इत्युद्वेगवतः मम क्लमस्य श्रमस्य हरति

वति, शक्तिशालिन्यास्तव दयाऽऽर्द्रे कोमले हृदये च चिन्तिते सति धैर्यमाविर्भवतीत्याह ।

२४ हे अर्णवसुते ! बहिः शब्दादयो विषया अन्तश्च कामादयः सर्वदा पीडयन्ति, विपद्ग्रस्तं त्रातुं ब्रह्मादयो ऽप्यसमर्थाः, यद्यप्येको हरिः समर्थः परं स मादृशां कृच्छ्रेणाराधयितुं शक्यः, इत्युद्विग्नस्य ममाऽऽयासहरदर्शना त्वमेवैका गतिरित्याह ।

स हरः आलोको यस्याः सा त्वं एका केवला गतिस्तारि-
कंति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २४ ॥

वाल्मीकौ तमसाऽन्वयो वलरिपौ भूयस्तरा मन्यवो
योगस्थे यमसंगतिर्दृढगदाऽवाप्तिस्तु नारायणे ।

रुद्रे क्षुद्रहितक्रमो भवकृतं दुःखं रतिप्रेयसि

त्रासः कुत्सितमौक्तिकेषु न पुनस्त्वत्संश्रितेष्विन्दिरे ॥ २५ ॥

वाल्मीकाविति । हे इन्दिरे ! तमसाऽन्वयः तमसाख्यन-
दीसम्बन्धः अज्ञानसम्बन्धश्च वाल्मीकौ मुनावेव, न त्वत्संश्रितेषु
त्वद्भक्तेषु तमसा अज्ञानेनाऽन्वयः सम्बन्धः, एवमुत्तरत्राऽपि
लापनरीतिर्ज्ञेया । वलरिपाषिन्द्रे भूयस्तरा बहवो मन्यवो यज्ञाः
क्रोधाश्च, न त्वत्संश्रितेषु मन्यवः क्रोधाः, योगनिष्ठे यमानाम्
अहिंसाब्रह्मचर्यापरिग्रहादीनां सङ्गतिः कृतान्तमेलनं च, न त्व-
त्संश्रितेषु यमस्य कृतान्तस्य सङ्गतिः, नारायणे दृढा कठोरा या
गदा कौमोदकी तस्या अवाप्तिः प्राप्तिः, न त्वत्संश्रितेषु दृढानां
माढानामपि गदानां रोगाणामवाप्तिः प्राप्तिः, गदो भ्रातरि वि-

२५ हे इन्दिरे ! वाल्मीकिमुनौ तमसाऽन्वयः (तमसाऽज्ञानेन
संबन्धः, तमसाख्याया नद्याः संबन्धश्च, तस्य तमसातीरस्थाश्रमवा-
मित्वात्) इन्द्रे भूयांसो मन्यवः (क्रोधाः दैन्यानि वा, यज्ञाश्च)
योगान यमसङ्गतिः (कृतान्तसम्बन्धः, अहिंसादिसम्बन्धश्च) ना-
रायणे दृढगदाऽवाप्तिः (कठोररोगाऽवाप्तिः, गदाऽऽयुधाऽवाप्तिश्च)
रुद्रे क्षुद्रहितक्रमः (नीचहितकरणरीतिः, क्षुधा रहितस्य क्रमो नि-
त्यतृप्तत्वं च) रतिप्रेयतमं कामं भवकृतं (संसारकृतं, शिवकृतं च)
दुःखं, कुत्सितमुक्ताफलेषु त्रासः (भयं, त्रासाख्यदोषश्च) वर्तते,
त्वदाश्रितेषु तु अज्ञानदैन्ययमसम्बन्धरोगाऽवाप्तिः, क्षुद्रहितकरत्वं,
संसारदुःखं, त्रासा न भवन्तीति श्लेषेणाह ।

ष्णोः स्यादामये चाऽयुधे गद इति विश्वः । रुद्रे सदाशिवे
क्षुद्रहितक्रमः क्षुधः रहितं राहित्यं भावे क्तः । तस्य क्रम उ-
द्योगः भैक्ष्यचर्येत्यर्थः । क्षुद्राणां दुर्मेधसां रावणादीनां हिते
क्रम उद्योगश्च, न त्वत्संश्रितेतु अयं क्रम इति भावः । रतिप्रे-
यसि कामे भवकृतं शिवकृतं संसारजश्च दुःखं मरणरूपं, न
त्वत्संश्रितेषु भवकृतं संसारकृतं दुःखं, कुत्सितमौक्तिकेषु त्रासः
त्रासारूपो मुक्तादोषः 'मोर्चा' इति लोके, भीश्च, न त्वत्संश्रितेषु
त्रासः उद्वेग इत्यर्थः । त्रासो भीमणिदोषयोरिति विश्वः । प-
रिसङ्ख्यालङ्कारः । शार्दूलविक्री० ॥ २५ ॥

हन्त प्राकृतचक्षुराद्यविषये व्यापिन्यनिर्वाच्यतां
प्राप्ते विश्वजनिस्थितिक्षयपुषि ब्रह्मण्यनन्याश्रये ।
मातस्त्वामभयं विधातुमुषितां मन्ये प्रतिष्ठामहं
तस्मिन्स्ते दरमन्तरं भवति चेत्कस्याऽत्र न स्याद्भयम् ॥ २६ ॥

हन्तेति । हे मातः ! हन्तेति हर्षे । प्राकृतानां चक्षुरादीनाम्
आदिशब्देन कर्णादयः । तेषामविषये ऽगोचरे व्यापिन्यापि अ-
निर्वाच्यतां प्राप्ते तथा ऽपि विश्वस्य जगतः जनिरुत्पत्तिः स्थि-

— — —

२६ हे मातः ! स्वाभाविकचक्षुरादीन्द्रियाऽगोचरे (योगिदृष्टि-
मात्रवेद्ये) सर्वव्यापके नामरूपाद्यनिर्वचनीये जगदुत्पत्तिस्थितिल-
यकारणे ऽनितराश्रिते (जगदाधारे) अभयं (निःश्रेयसदानेन बन्ध-
भीतिनाशं) कर्तुं कृतनिवासां त्वां प्रतिष्ठां (नित्यस्थिरां) मन्ये,
तस्मिन् विषये ते ईषदन्तरायः स्याच्चेत् कस्य वा ऽत्र भयं न स्या-
दिति ब्रह्मरूपे नित्यसंनिहितायास्तव दययैव लोकानामभयप्राप्ति-
रन्यथा निरुक्तरूपस्य ब्रह्मणो ज्ञानस्य कथमप्यसम्भवात् सर्वदा भ-
यस्यैव प्रसङ्ग इत्याह ।

तिः पालनं क्षयो नाशः तान्पुष्यति तस्मिन्नपि नास्त्यन्यः
 आश्रयो यस्य तस्मिन्ब्रह्मणि अभयं विधातुं त्वां शक्तिरूपाम्
 उषितां स्थितां प्रतिष्ठामहं मन्ये तस्मिन् ब्रह्मणि ते जीवबुद्धौ
 दरम् ईषदन्तरं भवति चेत्कस्य पुरुषस्य भयं न स्यादपि तु भ-
 वेदिति भावः । 'उदरमन्तरं कुरुते ऽथ तस्य भयं भवती'ति श्रु-
 तेः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २६ ॥

दशमुखसहजं तं देवि नाम्ना ऽर्थतो वा

ऽप्युदितमुखविकारं भीतमप्यूष्मणा ऽऽप्तम् ।

अकुरुत रघुवीरस्त्वत्प्रसादप्रभावा-

दभयवितरणेन क्षिप्रमानन्दसान्द्रम् ॥ २७ ॥

दशेति । हे देवि ! तं प्रसिद्धं नाम्ना ऽऽख्यया वा ऽर्थतः
 आकृत्या ऽपि दशमुखस्य सहजं बन्धुं, नामपक्षे उदित उत्पन्नः
 मुखे नामाऽऽदौ विकारः विवर्णो यस्य तं, तथा भी
 इत्यक्षरेण इतं युक्तं, पुनः शषसहा ऊष्माणः तन्मध्य-
 स्थषकारोष्मणा णवर्णेन च आप्तं युक्तं विभीषणमित्यर्थः ।
 अथाऽर्थतः उदितः मुखे वक्त्रे विकारः प्रत्याख्यानाद्वैवर्ण्यं य-

२७ हे देवि ! शब्दतो ऽर्थतो वा उदितमुखविकारम् (उदित
 आदौ 'वि'शब्दो यस्य तथाविधं 'वि'शब्दादिभागं, रावणकृता-
 ऽवमानेन सञ्जाताऽऽननवैवर्ण्यं च) भीतमपि 'भी' इति शब्देन यु-
 क्तं, चकितं च) ऊष्मणाप्तं ('ष'कारेण 'ण' कारेण च युक्तं, 'विभी-
 षण'नामानमिति यावत्, क्रोधेन युक्तं च) तं रावणाऽवरजं रा-
 मभद्रस्त्वदनुग्रसामर्थ्यात् अभयदानेना ऽनन्दघनं चकारेति भगवान्
 त्वदनुग्रहेण विभीषणमभयदानेनाऽनुजग्राहेति भयक्रोधादिविकार
 निधे रपि त्वदनुग्रहेण ब्रह्मानन्दलाभो भवतीत्यर्थं सूचयन्नाह ।

स्य सः, तथा भीतं भययुक्तं पुनरुष्मणा रावणकृताऽपकारस-
न्तापेनाऽऽप्तमपि तव प्रसादस्य प्राप्तेः प्रभावात्सामर्थ्याद्रघुवीरः
अभयस्य विनरणेन दानेन क्षिप्रं शीघ्रम् आनन्दसान्द्रं मोदपूर्ण-
मकुरुत । तथा चाऽध्यात्मरामायणे श्रीरामः—सकृदेव प्रपन्नाय
तवाऽस्मीति च वादिने । अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम ।
इति । इयमपि प्रतिज्ञा त्वत्सम्बन्धप्रकटितेति भावः । अ-
न्तर्लापिकाचित्रमिदं, श्लेषश्च । मालिनीवृत्तम् ॥ २७ ॥

अल्पश्रुतेभ्य इव राशिमनादिवाचा-

मंहस्ततिभ्य इव बिभ्यतमर्भकं ते ।

पुण्यैः पुराणवचनैरिव वीक्षणैस्त्व-

मुच्चैर्नृसिंहसखि मामुपबृंहयेथाः ॥ २८ ॥

अल्पेति । अल्पश्रुतेभ्यः अल्पज्ञेभ्यः सकाशादनादिवाचां
राशिमिव, तथा अंहस्ततिभ्यः पापसङ्केभ्यः बिभ्यतं भयं प्राप्नु-
वन्तं ते तवाऽर्भकं शिशुममुक्कविं पुण्यैः पुराणवचनैरिव हे न-
रसिंहसखि ! मां दासम् उपबृंहयेथाः वर्धयेथाः । बृह बृंह वृ-
द्धौ अस्माणिजन्ताल्लिङ् । 'बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरि-
ष्यति । इतिहासपुराणाभ्यां वेदाऽर्थमुपबृंहयेदि'ति वचनात् ।
उपमालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २८ ॥

२८ हे नरहरिप्रिये ! स्तोकबोधेभ्यो वेदवाक्समूहमिव पापस-
मुदायेभ्यो बिभ्यतमिव ते शिशुं मां कल्याणकारणैः पुराणौघैरिवो-
द्यैरवलोकनैर्वर्द्धयेथा इत्याह ।

दुष्कालाऽनुगुणक्रमैः श्रुतिपथाऽऽविष्कारनिष्कासकै-
निष्कारुण्यतमैस्तुरुष्कयवनैर्निष्कारणत्रासिभिः ।

कञ्जावासीनि तत्समैरपि जनैः सञ्जायमानं भयं
त्वं जालेन दृशां हि तारयसि नः खञ्जानिवाम्भोनिधिम् ॥ २९ ॥

दुष्कालेति । हे कञ्जावासिनि ! दुष्कालानाम् अनुगुणाः
क्रमाः येषां तैः, तथा श्रुतिपथस्याऽविष्कारस्य प्राकट्यस्य नि-
ष्कासकैः पुनः निष्कारुण्यतमैरिति निर्दयैः, अथ च निष्कारणं
निष्प्रयोजनं यथा तथा त्रासयन्ति तैः तैः समाः सदृशास्तैर्ज-
नैर्दुर्जनैरित्यर्थः । सञ्जायमानं भयं प्रति नो ऽस्मान् खञ्जान्
पदहीनान् अम्भोनिधिमिव दृशां जालेन समूहेन तारयस्युद्धा-
रयसि । उपमालङ्कारः । शार्दूलविक्री० ॥ १९ ॥

का का ऽभयप्रदेति प्रश्नो यद्वाचकः समस्तपदः ।

२९ हे पङ्कजवासिनि ! कलिकालाऽनुरूपरीतिभिः, श्रौतमार्गप्रका-
शनिरासकै, रतिनिष्कृपैः, अकारणभयप्रदैस्तुरुष्कदंशीयैव नैरन्यैरा-
तत्समगुणैर्जनैरुपद्यमानां भीतिं त्वं गतिविकलान् सागरमिव ह
ग्जालेनाऽस्मान् उत्तारयसीत्याह ।

३० 'का का अभयप्रदा ?' इत्यसमस्तपदकः प्रश्नः समस्य
माननिखिलपदो यद्वाचकः ('काकाऽभयप्रदा' स्वस्तनविदारकज-
यन्तकाकाऽभयप्रदेति भगवतीवाचकः) सन् स्वयमुत्तररूपत्वं प्रा-

स्वयमुत्तरतां धत्ते रमा समस्तोत्तरा विराजति सा ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मसिहस्रे
अभीतिस्तवक एकोनविंशः सम्पूर्णः ॥ १९ ॥

काकेति । का का अभयं प्रददाति, का अभयप्रदा ? इति
अभयस्तपदप्रश्नः । समस्तानि समस्यमानानि सुवन्तादीनि यास्मिन्
नः स यस्याः काकस्य अभयं प्रददाति इत्येवंरूपेण वा-
चकः अभिधेयवान् सन् स्वयम् उत्तरतां समाधानतां धत्ते धार-
यति सा समस्तेभ्यः देवेभ्यः उत्तरा श्रेष्ठा रमा विराजति
इति । इदं प्रश्नोत्तरसमजातिचित्रम् । तल्लक्षणं विदग्धमुखमण्डने
द्वितीयपरिच्छेदे—‘प्रश्नवर्णश्रुतेस्तुल्यं यत्र स्यादुत्तरं वरम् । प्र-
श्नोत्तरसमं तज्ज्ञास्तदाहुः’ इति । इयमेव अपन्हुतिप्रश्नजातिश्चे-
ति । गीतिवृत्तम् ॥ ३० ॥

इति रावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन
विरचितायां बालबोधिण्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मी-
सहस्रटीकायाम् अभीतिस्तवक एकोनविं-
शः सम्पूर्णतामगमत् ॥ १९ ॥

इति समस्तोत्तरा (सर्वोत्कृष्टा, कृतसमासपदोत्तररूपा च) सा
रमा विराजतीति प्रश्नोत्तरसमनामकचित्रनिबन्धनपुरस्सरं स्त-
वकं पूरयति ।

इति श्रीमानवल्लयुपाख्यनैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसह-
स्राऽवतरणनिःश्रेणिकायाम् अभीतिस्तवकः ॥ १९ ॥

अथ परिसङ्ख्यास्तवकः ॥ २० ॥

कपिभ्यो यत्स्त्वे ब्रह्मेशादिभ्यो देवतान्तरम् ।

परिसङ्ख्यानमगमत्स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २० ॥

अथाऽस्मिन्विंशतिस्तवके देवताऽन्तराऽकिञ्चित्करत्वेन श्रीमहालक्ष्मीमहत्त्वं वर्णयितुं प्रथमपद्ये यत्प्रसादात् वन्दार्वि-
त्यादिभ्यां तल्लिङ्गं दर्शयन् मङ्गलमाचरति—

वन्दारुरक्षणे दक्षां वन्दे गोविन्दसुन्दरीम् ।

यत्प्रसादादृते देवाः सर्वे रक्षितुमक्षमाः ॥ १ ॥

वन्दार्विति । यस्या रमायाः प्रसादादृते प्रसादं विनेत्य-
र्थः । अन्यारादितरर्तोदगित्यादिना पञ्चमी । सर्वे ब्रह्मादयो
देवाः रक्षितुम्पालयितुम् अक्षमा असमर्थाः ताम् । वन्दारुरभिवा-
दके इत्यमरः । तेषां रक्षणे दक्षां गोविन्दस्य सुन्दरीं रमणीम्
अहं वन्दे नमामि । उदात्तालङ्कारः । पथपावकं वृत्तम् ॥ १ ॥

अम्ब त्वया हन्त शरीरभाजा-

मरक्षितानामपि रक्षितानाम् ।

१ अथेतरे देवताप्रतिषेधेन भगवतीमाहात्म्यं विंशेन परिसंख्या-
स्तवकेन तुष्टुषुर्यस्या अनुग्रहं विना सर्वे ऽपि देवा रक्षितुमसमर्थास्ता-
मभिवादकजनत्राणनिपुणां गोविन्दपत्नीं वन्दे इति इतरेषु देवेषु
रक्षणाऽसामर्थ्यं रमायां च तत्परिसंख्याविधया वर्णयन् मङ्गलमा-
चरति ।

२ हे अम्ब ! वकरिपुपत्ति ! त्वया ऽरक्षितानां रक्षितानां वा ज-
मानां देवा यथासंख्यं सन्तोषणायाऽऽपह्नानाय वा कल्पन्ते किमिति

देवा मुदे वा पुनरापदे वा

भवन्ति किं ते बकवैरिकान्ते ॥ २ ॥

अम्बेति । हे ऽम्ब ! हे बकवैरिकान्ते ! हन्त त्वया रक्षिता-
नाम् अपि वा अरक्षितानां शरीरभाजां प्राणिनां ते प्रसिद्धा देवा
अमराः मुदे हर्षाय वा पुनरापदे विपत्तये भवन्ति किम् ? अपि तु
नेत्यर्थः । अथाऽन्येषां देवानां रक्षणे मारणे वा सामर्थ्यं नास्ति
तर्ह्येतद्वये ऽप्यस्या एव सामर्थ्यमित्यनुपदमेव प्रकटयिष्यति ।
यथासङ्ख्यमलङ्कारः । उपजातिराख्यानकी वा वृत्तम् ॥ २ ॥

शीतस्वभावां भवतीं श्रितेभ्यो

दिव्यां समृद्धिं ददतीमतीत्य ।

उपाश्रितध्वंसकमुष्णमग्नि-

मुपासते के जगदम्ब लोके ॥ ३ ॥

शीतेति । हे जगदम्ब ! शीतः स्वभावो यस्यास्तां तथा
श्रितेभ्यः दिवि स्वर्गे भवां दिव्यां समृद्धिं ददतीं त्वाम् अतीत्य
त्यक्त्वा उष्णं दाहकस्वभावं तथा उपाश्रितानां ध्वंसकं नाशकम्
अग्निं लोके ऽस्मिन् के मुञ्जा उपासते ? न के ऽपीति भावः । अ-
त्र यथा ऽग्निरुष्णत्वं रमायाश्च शीतत्वं तथा ऽस्योपासकनाशकत्वं
तस्याश्च समृद्धिदातृत्वं यथा नाशकविशेषणद्वयदर्शनेनाऽग्ने-

त्वया ऽरक्षितानां सन्तोषणाय रक्षितानां चाऽऽपहानायेतरे देवा
न समर्था इत्याह ।

३ हे जगन्मातः ! शीतलप्रकृति, संश्रितेभ्यो दिव्यां समृद्धिं दद-
तीं, भवतीमतिक्रम्य उपाश्रितनाशकमुष्णम् (त्वद्विपरीतस्वभावम्,
आश्रयाश्रितत्वात्) अग्निं जगति के वा समुपासन्ते ? इत्याह ।

स्त्याज्यत्वं तथैव तत्प्रतिद्वन्द्विसुखकरविशेषणद्वयदर्शनेन रमायाः
 सेव्यत्वं दर्शितम् । अनयैव रीत्या ऽस्मिन् सूत्रके यावन्ति वर्णनी-
 यनस्तूनि गुणपदार्थविशेषणानि तावन्त्यापि तत्प्रतिपिद्धवस्तुनि
 दोषकराणि दर्शयिष्यन्ति । तत्प्रकारो विस्तृतिभिर्यथा न प्रदर्श्यते ।
 तथाऽपि प्रतिपद्यं सूक्ष्मदृष्ट्या सुग्रीभिर्विभावनीयमिति । का-
 व्यलिङ्गमलङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ ३ ॥

अज्ञाततृप्तिममिते विभवे ऽपि दीन-
 बन्धुं विहाय भवतीं भवतो ऽप्यवन्तीम् ।
 सख्युः शुचेरपि समाप्तिदमम्ब काश्ये
 कस्तं प्रभञ्जनमिहाऽर्चतु गन्धवाहम् ॥ ४ ॥

अज्ञातेति । हे अम्ब ! अमिते समृद्धे विभवे मत्पि अज्ञा-
 ता तृप्तिर्दानाऽलम्भावो यया ताम्, तथा दीनबन्धुं दीनरक्षि-
 कां पुनर्भवतः संसारादप्यवन्तीं भवतीं लक्ष्मीं विहाय काश्ये
 न्यूनतायां सख्युर्मित्रस्य शुचेरग्रेरपि समाप्तिदं नाशकं प्रकर्षेण
 भञ्जयति मर्दयान् तं गन्धवाहं वायुं साऽभिमानः कः पुमान-
 र्चतु पूजयतु । परिकरपरिकराऽङ्कुरकाव्यलिङ्गालङ्काराः । व-
 सन्ततिललाटवृत्तम् ॥ ४ ॥

४ हे अम्ब ! अपरिच्छिन्ने पेश्वर्ये सत्यपि अज्ञाततृप्ति (सतृप्णं,
 संसारोत्तरणाऽनधिकारिणमपि जनं) भवतो ऽपि (संसारादपि)
 रक्षन्तीं दीनबन्धुं भवतीमतिक्रम्य काश्ये (दारिद्र्ये, क्षीणावस्थायां)
 निजसुहृदः शुचेः (पवित्रस्य, अग्रेश्च,) समाप्तिदं (नाशप्रदं, पूर्ण-
 ताप्रदं प्रवर्धकं च) प्रभञ्जनं (वायुं, प्रकर्षेणाऽऽमर्दकं च) गन्धवाहं
 (गन्धवाहकं वायुं, गर्विणं च त्वद्विपरीतस्वभावं) को वा पूज-
 यः? त्वित्याह ।

यमविषयगतिः स्याद्यद्गृहीतस्य जन्तो-
रमतिरमुमुपास्तामप्रभुं पाशहस्तम् ।

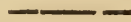
जननि परिगृहीतत्राणजाताऽऽदरां त्वा-
महमखिलनियन्त्रीमब्जहस्तां प्रपद्ये ॥ ५ ॥

यमेति । हे जननि ! येन गृहीतस्याऽऽत्मत्वेन स्वीकृ-
तस्य जन्तोः यमः विषयो यस्याः सा गतिः स्याद्भवेत् । अस्य
पाशहस्तत्वात्तादृशहस्तगृहीतस्य पाशः स्पष्ट एव, स चाऽऽस-
न्नमृत्युरेवेति । अमुं पाशहस्तं न तु पाशनिवर्तकम्, अत एव अ-
प्रभुष अपां प्रभुं, 'मोक्षदायी प्रभुः स्मृत' इत्युक्तेर्मोक्षदानाऽऽस-
मर्थम् । उक्तं च भागवते मुचुकुन्दवरप्रदानसमये देवैः ।

‘वरं वृणीष्व भद्रं ते ऋते कैवल्यमग्र नः ।

एक एवेश्वरस्तस्य भगवान्विष्णुरव्ययः’ ॥ इति ।

तच्छक्तित्वाच्छ्रियो ऽपि मोक्षदातृत्वं सूचितम् । प-
रिगृहीतानां त्राणे जातः आदरो यस्यास्ताम, एवमब्जं कमलं
हस्ते यस्यास्तां, पुनरखिलानां नियन्त्रीं त्वाम् अहं दासः प्रपद्ये
शरणो(?) ऽस्मीति भावः । श्लेषपरिकरकाव्यलिङ्गालङ्काराः ।
मालिनीवृत्तम् ॥ ५ ॥

५ हे जननि ! येन गृहीतस्य पुंसो यमविषयगतिः (कृतान्त-
देशगतिः, वरुणगृहीतस्य जलोदरादिव्याधिपीडितनया यमस्मी-
पगतिरेव) स्यात्, अमुम् अप्रभुम् (असमर्थम्, अपां स्वामिनं च)
पाशहस्तं (जनबन्धकपाशपाणिं, वरुणं च) अबुद्धिरुपास्ताम, अ-
हं तु स्वीकृतजनरक्षणबद्धाऽऽदरां अखिलप्रभुं कमलहस्तां (तद्वि-
परीतप्रकृतिं) त्वामेवाऽऽश्रये इत्याह ।

कुर्वाणं परुषैः करैः कुवलयक्लेशं भृशं सद्गण-
 श्रीहार्यभ्युदयं तमम्ब तपनं के चिन्नमस्कुर्वताम् ।
 विश्वाऽऽनन्दकरीं वयं तु विदुषां विश्वाऽधिकां सम्पदं
 तन्वानां प्रणमेम तत्रभवतीं तापत्रयध्वासिनीम् ॥ ६ ॥

कुर्वाणमिति । हे ऽम्ब ! परुषैः करैः किरणैर्हस्तैश्च कुव-
 लयस्य कमलस्य पृथ्वीवलयस्य च क्लेशं कुर्वाणम्, एवं भृशं स-
 द्गणानां नक्षत्रसमूहानां साधुसङ्गानां च श्रीहारी अभ्युदयो
 यस्य तं प्रसिद्धं तपनं सन्तापकं सूर्य के चिदज्ञाः नमस्कुर्वतां
 प्रणमन्तु । वयं तु विश्वस्य जगत आनन्दकरीं तथा विदुषां
 विश्वाधिकां सम्पदं ददतीं पुनस्तापानामाधिभौतिकाऽऽधिदैवि-
 काऽऽध्यात्मिकरूपाणां त्रयस्य ध्वासिनीं नाशिकां तत्रभवतीं, पू-
 ज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपीति हेमचन्द्रः । प्रणमेम नम-
 स्कुर्मः । श्लेषाऽलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ६ ॥

६ हे अम्ब ! तीक्ष्णैः करैः (किरणैः, हस्तैश्च,) कुवलय-
 क्लेशं (कैरवपीडां, भूमण्डलबाधां च) कुर्वाणं, सतां (न-
 क्षत्राणां, साधूनां च) गणस्य श्रियः (शोभायाः, सम्पत्तेश्च) हर-
 णशील उदयः (आविर्भावः, वृद्धिश्च) यस्य तथाविधं तपनं (सूर्य
 सन्तापकं च) के चिज्जना नमस्यन्तु, परं वयन्तु जगदानन्दकरीं, वि-
 दुषां लोकाऽधिकसंपद्धिस्तारकारिणीम् आध्यात्मिकाऽऽधिदैवि-
 काऽऽधिभौतिकापत्रयविनाशिनीं पूज्यां त्वां प्रणमेमेति श्लेषेण
 तत्तद्विशेषणैः सूर्ये भगवत्यां च वैधर्म्यं प्रदर्श्य त्वामेव वयं नमुस्कु-
 र्यामेत्याह ।

हरिसखि शतमन्युं वायसस्य स्वसूनो-

रपि विपदपनीतावक्षमं नो यजेय ।

अहमविदितमन्युं हन्त तस्य स्वशतो-

रपि परिहृतभीतिं त्वां शुभामाश्रयेयम् ॥ ७ ॥

हरीति । हे हरिसखि ! स्वस्य सूनोः पुत्रस्य वायसस्या-
ऽपि विपदः अपनीतौ निरसने अक्षममममर्थं शतमन्युमिन्द्रं ब-
हुरुषं च अहं नो यजेय । यज देवपूजेत्यादेर्लिङ् । हन्तेति हर्षे ।
अविदितः मन्युः क्रोधो यया, तथा स्वस्य शत्रोरपि परिहृता
भीतिर्यया, पुनः शुभां कल्याणीं त्वामेवाऽऽश्रयेयम् । श्लेषका-
व्यलिङ्गालङ्कारौ । मालिनीवृत्तम् ॥ ७ ॥

प्रौढैश्वर्यजुषो ऽपि यस्य सुहृदा भिक्षाशिता नोज्झिता
यत्र श्रीदपदं वदन्ति विबुधा रूढ्या ऽश्वकर्णादिवत् ।

७ हे हरिसखि ! अहं स्वपुत्रस्यापि जयन्तनाम्नः काकस्याऽऽपद्दूरी-
करणाऽऽसमर्थं शतमन्युम् (शतमखम्, बहुकोपञ्च) नो पूयजेय, किं
तु अज्ञातकोपां स्वाम्यहितकारिणो ऽपि तस्य जयन्तकाकस्याऽपहृतभयां
शुभकरीं त्वामेवाऽऽश्रयेयमिति भगवतीमहेन्द्रयोः वैधर्म्यं प्रदर्श्य
त्वामेवाऽहमाश्रयेयमित्याह ।

८ हे मातर्लक्ष्मि ! महासम्पत्तेरपि यस्य मित्रेण (शिवने) या-
चिताऽन्नभक्षकत्वं नोज्झितं, विद्वांसो यत्र श्रीद इति पदं वृक्षविशे-
षवाचकाऽश्वकर्णादिपदवन्निरवयवार्थं रूढं वदन्ति, तं यक्षं (कुबे-
रम्) अज्ञः पूजयतु, वयन्तु अभीप्सितप्रदां त्वां नुमो, यस्यास्ते नि-
र्दोषः परमैश्वर्यशाली हरिः सखेति कुबेरसखा भिक्षाशी, त्वत्सखा

यक्षं तं यजतामधीर्वियममी त्वामिष्टदात्रीं स्तुमो
मातर्लक्ष्मि महाविभूतिरनघो यस्याः सखा ते हरिः ॥ ८ ॥

प्रौढेति । प्रौढमैश्वर्यं जुषते तस्याऽपि सुहृदा मित्रेण हरेण
भिक्षा । याञ्चा भिक्षा ऽर्थना ऽर्दनेत्यमरः । तामश्नाति भक्षयति
सः तस्य भावस्तत्ता नोज्झिता न त्यक्ता, यत्र श्रीद इति पदं,
रूढ्या अश्वकर्णो वृक्षविशेषः, तदादिवन्न त्वन्वर्थमिति भावः ।
तं यक्षं कुबेरम् अधीरङ्गः यजतां, हे महालक्ष्म ! वियममी यस्यास्ते
महाविभूतिरैश्वर्यवान् अनघः शुद्धश्च हरिः सखा ताम् इष्टदात्रीं
त्वां स्तुमः । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकराऽलङ्काराः । शार्दूलवि० ॥ ८ ॥

प्रौढिर्यस्य हि पूर्वपक्षविदिता यो लुब्धचूडामणि-
र्यश्चाऽहीनमुखेन दूषितकलस्तं कः कलङ्काऽऽश्रयम् ।
अञ्चेत्सोममपामरः श्रुतिशिरःसिद्धान्तसिद्धान्नतिं
पद्मे काङ्क्षितदां बुधस्तुतकलां त्वां निष्कलङ्कां विना ॥ ९ ॥

प्रौढिरिति । हे पद्मे ! श्रुतीनां शिरसामुपनिषदां सिद्धा

परमेश्वरः, अकिञ्चित्प्रदः सः, त्वन्तु वाञ्छितार्थदात्रीति त्वामेव व-
यं स्तुम इत्याह ।

९ हे पद्मे ! यस्य प्रागल्भ्यं पूर्वपक्षे (शुक्लपक्षे, प्राथमिकाऽपसि-
द्धान्तपक्षे च) विदिता, यो लुब्धचूडामणिः (किरातरूपधारिणः
शिवस्य शिरोभूषणं, लोभिजनाग्रगण्यश्च) यश्च अहीनमुखेन
(नागश्रेष्ठरूपराहुवदनेन, वावदूकेन च) दूषितकलः (निन्दित-
षोडशभागः, निन्दितविद्यश्च) कलङ्काश्रयम् (अङ्गुधारिणं, विगीतं
च) चन्द्रम् उपनिषत्सिद्धान्तस्थिरीभूतोन्नतिम् वाञ्छितप्रदां विद्व-
ज्जनश्लाघितविद्यामनवद्यामत एव चन्द्रप्रतिलोमस्वभावां भवतीं
विना ऽन्तिचः को वा ऽचये? इत्याह ।

उन्नतिर्यस्यास्तां तथा काङ्क्षितदाम इच्छितंदां(?) पुनर्वुधैः स्तुताः
कला गीतादयो यस्यास्ताम् एवं निर्गतः कलङ्को लाञ्छनं य-
स्यास्तां तां विना यस्य प्रौढिः पूर्वपक्षे शुक्लपक्षे शङ्कारूपप्रश्ने
च विदिता तथा यः लुब्धस्य शवररूपिशिवस्य लुब्धेषु कृपणेषु
च चूडामार्गमुकुटमणिः श्रेष्ठश्च । लुब्धो मृगयुक्ताङ्गणोरति वि-
श्वः । यश्चाऽहीनस्य अन्यूनस्य महत इति यावत्, राहोश्च ।
ध्वान्ते वृत्राऽसुरेऽप्याहरिसमरः । मुखेन दूषिताः लुप्ताश्च कला
गान्धर्वादयः षोडशभागाश्च यस्य तं पुनः कलङ्कस्य लाञ्छनस्य
दूषणस्य चाऽऽश्रयं सोमं चन्द्रं कः अपामरो ज्ञाता अश्चेत्पूज-
येत् । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकरालङ्काराः । शार्दूलविक्रीडितं
वृत्तम् ॥ ९ ॥

पद्मे येषामुच्चभावो न नित्यो

ये सर्वेऽपि स्थानभेदेन तीक्ष्णाः ।

यष्टुं तुष्टिर्न ग्रहांस्तानतस्त्वां

नित्यौन्नत्यां नौमि सर्वत्र मृद्वीम् ॥ १० ॥

पद्मे इति । हे पद्मे ! येषां ग्रहाणाम् उच्चभावः उच्चेषु मेघा-
दिस्थानेषु भावः सत्ता स्थितिरिति यावत् । सूर्यादिक्रमणं, ग्र-
होच्चस्थानानि बृहज्जातके—‘अजवृषभमृगाङ्गनाकुलीरा झपव-

१० हे पद्मे ! येषां (रव्यादिग्रहाणाम्) उच्चभावो (ज्योतिःपा-
त्रोक्ताच्चस्थानाऽवास्थितिः) स्थिरा न भवति (कदा चिन्नीचस्थान-
गतत्वात्तेषाम्) ये स्थानभेदेन तीक्ष्णाः (पीडाकारिणो भवन्ति) तान्
ग्रहान् पूजयितुं मम सन्तोषो नास्ति, अतः सर्वदा औन्नत्यशालिनीं
सर्वत्र कामलामत एव ग्रहविपरीतस्वभावां त्वां नौमित्याह ।

णिजौ च दिवाकरादि तुङ्गा' इति । निखं न तर्हि राश्यन्तरस-
 श्वारेण नीचत्वमपि भवतीति भावः । तथा ये सर्वे ऽपि स्था-
 नानां जन्मधनादिद्वादशानां भेदेन तीक्ष्णाः, यथा गुरुः सौम्यो
 ऽपि जन्माऽष्टमद्वादशस्थानगो दुःखकारित्वेन तीक्ष्णो भवति,
 तथा खलाः शन्यादयो त्रिपद्दशस्थानगाः शुभा भवन्ति तथा-
 ऽप्यन्यत्राऽनिष्टफलदा एव, अतस्तान् ग्रहान् यष्टुं पूजितुं तुष्टिर्न,
 तर्हि सर्वत्र मृद्धीं मृदुस्वभावां निन्यमौन्नत्यं यस्यास्तां त्वां नौमि ।
 श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकरालङ्काराः । शालिनी ॥ १० ॥

शाखावृन्दप्रथितविभवां सत्सुपर्णाऽधिरोहां

त्वामस्तुत्वा जलनिधिभुवं कल्पवल्लीमतल्लीम् ।

आकाङ्क्षन्तः फलमविकलं देव्यपर्णोद्भवं के

संसेवेरन् शरवणभवं स्थाणुजातं विशाखम् ॥ ११ ॥

शाखेति । हे देवि ! अविकलं समग्रं फलम् आकाङ्क्षन्त इ-
 च्छन्तो, नरा इति भावः । शाखानां शिफानां वेदानां च वृन्दैः
 समूहैः प्रथितः प्रख्यातः विभव ऐश्वर्यं यस्यास्तां, तथा सतां
 सुपर्णानां विद्यमानसुपत्राणां सति सुपर्णे गरुडे च अधिरोहो

११ हे देवि ! सम्पूर्णं फलं (प्रयोजनं, मधुरं फलं च) वाञ्छ-
 न्तः के पुरुषाः, शाखानां (वैदिकशाखानां, शिफानां च) समूहैः
 प्रसिद्धसमृद्धिः, सत्सुपर्णाधिरोहां (साधुवैतनेयाऽऽरोहिणीं, समी-
 चीनपत्रभरितां च) समुद्रोद्भवां त्वद्रूपां श्रृंष्टां कल्पलताम् अस्तु-
 त्वा अपर्णोद्भवं (पार्वत्या उत्पन्नं, पर्णोत्पत्तिहीनं च) शरवणभवं
 (शरवणजन्मानं) स्थाणुजातं (शिवात्मजं, शुष्कवृक्षसमुद्भूतं च)
 विशाखं (स्कन्दं, शखारहितं वृक्षं च) संसेवेरन्? इति उभयोः श्ले-
 षेण वैधर्म्यं प्रदर्शयन् शुभफलार्थिभिस्त्वमेव सेव्येत्याह ।

यस्यां यस्याश्च, पुनर्जलानिधिभुवं सोदकाऽऽलवालभूमिम् एवं
कल्पवल्लीमतल्लीं श्रेष्ठां कल्पवल्लीं त्वाम् अस्तुत्वा अपर्णायाः प-
र्णरहितायाः पार्वत्याश्च सकाशादुद्भवो यस्य तं, पुनः शराणां
वनम् इति शरवणम् । वनं पुरगामिश्रकेत्यादिना णत्वम् । तस्मि-
न्भवमुत्पन्नं शुष्कस्वलपचलभुवं च । अत्र शरभवममुमिति पा-
ठः साधीयान् । स्थाणोर्दृक्षाच्छिवाच्च जातं विगताः शाखाः
शिफा यस्य तं कार्तिकेयं च, यद्वा शाखारहितवृक्षसमूहं के सुज्ञाः
सेवेरन् ? अपि तु न के ऽपि सेवेरन्निर्गन्धः । श्लेषकाव्यलिङ्गप-
रिकरालङ्काराः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ११ ॥

त्वां कृतश्रुतिपथप्रवर्तनां

सज्जनादरकृताननां विना ।

निर्मितश्रुतिविकम्पनं रमे

साधुवारणमुखं श्रयेत कः ॥ १२ ॥

त्वामिति । हे रमे । कृतं श्रुतिपथस्य वेदमार्गस्य प्रवर्तनं यया,
तथा सज्जनानामादरे सत्कारे कृतम् आननं यया, तां त्वां विना
निर्मितं श्रुतीनां कर्णानां च विकम्पनं धूननं येन सः साधोर्वारिण-
स्य गजस्य मुखमिव मुखं यस्य पक्षे साधोर्भक्तस्य निवारणं मु-
खे लपने यस्य तं च कः श्रयेत ? न को ऽपीति भावः । श्लेष-
काव्यलिङ्गालङ्कारौ । रथोद्धतावृत्तम् ॥ १२ ॥

१२ हे रमे ! कृता श्रुतिपथस्य (वेदमार्गस्य, श्रवणमार्गस्य च)
प्रवृत्तिर्यथा तां, सज्जनादरकृताननां (सज्जनानामादरेण कृतमननं
प्राणनं यया तां, सज्जनानानामादरे कृतं मुखं यया तां च) त्वां विना
निर्मितं श्रुतिविकम्पनं (कर्णचालनं, वेदकम्पनं च) येन तं साधुवार-
णमुखं (साधु यथा तथा वारणमुखं गजाननं, सज्जननिवारकमुखं च)
कः सेवेते ? इति त्वमेव सर्वसेव्येत्यहि ।

दुर्गा परे गाढभवाऽनुषङ्गा

शिलोच्चयादभ्युदितां श्रयन्ताम् ।

भक्त्यैकलभ्यां भवसिन्धुनावं

सुधाऽब्धिजे त्वां वयमाश्रयामः ॥ १३ ॥

दुर्गामिति । हे सुधाऽब्धिजे ! परे ऽन्ये जनाः गाढः भवस्य शिवस्य संसारस्य चाऽनुषङ्गो यस्यास्तां तथा शिलोच्चयाद्धिम-
नगात्प्रस्तरसमूहाच्चाऽभ्युदितामुत्पन्नां पुनर्दुःखेन गन्तुं प्राप्तुं
शक्यां दुर्गां पार्वतीं श्रयन्तां, वयं तु भवसिन्धोर्नावं नौकाभूतां
तथा भक्त्यैकलभ्यां त्वामाश्रयामः । अत्र शिलोच्चयादभ्यु-
दितामिति पदस्य प्रतिद्वन्द्वि सुधाब्धिजे इति पूर्वसम्बोधनम् ।
श्लेषकाव्यलिङ्गपरिगलङ्काराः । उपजातिवृत्तम् ॥ १३ ॥

स्थानं यस्य श्मशानं सततमनुचरो भूतवेतालवर्ग-

श्वेलं चर्म स्रगश्नां ततिरहह तमप्युग्रमेके भजन्ताम् ।

पद्मे पद्मे स्थितां त्वां सततमनुसृतां देवतायौवतेन

ध्यायेम क्षौमभाजं वयमनुदिनमामुक्तमुक्ताकलापाम् । १४ ।

स्थानमिति । हे पद्मे ! यस्य स्थानं श्मशानं, श्मशानं स्यात्पितृवृण-

१३ हे सुधाब्धिजे ! परे जनाः गाढभवाऽनुषङ्गां (शिवे गाढाऽनु-
रागा, मतिः संसाररक्तां च) शिलोच्चयात् (हिमाच्छलात्, पाषाण-
समुदायाच्च) उदितां दुर्गां (पार्वतीं, दुर्गमां च) आश्रयन्तु, वयं तु
भक्तिमात्रसुलभां संसारसागरतरणिं त्वामेवाऽऽश्रयाम इत्याह ।

१४ हे पद्मे ! यस्य स्थानं पितृवनम्, परिचारकश्च पिशाचवेता-
लसङ्घः, गजचर्म वसनम्, अस्थिपङ्क्तिर्माला, तमप्युग्रं (शिवं, भय-
ङ्करं च) एके सेवन्तां, वयं तु कमलवासिनीं, देवाङ्गनाऽनुसृतां, दु-
कूलवसनां, धृतमुक्ताहारां त्वामेव प्रार्तदितं ध्यायेम इत्याह ।

मित्यपरः । अनुचरः मेवकः भूतानां वेतालानां च वर्गः, चेलं
वस्त्रं चर्म कृत्तिः, स्रक् माला अस्त्रां ततिः, तमप्युग्रं क्रूरं हरम् एके
नराः भजन्तां; वयं तु पद्मे स्थितां देवतानां यौवतेन युवतिसमू-
हेन, शत्रन्तादनुदात्तादेरब् । सततमनुसृतां सेवितां क्षौमं दुकूलं
भजति ताम् आमुक्ता धृताः मुक्तानां कलापा भूषणानि यया
तां त्वाम् अनुदिनं निसं ध्यायेम । काव्यलिङ्गमलं० । स्वध-
रावृत्तम् ॥ १४ ॥

नाभिजातमधरीकृतहंसं

जन्तवः कतिपये कलयन्ताम् ।

सेवते जगति हंसगतिं त्वां

सिन्धुनन्दिनि सुधीरभिजाताम् ॥ १५ ॥

नाभीति । हे सिन्धुनन्दिनि ! नाभौ हरेर्नाभिकमले जा-
तमपि अभिजातः कुलजो न भवति तम्, अधरीकृतः हंसः आस-
नमरालः परमहंसश्च येन तं ब्रह्माणं कतिपये जन्तवः कलयन्तां,
सुधीस्तु आभिजातां कुलीनां प्राप्तृरूपां च हंसवद्भातर्यस्याः तथा
परमहंसानां गतिरूपां जगति सेवते भजते । श्लेषकाव्यालङ्का-
लङ्कारौ । स्वागतावृत्तम् ॥ १५ ॥

१५ हे सिन्धुनन्दिनि ! अधरीकृतहंसं (हंसवाहनं, निरस्कृत-
परब्रह्माणं च) नाभिजातं (हरिनाभिजन्मानं ब्रह्माणं, न अभिजातम्
अकुलीनं च) कति चन प्राणिनो भजन्ताम्, सुमतिस्तु जगति हं-
सगतिं (मरालगमनां, परमहंसशरणभूतां च) अभिजातां (कु-
लीनां सुन्दरीं च) त्वामेव सेवते इत्याह ।

चित्तवृत्तिरिह कञ्जमन्दिरे
 धुन्वतीं दुरितपुञ्जमिन्दिरे ।
 सिद्धये जननि सेवतान्तरां
 त्वामनाकलितदेवताऽन्तरा ॥ १६ ॥

चित्तेति । कञ्जमन्दिरे ! हे इन्दिरे ! हे जननि ! अनाकलि-
 तं फलदाने ऽनपेक्षितं देवताऽन्तरं यया सा चित्तवृत्तिः दुरिता-
 नां पुञ्जं समूहं धुन्वतीं त्वां रमां सिद्धये सकलसिद्धिप्राप्त्यर्थम्
 इह सेवतान्तरामतिशयेन सेवतामित्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्का-
 रः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ १६ ॥

यद्यादधासि करुणां यदि वा न पद्मे
 किं दैवतैस्त्वदितरैरपवर्गलिप्सोः ।
 तुष्टो यदि क्षितिपतिर्यदि वा न तुष्टः
 किं नाम शौरिसखि पारिषदैर्विवित्सोः ॥ १७ ॥

यदीति । हे शौरिसखि ! हे पद्मे ! त्वं यदि करुणाम् आद-
 धासि करोषि यदि वा न करोषीत्यर्थः । अपवर्गं मोक्षं लब्धु-

१६ हे कमलालये ! इन्दिरे ! मच्चित्तवृत्तिरनासेविताऽन्यदेवता
 सती इह लोके पापघनाशिनी त्वामेव सिद्धये भजतामित्याह ।

१७ हे हरिसखि ! पद्मे ! त्वं यदि दयसे तर्हि मुमुक्षोर्मम (त्व-
 न्कृपयैवाऽभीप्सितमोक्षप्राप्तेः) अन्यदेवताभिः किं प्रयोजनं ? यदित्वं
 न कृपां करोषि तर्ह्यपि मोक्षमात्रार्थिनो मम लौकिकफलप्रदे-
 रितरैर्दैवैः किं प्रयोजनमिति धनार्थिनो नृपतौ तुष्टे ऽभीप्सितसिद्धेर्न
 तन्पारिषदैः प्रयोजनं, रुष्टे च तेषामकिञ्चित्करत्वाच्चायं नैरित्यु-
 क्त्वा समर्थयन् मुमुक्षोर्ममाऽऽकाङ्क्षितपूरणं त्वन्मात्रायत्तमित्याह ।

पिच्छति तस्य । दुलभष्पाप्ताविसस्मात्सनि मीमायुरभलभेयादि-
ना इत्वाऽभ्यामलोपे सनाशंसभिष इत्युपत्ययः । त्वत्तः इतरैर-
न्यैर्देवतैः किं ! दृष्टान्तः—पदि क्षितिपतिः राजा तुष्टः प्रीतः य-
दि वा न तुष्टः अर्थादुदासीनो रुष्टो वा तर्हि पारिषदैः से-
वकैः विवित्तोः प्राप्तुमिच्छोः किं नाम ! किमपि फलं नास्तीति
भावः । प्रतिवस्तुपमालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १७ ॥

दृष्टाऽदृष्टेप्सितपुषि भवत्पादपद्माऽवलम्बे

दिष्ट्या लब्धे क इह भजतां देवतां भृष्णुरन्याम् ।

दृष्टे स्पष्टं ननु दिनकरे दृश्यसन्दर्शनार्थं

दीपाऽऽरोपव्यसनमजडो देवि कः स्वीकरोति ॥ १८ ॥

दृष्टेति । हे देवि ! दृष्टम् ऐहिकम् अदृष्टमामुष्मिकं ते ईप्सिते
इष्टे पुष्पाति तस्मिन्भवत्याः पादपद्मयोरवलम्बे आधारे दि-
ष्ट्या दैवेन लब्धे सति भृष्णुर्हितेच्छुः पुमान् इह लोके अन्यां
देवतां कः सेवताम् । दृष्टान्तः—तन्विति वितर्के, दिनकरे सूर्ये
स्पष्टं दृष्टे सति दीपाऽऽरोपस्य दीपोद्योजनस्य व्यसनमुद्योगं
कः अजडः निपुणः स्वीकरोति ? न को ऽपीति । दृष्टान्ताल-
ङ्कारः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १८ ॥

१८ हे देवि ! ऐहिकाऽऽमुष्मिकार्थदायके त्वच्चरणाऽवलम्बे भा-
ग्यालुब्धे सति निजहितेप्सुः को वा परां देवतां सेवताम् ? इति स-
हस्रकिरणे उदिते सति दृश्यघटादिविषयाऽवलोकनार्थं को वा ऽभिष्टः
प्रदीपोद्योजनाऽऽयासमङ्गीकरोती ? त्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

त्वयि जननि जयन्त्यां शाश्वतैश्वर्यदात्र्यां

परिमितफलदात्रीर्देवताः सेवतां कः ।

फलभरनतसस्यां प्राप्य चोलक्षितिं किं

प्रकटमटति विन्ध्यप्रान्तभूमीरमूढः ॥ १९ ॥

तवेति । हे जननि ! शाश्वतं ध्रुवम् ऐश्वर्यं ददाति तस्यां
त्वयि जयन्त्यां विजयन्त्यां(?) सत्यां परिमितं फलं ददति ताः
देवताः कः सेवताम् ? दृष्टान्तः—फलभरैर्नतं सस्यं धान्य-
तरुं 'पिक' इति लोके, यस्यां तां चोलदेशस्य क्षितिं प्राप्य अमूढः
सुधीः प्रकटं यथा तथा विन्ध्यस्य प्रान्ते समीपे भूमीः अ-
टति किम् ? अपि तु नेत्यर्थः । दृष्टान्ताऽलङ्कारः । मालिनी-
वृत्तम् ॥ १९ ॥

तव जलनिधिकन्ये दैवतैः पामरो ऽन्यैः

कलयतु समतामप्यन्ततः किं ततस्ते ।

दरमपि गरिमाणं दर्दुरो ऽकर्दमाया

त्रिबुधपुरतटिन्या वेत्ति किं पल्वलेभ्यः ॥ २० ॥

तवेति । हे जलनिधिकन्ये ! पामरः प्राकृतः अन्यैर्दैवतैः

१९ हे जननि ! शाश्वतैश्वर्यदायिन्यां त्वयि जयन्त्यां सत्यां प-
रिच्छिन्न (अल्प) फलप्रदा देवताः कः सेवता? मिति फलभार-
विनम्रसस्यां चोलदेशभूमिं प्राप्य को वा चतुरो विन्ध्यकान्तारभूमी-
र्गच्छती? न्युत्तया समर्थयन्नाह ।

२० हे जलनिधिकन्ये ! पामरः इतरैर्दैवतैस्तव सादृश्यं वदतु, तेन
वस्तुतो निरूपमायास्ते का हानिः ? इति भेको निष्पङ्काया
मन्दाकिन्या वेशन्तेभ्यः स्तोकमपि महत्त्वं जानानि किं? मिति वचनेन
समर्थनपूर्वकमाह ।

तत्र समानां कलयतु करोतु, अन्ततः ततः ते तव किं ? न कि-
मपीत्यर्थः । दृष्टान्तः—वर्दुरो भेकः अकर्दमाया अपङ्काया वि-
बुधतटिन्या भागीरथ्याः पल्लवेभ्यः अल्पसरोभ्यः सकाशा-
दरपीषदपि गरिमाणं गुरुत्वं, गुरुशब्दादिमतिच प्रियस्थिरे-
त्यादिना गरादेशः । वेत्ति जानाति किं ? तर्हि नेत्यर्थः । प्र-
तिवस्तूपमालङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ २० ॥

विष्णोः पत्नि भवत्प्रसादविरहव्यावर्त्यमानश्रियां
संपत्तिष्ठति सा न दीर्घमुदिता या क्षुद्रदेवाऽर्चनैः ।
अन्नाऽलाभत एव शुष्कवपुषां कुक्षौ पुनः पीनता
कष्टं श्वासनिरोधनैरुपनता कालं कियन्तं वसेत् ॥ २१ ॥

विष्णोरिति । हे विष्णोः पत्नि ! भवत्याः प्रमादस्य वि-
रहेण राहित्येन व्यावर्त्यमाना निष्कास्यमाना श्रीर्येषां तेषां
संपत् सा क्षुद्राणां देवानामर्चनैः उदितोत्पन्ना ऽपि दीर्घं चिरं
न तिष्ठति । दृष्टान्तः—अन्नस्याऽलाभतः शुष्कं वपुर्येषां तेषां
श्वासानां निरोधनैः कुक्षौ उपनता प्राप्ता पीनता पुष्टता कष्टं
कियन्तं कालं वसेदिति काकुः । अत्र द्वितीया प्रतिवस्तू-
पमा । शार्दूल० ॥ २१ ॥

२१ हे विष्णुपत्नि ! त्वदनुग्रहाऽभावनिवर्त्यमानसंपदां जनानां
क्षुद्रदेवताऽऽराधनेनात्यन्ता श्रीश्चिरं न तिष्ठतीति अन्नाऽप्राप्त्या क्षीण-
शरीराणामुदरं श्वासनिरोधोपनता पीवरता कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठे-
दिति वचनेन समर्थयन्नाह ।

कल्याणं भवती करोति भजतामेका ऽपि लोकाऽम्ब यत्
संभूयाऽपि च देवताऽन्तरशतैर्नैतद्विधातुं क्षमम् ।

राकाचन्द्रिकया कया ऽपि सुकरं विश्वप्रजाऽऽह्लादनं
नैकाभिर्ननु तारकाभिरपि वा नो शक्यनिष्पादनम् ॥ २२ ॥

कल्याणमिति । हे लोकाम्ब ! भवती एका ऽपि भजतां
कल्याणं यत्करोति एतद्देवताऽन्तराणां अन्यदेवानां शतैः
संभूय मिलित्वापि विधातुं न क्षमम् । दृष्टान्तः—कया ऽपि
राकायाः पौर्णमास्याश्चन्द्रिकया सुकरं यद्विश्वप्रजानां सर्वज-
नानाम् आह्लादनं तन्ननु । नैकाभिर्बहुभिः, नशब्देन सुस्पृषेति स-
मासः । ताराभिर्नक्षत्रैः शक्यं निष्पादनमुत्पादनं यस्य तन्नो
भवति । अत्र 'कामं वृषा' इतिवद् दृष्टान्तालङ्कारः । शार्दूल-
विक्रीडि० ॥ २२ ॥

ननु तव पदाऽम्भोजद्वन्द्वे निविष्टमना मना-

गपि वितनुते देवेष्वन्येषु मेदुरमादरम् ।

२२ हे लोकाम्ब ! एकापि त्वं सेवमानानां यत् कल्याणं करोषि
एतद्देवतान्तरशतैर्मिलितैरपि कर्तुं न शक्यमिति एकयापि पूर्णिमाज्यो-
त्क्षया सुकरं सकललोकाऽऽह्लादनमनेकाभिस्ताराभिः संभूयापि न
सूत्पादमित्यनेन समर्थयन्नाह ।

२३ हे कमलवासिनि ! तव चरणकमलद्वये समासक्तमानसो
ऽपरेषु देवेषु घनमादरं कुरुते ननु ? (कुरुते किम् ?) इति सुन्दरे

ललितमृदुले लब्धस्वादो रसालकपल्लवे

स्पृहयति पिकः कञ्जाऽऽवासे करीरदलानि किम् ॥ २३ ॥

नन्विति । हे कञ्जाऽऽवासे ! तव पदाऽम्भोजद्वन्द्वे निविष्टं मनो येन स नरः मनागीषदापि अन्यदेवेषु मेदुरं सान्द्रम् आदरं वितनुते ननु विस्तारयति किम् ? दृष्टान्तः—ललितः सुन्दर-
श्वासौ मृदुलः कोमलश्च तस्मिन् रसालकस्याऽऽम्रस्य पल्लवे
लब्धः प्राप्तः स्वादो येन सः पिकः कोकिलः, करीरः 'ने-
पती' इति लोके, तस्य दलानि पर्णानि स्पृहयति किम् ? इति का-
कुः । दृष्टान्ताऽलङ्कारः । हरिणीवृत्तम् ॥ २३ ॥

मातः पद्मे मृत्युमत्येतुकामो

मुक्त्वा कस्त्वां मानयेत् क्षुद्रदेवान् ।

प्रौढां नावं प्राप्य सिन्धुं तरिष्यन्

काशस्तम्बाऽऽलम्बनं कश्चिकीर्षेत् ॥ २४ ॥

मातरिति । हे मातः ! पद्मे ! त्वां मुक्त्वा त्यक्त्वा मृत्युं
मरणमत्येतुमतिक्रमितुं कामो यस्य सः कः पुमान् क्षुद्रदेवान् मा-
नयेत् ? मान पूजायामिहस्मात्कर्तरि विधिलिङ् । दृष्टान्तः—
सिन्धुं तरितुमिच्छंस्तरिष्यन्नरः प्रौढां नावं प्राप्य काशस्त-
म्बस्य आलम्बनमाश्रयं क इच्छे ? न कोऽपीति भावः । दृष्टान्ता-
लङ्कारः । शालिनीवृ० ॥ २४ ॥

कोमले च चूतपल्लवे प्राप्तास्वादः कोकिलो वंशाङ्कुरपत्राणि वाञ्छति
किमित्युक्त्या दृढीकुर्वन्नाह ।

२४ हे मातः ! कमले ! अमरत्वमिच्छन् कस्त्वां विहाय क्षुद्रानित-
रदेवान् पूजयेत् ? इति समुद्रमुत्तितीर्षुः को वा महतीं तरणिं प्राप्य
काशदण्डाऽलम्बनं कर्तुमिच्छेदित्यनेन साधयन्नाह ।

सन्दत्ते सकृदर्चिता ऽपि भवती साम्राज्यमत्यूर्जितं
 त्वद्भिन्नैस्तु किमस्ति देवि बहुधा ऽप्यासेवितैर्देवतैः ।
 सत्सिद्धिं सकृदीक्षितो ऽपि दिशति श्रीरामसेतुर्नृणा-
 मर्थः को स्ति तटाकसेतुशतकैरश्रान्तदृष्टैरपि ॥ २५ ॥

ममिति । हे देवि ! भवती सकृदेकवारम् अर्चिता ऽपि अ-
 त्यूर्जितं विपुलं साम्राज्यं सन्दत्ते, त्वत्तः भिन्नैर्देवैर्बहुधा आ-
 सेवितैरपि किमस्ति ? नेति भावः । दृष्टान्तः—श्रीरामसेतुः सकृ-
 द् ईक्षितो ऽपि नृणां मंसिद्धिं चित्तशुद्धिं मुक्तिं वा दिशति,
 ततः अश्रान्तं सततं दृष्टैरपि तटाकानां सरसां सेतुशतकैः को
 ऽर्थो स्ति ? न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः । प्रतिवस्तूपमालङ्कारः ।
 शार्दूलविक्रीडितम् ॥ २५ ॥

देवि त्वत्पदपद्मवन्दनधना दुर्देवतोपासना-
 लुब्धं मुग्धवधूकटाक्षतरलं नैवाऽऽद्रियन्ते धनम् ।
 वेधा विष्टपचित्रसृष्टिपटुधीरर्थक्रियादूरगं
 व्यामोहाऽऽवहमैन्द्रजालिकजगच्चित्रं किमु श्लाघते ॥ २६ ॥
 देवीति । हे देवि ! तव पादपद्मस्य वन्दनमेव धनं येषां

२५ हे देवि ! त्वमेकवारं पूजितापि अतिप्राज्यं साम्राज्यं वित-
 रसि, त्वदितरैर्बहुधा सेवितैर्देवैः किम् (फलम्) अस्तीति रामबद्धः
 समुद्रसेतुः सकृद् दृष्टोऽपि ब्रह्महत्यादिवुरितदूरीकरणलक्षणां सिद्धिं
 ददाति, सरःसेतुशतैर्निरन्तरदृष्टैरपि पुरुषाणां किं प्रयोजनं सिध्य-
 तीत्यनेन द्रढयन्नाह ।

२६ हे देवि ! तावकचरणवन्दनमात्रधना जना देवतान्तराऽऽरा-
 धनसमासादितं नवांढाङ्गनाऽवलोकनचञ्चलं धनं न मानयन्तीति
 जगच्चित्रसर्गक्षमर्गातब्रह्मा निरर्थकं मोहाऽऽवहमैन्द्रजालिकप्र-
 दर्शितमसत्यं लोकचित्रमभिनन्दति किमित्युक्त्या पोषयन्नाह ।

ते नराः दुष्टानां क्षुद्राणां देवतानामुपासनया लब्धं तथा मु-
ग्धवधूनां कटाक्षवत्तरलं धनं नैवाऽऽद्रियन्ते । दृष्टान्तः—वि-
ष्टानां भुवनानां चित्रायां सृष्टौ पटुधीः कुशलबुद्धिर्वेधा ब्रह्मा
अर्थस्य जलादेः क्रियाया आहरणादिरूपायाः दूरं गच्छति
निरूपयोगीत्यर्थः । इन्द्रजालं तन्निर्वृत्तं, मायिकमित्यर्थः । निर्वृत्ते
ऽक्षद्यूतादिभ्य इति ठक् । तच्च तज्जगन्मोहाऽऽवहं चित्रमिति
श्लाघते किमु ? नेति भावः । दृष्टान्ताऽलङ्कारः । शार्दूलविक्री-
डितम् ॥ २६ ॥

सत्यप्यागसि संश्रितान् करुणया संरक्षसि त्वं रमे
क्षोदिष्ठादपराधतो ऽपि भजके कुप्यन्ति देवाः परे ।
छेत्तृणामपि तापमन्व हरते शाखी निजच्छायया
गाढस्पर्शत एव पोषकमपि घ्नन्ति क्रुधा पन्नगाः ॥ २७ ॥

सतीति । हे रमे ! आगसि सत्यापि कृते सतीति भावः ।
संश्रितान् करुणया त्वं रक्षसि, परे देवाः क्षोदिष्ठादतिक्षुद्रात् ।
स्थूलदूरयुवेत्यादिना साधुः । अपराधतो ऽपि कुप्यन्ति । दृष्टा-
न्तः—हे ऽम्ब ! शाखी वृक्षः निजच्छायया छेत्तृणां स्वच्छेद-
कानामपि तापं हरते, पन्नगास्तु गाढस्पर्शनतः दृष्टाऽऽलम्बन-
मात्रेण(?) पोषकमपि क्रुधा घ्नन्ति हिंसन्ति । दृष्टान्तालङ्कारः ।
शार्दूलविक्री० ॥ २७ ॥

२७ हे रमे ! त्वम् अपराधे सत्यपि आश्रितान् दयया रक्षसि,
परे देवाः क्षुद्रतमादप्यपराधादाराधके क्रुध्यन्तीति वृक्षो निजच्छेद-
कानामपि तापं स्वच्छायया हरति, सर्पास्तु निजपादकमपि गाढस्पर्-
शमात्रादेव कोपेन घ्नन्तीति वचनेन साधयन्नाह ।

सुभूयानायासः फलमगुरु दुर्दैवतजुषां
 प्रयासः क्षोदीयान् फलमतिमहत् त्वां तु भजताम् ।
 लघिष्ठो लाभः स्याल्लवणवणिजां श्रान्तिरधिका
 फलत्यल्पो यत्नः फलमलघ कर्पूरवणिजाम् ॥ २८ ॥

सुभूयानिति । दुर्दैवतजुषां यक्षिण्यादिसेविनां पुंसाम् आ-
 यासः सुभूयान् फलं अगुर्वीषत्, त्वां भजतां तु प्रयासः क्षोदी-
 यानसल्पः फलम् अत्यन्तं महत् । दृष्टान्त उभयत्राऽपि—लवणव-
 णिजां लवणविक्रयिणां लाभः लघिष्ठः अतिलघुः श्रान्तिर-
 धिका, कर्पूरवणिजां यत्नः अल्पः अलघु फलम् फलत्युत्पादयति ।
 दृष्टान्तालङ्कारः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २८ ॥

स्थास्तु श्रेयः स भजति रमे यः पदं त्वत्कृपाया
 बाधोदर्कं विभवमुपयात्यन्यदेवोपसेवी ।
 दृष्टान्तो ऽन्त्ये गिरिशभजनप्राप्तभूतिर्दशास्य-
 स्तद्भाता ऽऽद्ये तव करुणया लब्धनिष्कम्पसम्पत् ॥ २९ ॥
 हे रमे ! यस्तव कृपायाः पदं सः स्थास्तु स्थिरं श्रेयः

२८ बुष्टदेवतासेवकानां परिश्रमो महीयान् फलं चाऽल्पं, त्वां
 भजतां तु अतिस्तोकः श्रमः फलं त्वतिमहत्, इति लवणव्यवहारि-
 णां लाभो ऽतिक्षुद्रः परिश्रमश्च भूयान्, कर्पूरव्यवहारिणां तु यत्नः
 स्वल्पो लाभश्च महीयानित्युत्त्या दृढीकुर्वन्नाह ।

२९ हे रमे ! यस्त्वत्करुणाभाजनं स स्थिरतरं कल्याणं भजते,
 अन्यदेवाराधकश्च विनश्वरं विभवं प्राप्नोतीत्यत्राऽन्तिमे शिवभज-
 नसंप्राप्तनश्वरैश्वर्यो रावण, आदिमे च त्वद्दयया ऽऽसादितस्थिर-
 सम्पद्रावणाऽनुजो विभीषणो दृष्टान्त इत्याह ।

भजति, यो ऽन्यान् देवानुपसेवते स तु बाधो नाशः उदर्क उत्तरफलं यस्य तद्विभवम् उपयाति । अत्राऽन्ये बाधविषये गिरिशस्य भजनेन प्राप्तभूतिर्लब्धसंपदशाऽऽस्यः, आद्ये संपत्स्थैर्ये तव करुणया लब्धा निष्कम्पा संपद्येन स तद्भाता विभीषण इत्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २९ ॥

त्वां मातरुपासीना न देवतान्तरमुपासते सन्तः ।

लब्धे निधौ निरवधौ कदर्यसेवाव्यथां सहन्ते के ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमलक्ष्मीसहस्रे
देवतान्तरपरिसङ्ख्यास्तवको विंशः ॥ २० ॥

त्वामिति । हे मातः ! त्वाम् उपासीनाः सन्तः साधवः देवतान्तरं नोपासते । दृष्टान्तः—निरवधौ निधौ लब्धे सति कदर्यस्य कृपणस्य सेवाया व्यथां के सहन्ते ? न कंपीति भावः । दृष्टान्तालङ्कारः । गीतिवृत्तम् ॥ ३० ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितायां वालबोधिण्याख्यायां श्रीमलक्ष्मीमहस्रटीकायां देवतान्तरपरिसङ्ख्यास्तवको विंशः संपूर्णो ऽभूत् ॥ २० ॥

३० हे मातः ! त्वामाश्रिताः साधवो ऽन्यां देवतां न सेवन्ते, इति अक्षये शेवधौ प्राप्ते सति कृपणसेवाऽऽयासं के वा सहन्ते ? इत्युक्त्या स्थिरीकुर्वस्तवकं पूरयति ।

इति श्रीमानवल्लुपुण्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मी-
सहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां परिसंख्या-

स्तवकः ॥ २० ॥

अथ दशाऽवतारस्तवकः ॥ २१ ॥

दशस्वप्यवतारेषु पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ।

यमाहुर्ज्ञानिनः सर्वे स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २१ ॥

अथाऽस्मिन्नेकविंशस्तवके श्रीविष्णोरवतारदशकं वर्ण-
यंस्तत्राऽपि श्रीमहालक्ष्म्या महत्त्वं वर्णयितुं प्रथममनपद्ये
दशस्वप्यवतारेष्विति तल्लिङ्गं दर्शयन्मङ्गलमाचरति—

दशस्वप्यवतारेषु देवो यद्रूपसंश्रयात् ।

साधयामास कार्याणि सतां तस्यै श्रिये नमः ॥ १ ॥

दशस्विति । देवो विष्णुः दशस्वप्यवतारेषु म-
त्स्यादिषु यस्या लक्ष्म्याः रूपस्य संश्रयात्संबन्धात्सतां साधूनां
कार्याणि संपादयामास तस्यै श्रिये नमः । अत्र रूपेत्युपन-
क्षणमन्येषां, तच्च तत्र तत्र दर्शयिष्यते । यथा तृतीयश्लोके त्वद्-
दृष्टिरूपं मात्स्यं वपुरिति । उदात्तालङ्कारः । पथ्यावक्रं वृत्तम् ॥ १ ॥

देवि त्वदालब्धदयारसेन

देवेन मात्स्यं वपुराश्रितेन ।

१ साम्प्रतं हरेर्दशस्वप्यवतारेषु रमासम्बन्धादेव तत्तत्कर्मसं-
पादनसामर्थ्यमिति प्रदर्शनमुखेन दशाऽवतारस्तवकेनैकविंशेन तुष्टू-
पुरादौ भगवान् हरियंद्रूपाश्रयणादेव सज्जनानां कार्याणि संपाद-
यामास तस्यै श्रिये नम इति मङ्गलमाचरति ।

२ हे देवि ! त्वत्तः प्राप्तकरुणारसेन मत्स्यमूर्तिना भगवता कर्त्रा
अष्टश्रुतिः (श्रोत्राऽष्टकयुक्तः) अपि ब्रह्मा अनष्टश्रुतित्वम् (परि-
स्फुरितवेदवत्त्वं, श्रोत्राष्टकाऽभाववत्त्वं च) अनीयतेति अष्टश्रुतिमतो

आश्चर्यमष्टश्रुतिरप्यनष्ट-

श्रुतित्वमापद्यत पद्मजन्मा ॥ २ ॥

देवीति । हे देवि ! त्वत्तः आलब्धः प्राप्तः दयारसो येन
तथा मत्स्यस्येदं मात्स्यम् । तस्येदमिच्छन् । वपुः शरीरमाश्रि-
तेनाऽऽस्थितेन देवेन विष्णुना करणेन अष्टौ श्रुतयः कर्णाः
यस्य सो ऽपि पद्मजन्मा कमलामनः ब्रह्मा, न अष्टश्रुतयो यस्य
इत्याश्चर्ये । अनष्टाः प्राप्ताः श्रुतयो यस्य इत्यर्थकरणेनाऽऽश्च-
र्याऽऽभावः । तत्त्वम् अनष्टश्रुतित्वम् आपद्यत प्राप्तवानित्यर्थः ।
अत्र दयारसाऽऽश्रयो ज्ञेयः । अयमेकः, अग्रिमौ द्वौ इति
श्लोकत्रयेण मत्स्याऽवतारवर्णनम् । विरोधाऽऽभासालं० ।
उपजाति० ॥ २ ॥

भूयिष्ठां तव दृष्टिरेव कमले भूतिं चिरात् प्रोषितां
भूयोप्यानयति क्षणादिति नृणां व्यक्तं घृणावारिधिः ।
देवस्तावकदृष्टिरूपमनघं मीनाऽवतारे वहन्
धात्रे ऽदत्त सतां श्रियं श्रुतिमयीं दैत्याऽपनीतां पुनः ॥ ३ ॥

भूयिष्ठामिति । हे कमले ! चिरात् प्रोषितां गतां भूतिं
घृणावारिधिः कृपासिन्धुः तव दृष्टिरेव क्षणात् नृणाम् आनय-

ऽष्टश्रुतिमत्त्वाऽभावाऽऽपादनमाश्चर्यकरमिति श्लेषेण वदन् ब्रह्मा नि-
त्योपस्थितवेदो ऽक्रियतेत्याह ।

३ हे कमले ! दयादधिर्हरिस्ते दृष्टिर्नृणां चिरादपगतां गरीयसीं
सम्पदं क्षणात्पुनरानयतीति हेतोर्हरिर्मत्स्याऽवतारे निर्दोषं त्वद्-
दृशोः रूपं स्पष्टं वहन् (त्वन्नेत्रस्य मत्स्यसदृशत्वात्) दैत्याऽपहृतां
वेदमयीं सज्जनसम्पत्तिं ब्रह्मणे ऽदत्तत्याह ।

तीति व्यक्तं, यतः स देवः मीनाऽवतारे ऽनघं निष्पापं ता-
वकदृष्टेः रूपं मीनरूपं वहन् दैत्यैः गपनीतां हृतां तां श्रुतिमयीं श्रियं
पुनर्धात्रे अदत्त । अत्र दृष्टिरूपाऽऽश्रयः । काव्यलिङ्गम् ।
शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ३ ॥

सा हि श्रीरमृता सतामिति ननु त्वन्नामधेयाऽऽश्रया
त्वद्दास्यं भजति श्रुतिः स्वयमिति प्राप्ताऽऽदरः श्रीधरः ।
तां मग्नां पुनरुद्धरन् जलनिधौ तापाऽर्णवाद्दुद्धरेत्
त्वद्दास्यैकधनाञ्जनानिति रमे धैर्यं चरीकर्ति नः ॥ ४ ॥

सेति । 'यमृषयस्त्रयीविदो विदुः ऋचः सामानि यजूंषि
सा हि श्रीरमृता सता'मिति त्रय्या श्रीरिति नाम धृतं, यो हि
यस्य नाम वहति स तस्य दास इति प्रासद्धम्, इति तव नामधे-
यस्य नाम्न आश्रयो यस्याः सा सती तव दास्यमपि भजति,
इति हेतोः प्राप्त आदरो येन स श्रीधरः जलनिधौ मग्नां ताम्
उद्धरन् तव दास्यमेव धनं येषां तान् जनान् तापत्रयरूपादर्णवात्
उद्धरेदिति हे रमे ! नः धैर्यं चरीकर्ति । यङ्लुगन्ताड्डुकृञ् क-
रणे इत्यस्माल्लुटि रीङ् ऋत इति रीगागमः । अत्र त्वन्नामाश्रय-
हेतुकं वेदोद्धरणम् । अनुमानकाव्यलिङ्गालङ्कारौ । शार्दूलवि-
क्रीडितम् ॥ ४ ॥

— — —

४ हे रमे ! "सा हि श्रीरमृता सताम्" इत्येवंरूपा श्रुतिः त्वन्ना-
मधारकतया स्वयं त्वद्दास्यं भजते (दासस्य स्वामिनामधारक-
त्वस्य प्रसिद्धत्वात्) इति धृतबहुमानः श्रीधरो जलधौ मग्नां तां
(त्वद्दासीभूतां श्रुतिं) पुनरप्युद्धरन् सन् त्वद्दास्यमात्रद्रविणान् लो-
कान् उद्धरेदिति दासानामस्माकं धैर्यं भृशं करोतीत्याह ।

अथ कूर्मावतारः—

देवो देवि त्वय्यसौ दानवानां

हन्ता हन्ताऽमन्दरागं दधा यः ।

धर्मं कौर्म धारयंस्त्वत्सहायो

मातः सो ऽयं मन्दरागं दधाति ॥ ५ ॥

देव इति । देवि ! हन्त हर्षे, दानवानां हन्ता ऽसौ दैवः य-
स्त्वायि अमन्दं विपुलं रागं दधौ सो ऽयं हे मातः ! त्वं सहा-
यो यस्य स सन् कूर्मसम्बन्धिनं धर्मं देहं धारयन् गृह्णन्मन्दं रागं
मन्दरसंज्ञकम् अगं पर्वतं च दधाति विभर्ति । अत्र त्वय्यमन्द-
रागः कृतस्तेन त्वदाश्रयः, अत एव स्वात्मनि मन्दरागश्च जा-
तः । शालिनीवृत्तम् ॥ ५ ॥

अथ वराहावतारः—

उरसि सरसिजाऽऽलये वहंस्त्वां

शिरसि दिधीर्षुरिलां त्वदंशभूताम् ।

— — —

५ हे देवि ! मातः ! दानवानां हन्ता यो ऽसौ देवो हरिस्त्वयि
अमन्दमनुरागं धारयामास, त्वया सम्पादितसाहाय्यः सो ऽयं क-
मठस्य देहं वहन् मन्दरागं (मन्दरपर्वतं, मन्दं प्रेम च) विभर्तीति
अमन्दरागधारिणो मन्दरागधारणमाश्चर्यकरमिति वैचित्र्यप्रदर्श-
नमुखेन मन्दरपर्वतं पृष्ठे धारयामासेत्याह ।

६ हे सरसिजालये ! हरिः उरसि त्वां वहन् तावता ऽतृप्या त्व-
दंशभूतां भूमिं शिरसि विवक्षुर्हताऽसुरः सं वाराहं दिव्यं रूपमचि-

स्वयमयमचिराद्धताऽमराऽरिः

स हरिरुवाह वराहदिव्यरूपम् ॥ ६ ॥

उरसीति । हे सरसिजाऽऽलये ! उरामि हाहि त्वां वहन् सन् तवांशभूतामिलां भूमिं शिरमि धर्तुमिच्छुर्दिधीर्षुः, अंशभूतत्वे प्रमाणं विष्णुपुराणे पराशरः—‘यदा च भार्गवो रामस्तदा भृद्धरणी त्विय’मिति । सो ऽयं हरिः हताः अमराणाम् अरयः शत्रुभूतदैत्या येन सः आचिराच्छीघ्रं वराहरूपं दिव्यदेहम् उवाह दधार । अत्र त्वामुगसि वहन्नपि न त्वत्पङ्कपरिपृतिरिति अंशभूतां त्वां(?) शिरमि कौतुकाद्धर्तुमेव वराहः अभूत्, वाराहरूपेण तस्य दंष्ट्राऽङ्कुरधारणात्सुकरत्वांमिति भवदाश्रयमूलभूत एव वराहाऽवनार इति भावः । उत्प्रेक्षालङ्कारः । पुष्पिताग्रावृत्तम् ॥ ६ ॥

दैत्येन बलात् पयोधिजठरं देवी मही प्रापिता

मातस्ते स्वसृभावमेव यदगादेकोदरस्थानतः ।

तस्मादेव कृताऽऽदरेण तरसा दामोदरेण स्वयं

दध्रे ऽसौ कुहनावराहवपुषा देवेन दंष्ट्राऽञ्चले ॥ ७ ॥

दैत्येनेति । हे मातः ! दितेरपस्यं पुमान् दैत्यो हिरण्या-

रादुवाहाऽऽदिवराहरूपेणाऽवतीर्ण इति त्वदंशभूतभूमीधारणाय वराहरूपेणाऽवततारेत्याह ।

७ ह मातः ! दैत्येन (हिरण्याक्षेण) पयोधिजठरं हठात् प्रापिता मही त्वदुपितपूर्वपयोधिजठराऽवस्थानाद् यतस्ते भगिनीन्वं प्रापत् तस्मात् कारणात् कृताऽऽदरेण कपटवराहमूर्तिना भगवता दामोदरेण भूमिः स्वयं दंष्ट्राऽग्रे ऽधारीत्याह ।

ऽक्षरूपस्तेन । स्त्रीभ्यो ढांगिति ढक् । यद्यस्माद्बलात्पयोधेर्ज-
ठरं मध्यं प्रति प्रापिता नीता तच्चस्मात् एकं च तदुदरं च
तत्स्थानं च, तस्मादिति तृतः, ते लक्ष्म्याः स्वसृभावं भगिनी-
त्वमगात्प्राप, तस्मादेव हेतोः तरसा वेगेन कृतः आदरः
सत्कारो येन तेन दामोदरेण तत्संज्ञकेन देवेन कुहनया । कु-
हना दम्भचर्यायामिति विश्वः । यद्वराहस्य शूकरस्य वपुः श-
रीरं तेन असौ देवी दंष्ट्राऽञ्जलं दंष्ट्रायामेव दध्रे धृतेति । अत्र
त्वद्भगिनीत्वाऽऽश्रयः । उत्प्रेक्षालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं
वृत्तम् ॥ ७ ॥

अथ नृसिंहाऽवतारः —

पद्मे चक्रभृतो नृसिंहवपुषः प्रह्लादसंक्लेशन-

क्रूराऽपुण्यहिरण्यदेहदलनावेलाऽतिवेलादयः ।

रोषाऽग्निः शमितस्त्वया बत पयोराश्येकशोष्यो ऽपि त-
त्पुत्र्या, शक्तिरुदेति कारणगता प्रायेण कार्येष्वपि ॥ ८ ॥

पद्मे इति । हे पद्मे ! ना सिंह इव नृसिंहः । उपमितं
व्याघ्रादिभिरित्युपमितिसमासः । तस्य वपुर्देस्य तस्य चक्र-
भृतो विष्णोः प्रह्लादस्य निजभक्तस्य संक्लेशने पीडादाने
क्रूरः अपुण्यः पापश्च यः हिरण्यः हिरण्याऽसुरः तस्य दे-

८ हे पद्मे ! नरहरिशरीरस्य चक्रपाणेः प्रह्लादपीडाप्रददारुण-
पापिष्ठहिरण्यकशिपुशरीरविदारणसमये ऽतिमात्रोदितः समुद्रमात्र-
शमनीयो ऽपि क्रोधाऽग्निस्त्वया प्रशमित इति कारणगतं समर्थ्य
कार्यं प्रायेणः संकामतीत्युक्त्या समर्थयन् पयोधिशोष्यो ऽपि (अति-
प्रचण्डो ऽपि) नृहारिक्रोधाग्निः पयोधिपुत्र्या त्वया शमित इत्युचि-
तमन्वेत्याह ।

हस्य दलनायाः वेलायां समये अतिवेलः अत्यन्तः । अति-
 वेलभृशालक्ष्यैः समरः । उदयो यस्य स रोषाऽग्निः, वत वि-
 स्मये, पयोराशिना एकमद्वितीयं शोषयितुं योग्योऽपि त्वया
 तस्य पुत्र्या शोषितः । तस्मादत्र कारणगता शक्तिः कार्ये-
 ष्वप्युदेतीति । अत्राऽवतारे भवत्कृतरोषाऽग्निशमनमूलकमेव ज-
 गतः सुखमिति । समाऽर्थान्तरन्यासावलङ्कारौ । शार्दूलवि-
 क्रीडितवृत्तम् ॥ ८ ॥

शरण्यभूतां श्रुतिरिन्दिरे^१ यां
 हिरण्यवर्णां हरिणीमभाणीत् ।
 सा दिव्यसिंहस्य हिरण्यभेत्तु-
 निःशङ्कमङ्गे रमसे कथं त्वम् ॥ ९ ॥

शरण्येति । हे इन्दिरे ! यां शरण्यभूतां रक्षकभूतां श्रियं
 हिरण्यवर्णां हरिणीम् इति अफाणीद्वभाषे । 'हिरण्यवर्णां ह-
 रिणी'मिति श्रीसूक्तभाष्ये हरिणीं हरिद्वर्णां हरिणीरूपधरां
 वा इति अर्थः कृतः । अपि च तत्रैव 'श्रीधृत्वा हरिणीरूपम-
 रण्ये सञ्चचार ह' इति वामनपुराणीयं वाक्यमुदाहृतम् । सा
 हरिणीरूपा त्वं हिरण्यभेत्तुर्हिरण्याऽसुरहन्तुर्दिव्यसिंहस्य अङ्गे

१ हे इन्दिरे ! श्रुतिः ('हिरण्यवर्णां हरिणी'मित्यादिश्रीसूक्त-
 रूपा) जगद्रक्षिकां यां त्वां हरिणीरूपामबोचत् सा त्वं हिरण्यभेत्तुः
 (हिरण्यकशिपुविदारयितुः, सुवर्णनाशकस्य च) दिव्यसिंहस्य
 (नृसिंहस्य, श्रेष्ठकेसरिणश्च) उत्सङ्गे निःशङ्कं कथं रमसे ? इति
 हिरण्यवर्णाया हरिणीरूपाया जगद्रक्षिकायास्ते हिरण्यभेत्तुर्मृगा-
 रिरूपस्य भगवतोऽङ्गे निर्भयाऽवस्थितिराश्चर्यजनिकेति घटन् नृ-
 सिंहाङ्गे विराजमाना भवती जगद्रक्षिका भवतीत्याह ।

निःशङ्कं निर्भयं यथा तथा कथं रमसे ? कथं क्रीडसीत्यर्थः । प्र-
माणविरोधाऽऽभासाऽलङ्कारौ । उपजातिवृत्तम् ॥ ९ ॥

अवनमेव सदा कलयन् गज-

व्यसनभङ्गकृदद्भुतकेसरी ।

हरिणलक्षणदृष्टिरयं त्वया

ऽप्यबलया ऽम्ब गुणेन वशीकृतः ॥ १० ॥

अवनेति । हे ऽम्ब ! अयम् अद्भुतकेसरी अबलया बलर-
हितया स्त्रिया च त्वया गुणेन तन्तुना सौन्दर्यादिना वशीकृतः
स्वाधीनीकृतः । अद्भुतत्वमेव प्रकटयति—स तु प्राकृतमिहः सदा
वनमरणमेव कलयन् स्त्रीकुर्वन्, अयं तु वनाऽभावमवनं रक्षणं
च कलयन् । स गजभङ्गकृत्, अयं गजव्यसनस्य भङ्गकृत् गजर-
क्षक इति । पुनर्हरिणवच्चारु लक्षणं यस्याः सा दृष्टिर्यस्य, स तु
हरिणभक्षणदृष्टः, अयं हरिणानां रक्षणे दृष्टिर्यस्य स इत्यद्भुत-
त्वम् । श्लेषव्यतिरेकविभावनालङ्काराः । द्रुतविलम्बितं वृ-
त्तम् ॥ १० ॥

१० हे अम्ब ! सदा अवनं (रक्षणं, विपिनभिन्नं च) स्त्रीकुर्वन्
गजव्यसनभङ्गकृत् (गजेन्द्रमोक्षकारी, करिन्द्रदुःखनाशकश्च) ह-
रिणलक्षणदृष्टः (हरिणवत्सुलक्षणनेत्रः, रलयोरैकयाद्धरिणरक्षक-
दर्शनश्च) अयम् अद्भुतकेसरी (नृमिहः, लोकोत्तरचरित्रः सि-
हश्च) अबलयापि (स्त्रियापि, बलरहितयापि) त्वया (गुणेन
सौन्दर्यादिना, रज्ज्वा च) वशीकृत इति श्लेषेण लौकिकार्त्तिसहानु-
सिंहे ऽद्भुतचरित्रशालित्वं प्रतिपादयन् बलरहितया अपि त्वया र-
ज्ज्वा वशीकृत इति आश्चर्यान्तरं प्रदर्शयन् तत्पत्न्या त्वया निजसौ-
न्दर्यादिगुणेन वशीकृत इत्याह ।

हर्यक्षो ऽयं हरिरिति वचस्त्वस्य नाऽभूतपूर्वं

न प्रह्लादोपचयकरता नो हिण्याऽङ्गदत्वम् ।

तस्मादस्मज्जननि परमं विस्मयं ते विधातुं

नाथो ऽपूर्वं किमिह जगृहे नारसिंहं शरीरम् ॥ ११ ॥

हर्यक्ष इति । हे ऽस्मज्जननि ! अयं पूर्वं हरिः इदानीं हर्यक्षो नृसिंह इति वचो वाक्यं पूर्वं भूतं भूतपूर्वं, सह सुपोति सुप्सुपा समासः । तन्न भवतीत्यभूतपूर्वं नवीनं न । हर्यक्षः केसरी हरिरित्यमरादिति भावः । एवमग्रे ऽप्यूह्यम् । पूर्वं यथा प्रह्लादस्याऽऽनन्दस्योपचयकरता ऽऽधिक्यकारकत्वं तथेदानीं प्रह्लादभक्तस्योपचयकरता, पूर्वं हिरण्यस्य स्वर्णस्याऽङ्गदे बाहुभूषणे यस्य इदानीं हिरण्याऽसुरस्याऽङ्गं घति खण्डयति तस्य भावस्तत्त्वं, तस्मात्ते परमं विस्मयं विधातुं नाथः हरिः अपूर्वं यत्पूर्वं स्वरूपं तदेवाऽवताराऽन्तरे ऽपि, अथ च नारसिंहे नरसिंहात्मकं शरीरम् इह जगृहे । श्लेषपूर्वरूपोत्प्रेक्षालङ्काराः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ११ ॥

तत्तादृक्षहिरण्यदाननिरतौ भक्ताऽभिरक्षाकृते

सत्कीर्तिं हरितां मुखे खलजनत्रासाऽऽवहामाश्रितौ ।

११ हे अस्मज्जननि ! अयं हर्यक्षः सिंहः (नृसिंहरूपः) हरिः (विष्णुः, सिंहश्च) इति वचनं ('हर्यक्षः केसरी हरिः' रित्येवंरूपं) तस्य (नृसिंहस्य अभूतपूर्वं (नवीनं) न भवति, प्रह्लादोपचयकरता (प्रह्लादनामकहिरण्यकशिपुसुनवृद्धिकरत्वं, संतोषवर्द्धकत्वं च) अपूर्वा न, हिरण्याङ्गदत्वं (हिरण्यकशिपुशरीरविदारकत्वम्, सुवर्णाऽङ्गदयुक्तत्वं च) अपूर्वं न, तस्मात् अयं नृसिंहस्ते परममाश्चर्यं विधातुमभूतपूर्वं नारसिंहं शरीरं जगृहे किमित्युत्प्रेक्षते ।

१२ हे देवि ! तत्तादृक्षस्य हिरण्यस्य (हिरण्यकशिपोः, सुगणस्य

किं चोदञ्चदनेकपापहरणक्रीडाचिताऽऽलोकनौ

देवि स्तौमि मिथः समानचरितौ दिव्यौ युवां दम्पती ॥ १२ ॥

तदिति । हे देवि ! देवीपक्षे तच्च तत्तादृक्षं च तद्धिरण्यं सु-
वर्णं च तस्य दाने वितरणे, देवपक्षे स चाऽसौ तादृक्षश्च हि-
रण्याऽसुरश्च तस्य दाने खण्डने च निरता, एवं भक्तानामभिर-
साकृतं रक्षणार्थं खलानां जनानां त्रासाऽऽवहां हरितां दिशां
मुखे स्थितां सत्कीर्तिमाश्रिता, पक्षे मुखे लपने मतां कीर्तिः प्र-
सादो यस्याः सकाशात्तां हरितां सिंहतामाश्रितः, किं चोदञ्च-
न्ति यान्यनेकानि पापानि तेषां हरणक्रीडायां उचितमालोकनं
यस्याः, पक्षे उदञ्चताम् अनेकपानां गजानाम् अपहरणक्रीडाया-
मुचितम् आलोकनं यस्य सः, मिथोऽन्योन्यं समाने चरिते ययो-
स्तौ तौ प्रसिद्धौ दिवि भवौ दिव्यौ युवां जाया च पतिश्च द-
म्पती । राजदन्तादित्वात्साधुः । स्तौमि । श्लेषोपमालङ्कारौ ।
शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १२ ॥

अथ वामनाऽवतारः—

वक्षःस्थामपि वर्णिताऽनुसृतये कृष्णाऽऽजिनेनाऽऽवृणोद्
देवस्त्वामिति वर्णयन्ति कति चिद्ब्रूमो वयं त्विन्दिरे ।

च) दाने (खण्डने, वितरणे च) निरतौ, भक्तजनरक्षणाय खलजन-
भीतिप्रदां सत्कीर्तिं (साधुकीर्तिमतीं, समीचीनां कीर्तिं च) हरितां
(सिंहतां, दिशां च) मुखे (आनने, आरम्भे च) आश्रितौ, किं च उ-
दञ्चताम् अनेकपानाम् (गजानाम्) अपहरणस्य, अनेकेषां पापानामपह-
रणस्य च क्रीडाया उचितदर्शनौ दिव्यौ जायापती युवां मिथः समानच-
रितौ स्तौमि इति नृसिंहस्य रमायाश्च श्लेषेण साम्यं प्रतिपादयन्नाह ।

१३ हे इन्दिरे ! देवो हरिर्वक्षःस्थलाऽवस्थितां त्वां वर्णिताऽनुसृतये

भव्यं वामनरूपमेत्य भगवान् भाग्यं हरिष्यन् बले-
रेनं कर्तुमगोचरं शुभपुषां त्वद्वीक्षितानामिति ॥ १३ ॥

वक्ष इति । हे इन्दिरे ! कति चित् कवयः वक्षःस्थां हृत्स्थां
त्वां वर्णिताया ब्रह्मचर्यस्याऽनृसृतये ऽनुसरणार्थं वेवः कृ-
ष्णाऽजिनेनाऽऽवृणोदाच्छादयति स्मेति वर्णयन्ति । वयं तु भ-
गवान् वामनरूपमेव प्राप्य बलेर्भाग्यं हरिष्यन् हर्तुमिच्छन् सन्
शुभपुषां कल्याणकारकाणां तत्र वीक्षितानाम् एनं बलिम् अगो-
चरमविषयं कर्तुमावृणोदिति ब्रूमहे । अत्र तवाऽऽलोकाऽपलाप-
आश्रयः । अपह्नुत्यलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १३ ॥

वर्णित्वमर्णवसुते वहता ऽपि गूढं

वक्षःस्थले न निहिता वनमालिना चेत् ।

कस्त्रीण्यदास्यत पदान्यपि याचते ऽस्मै

कस्माज्जगत्त्रयतया च त्रिवृद्धिरेषाम् ॥ १४ ॥

वर्णित्वमिति । हे अर्णवसुते ! वर्णित्वं ब्रह्मचर्यत्वं वहता
ऽपि वनमालिना हरिणा गूढं यथा तथा वक्षःस्थले निहिता
स्थोपिता न चेत् याचते भिक्षते ऽस्मै त्रीण्यपि पदानि कः

(ब्रह्मचर्याऽनुसरणाय) कृष्णाऽजिनेनाऽऽच्छादयामासेति के चिद्वर्ण-
यन्ति, वयं तु वामनरूपं प्राप्य स भगवान् बलेर्दानवेन्द्रस्य शुभं भाग्यं
हरिष्यन् एनं बलिं शुभकारिणां त्वदवलोकनानामविषयं कर्तुं त्वामा-
वृणोदिति ब्रूमहे इत्याह ।

१४ हे अर्णवसुते ! ब्रह्मचारिणा ऽप्यनेन वामनरूपेण वनमालिना
भगवता गुप्ततया त्वं वक्षसि निहिता नाऽभविष्यश्चेत् तर्हि याचयित्रे
ऽस्मै पदत्रयपरिमितामपि भुवं को वा अदास्यत? कुतश्च पदत्रयस्य लो-
कत्रयात्मना वृद्धिरभविष्य? इति त्वत्सांनिध्यादेवाऽस्य तल्लभ इत्याह ।

दास्यति ? च परमेषां पदानां जगत्त्रयतया वृद्धिः कस्मादपि तु
नेत्यर्थः । अत्र निर्गुणस्याऽशरीरस्य परमात्मनः शरीरग्रहणमन्तरा
पाचनाद्यसम्भवेन तद्ग्रहणादौ शक्त्यपेक्षायाः प्रसिद्धत्वाच्चदा-
श्रयः स्पष्टः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १४ ॥

दैत्यादेत्य हि कुप्रतिग्रहमहो वृद्ध्या च पुष्पंस्तनं
गोत्रघ्नाऽवरजो मृषावटुरधःपातं च दातुर्दिशन् ।

वामाऽऽकारमगादधाऽऽवलिहतो हृद्यम्ब ते धारणाद्
धात्रा सञ्जगृहे तदस्य शिवतासम्पादकं पादकम् ॥ १५ ॥

दैत्यादिति । हे ऽम्ब ! दैत्यात्तमोगुणप्रधानात्कोः पृथ्व्याः
कुत्सितं च प्रतिग्रहं दानं च एष प्राप्य वृद्ध्या उत्तरोत्तराऽऽधि-
क्येन, पक्षे द्रव्यवर्धनेन च तनुं शरीरं पुष्पान् पुष्टां कुर्वन् आ-
जीवंश्च । आजीवो जीविका वार्ता इत्यमरः । गोत्रघ्नस्य इन्द्रस्य
कुलघ्नस्य च अवरजः अनुजः । यवीयोऽवरजाऽनुजा इत्यमरः ।
मृषावटुः दाम्भिकवटुः कपटवटुश्च दातुर्यजमानस्य अधःपातं
पातालगमनं नीचैः पातनं च दिशन् । दिश अतिसर्जने इत्य-

१५ हे अम्ब ! दैत्यात्तामसात् कुप्रतिग्रहं (पृथ्वीदानं, निन्दितं प्रति-
ग्रहं च) प्राप्य वृद्ध्या तनुं पुष्पान् (प्रवृद्धशरीरः, कुसीदाजीवश्च)
गोत्रघ्नाऽवरजः (इन्द्राऽवरजः, कुलघ्नाऽनुजश्च) मृषावटुः (कपट-
वटुः) दातुर्बलेरधःपातं (पाताले पतनं, अधोगतिं च) दिशन्
सन् वामाऽऽकारं (सुन्दराऽऽकारं, प्रतिकूलाऽऽकारं च) अगात्, तथापि
हृदये पापाऽपहायास्तव धारणाद्ब्रह्मणा शिवतासंपादकं (शैवरूपता-
ऽऽपादकं, कल्याणकारितासंपादकं च) अस्य पादोदकं ग-
ङ्गारूपं शिरसा जगृहे इति श्लेषेणाऽतिगर्हितचरितस्याप्यस्य त्व-
द्धारणात् तथा पावित्र्यं समपद्यत यथा ऽस्य चरणोदकं ब्रह्मदेवेना-
गृह्यतेति भगवत्याः पातकराशिहनने सामर्थ्याऽतिशयं प्रतिपादयति ।

स्माच्छतृप्तयः । वामं सुन्दरं प्रतीपं चाऽऽकारं देहम् । वामौ
 वल्गुप्रतीपौ द्वावित्यमरः । अगान् प्राप । तथाप्यघावलीः हरतीति
 तस्यास्ते हृदि धारणात् शिवताया हरतायाः कल्याणस्य च
 संपादकम् अस्य हरेः पादस्य कं तीर्थं भागीरथीरूपं गोदारूपं
 वा जगृहे । अत्र पावित्र्ये तवाऽऽश्रयः । श्लेषविभावेन अलङ्का-
 रौ । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १५ ॥

वासस्ते क बटो गुहास्वशनमप्याकाङ्क्षितं ते घनं
 मां जानीह्यघनाशनाऽऽदरमये किं ते विवाहे स्पृहा ।
 मा स्त्री मे दिश गां पदत्रयमितां लोकत्रयी सा ममे-
 त्युक्तीर्दिव्यबटोर्निशम्य तदुरस्यम्ब त्वया सिम्भिये ॥ १६ ॥

वास इति । हे बटो ! ते वासो वस्त्रं के ? इति बालिना पृष्ठे तत्र
 वमतिरिखर्थान्तरकल्पनया गुहायामिति वामनेनोत्तरितम् । ए-

१६ हे बटो ! तव वासः (वस्त्रं) क ? इति बालिना पृष्ठे वा-
 स इत्यस्य वसतिस्थानमित्यर्थं परिकल्प्य गुहासु इति तपस्विजन-
 निवासयोग्यस्थानकथनरूपमुत्तरम् । योगिजनहृदयगुहास्वित्य-
 मिप्रायः । एवं ते घने सान्द्रमशनमाकाङ्क्षितं किम् ? इति प्रश्नः ।
 माम् अघनाशनादरं (घनाऽभक्षकं, तर्पास्वजनानुरूपरुक्षभक्षकं)
 जानीहीति उत्तरम् । अघासुरहन्तारमिति वस्तूक्तिः । अये ! तव
 परिणये इच्छाऽस्ति किम् ? इति पुनः प्रश्नः । मम स्त्री मास्तु इत्युत्त-
 रम् । मा (लक्ष्मीः) मे स्त्री वर्तते नास्ति मे विवाहरुचिरिति वास्त-
 विकोक्तिः । पदत्रयपरिमितां गां भूमिं प्रयच्छाऽल्पापि साऽल्पसन्तो-
 पिणो मे जगन्नयरूपा स्यादित्युत्तरम् । पदत्रयपरिमितायास्तस्या दाने
 त्वयाऽङ्गीकृते त्रिलोक्यपि मत्पदत्रयामना भविष्यतीति तथ्योक्तिः ।
 हे मानः ! इत्येवंरूपा दिव्यबटोर्वा मनस्योक्तीस्तदुरःस्थितया त्वया नि-
 शम्येषद्धासितं, बालप्रतारणाचातुर्येण भगवत इत्याह ।

वमग्रे ऽप्युहम् । ते घनम् अशनम् भक्षणमाकाङ्क्षितम् इष्टं किं ? इति पृष्टे, अये दातः ! न घनाशनम् अघस्य पापस्याऽघासुरस्य च नाशनं च तस्मिन्नादरो यस्य तं मां जानीहि । किं ते विवाहे पाणिपीडने स्पृहे ? त्युक्ते मे स्त्री मा, प्रयोजनं नास्ति, मा लक्ष्मीरूपा स्त्री मे वर्तते । पदत्रयमितां गां पृथ्वीं दिशः प्रयच्छ, मा मम लोकानां त्रयी, त्रिपदभूदानमेवाऽलं मम भिक्षुवटोरधिकेन किं प्रयोजनं ? इति बाह्यो ऽर्थः । आन्तरस्तु तथैव लोकग्रहणं करिष्यामीति । इति विपलम्बरूपाः दिव्यवटोः उक्तीर्निशम्य श्रुत्वा हे ऽम्ब ! तस्य हरेरुसि त्वया सिष्मिणे ईषद्भ्रातः कृतः । ष्मिङ् ईषद्भ्रमने इत्यस्माद्भावे लिट् । वक्रोक्तिश्लूपाऽलङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १६ ॥

अथ परशुरामाऽवतारः—

श्रीमान्निःस्व इवैष वामनतनुः प्रत्यग्रहीदां क्रता-
वित्थं दुग्धपयोधिजे तव परीहासोक्तिभिर्लज्जितः ।
अंशेनाऽर्पितसन्निधिर्भृगुपतौ पूर्वाऽवताराऽर्जितां
तामेनां पुनरध्वरे स भगवान् नूनं ददावृत्तिजे ॥ १७ ॥

श्रीरिति । हे दुग्धपयोधिजे ! श्रीमान् म वामनतनुरेष विष्णुः निःस्वो दरिद्र इव क्रतौ गां प्रत्यग्रहीत् स्वीचकार, इत्थं तव परीहासस्य विनोदस्योक्तिभिर्लज्जितः सन् अंशेन भृगु-

१७ हे क्षीरोदसुते ! लक्ष्मीपतिरप्ययं वामनशरीरो दरिद्र इव यागे गाम् (भूमि, धेनुं च) प्रतिजग्राहेति तव परीहासवचनैर्लज्जितः सन् परशुरामे अंशेन कृतसंनिधानो भगवान् वामनावतारार्जितां तां गां यागे पुनः ऋत्विजे (कश्यपाय) ददावित्याह ।

पतौ भार्गवे अर्पितो दत्तः सन्निधिर्गेन स सन् पूर्वाऽवतारे वा-
मनरूपे ऽर्जितां सम्पादितां तामेनां भुवं स भगवानध्वरे पुनः
ऋत्विजे ददौ नूनमित्युत्प्रेक्षालङ्कारः । अत्र तव परीहाम ए-
वाऽऽश्रयः । शार्दूलविक्रीडितं वृ० ॥ १७ ॥

बाहाऽऽकल्पे भृगुकुलपतेर्वज्रकल्पे कुठारे
संग्रामेषु त्रियुगसखि ते सन्निधानं भजन्त्याः ।
क्रोधोन्मेषक्षपितविमतक्षोणिपश्रेणिलक्ष-
ग्रीवोत्थाऽसृग्घुसृणमसृणं गात्रमत्यर्थशोणम् ॥ १८ ॥

वाहेति ! अथ शाम्भवी “श्यामरूपे”ति गौडपादसूत्रे । तथा

“शाम्भवी शुक्लरूपा स्याच्छ्रीविद्या रक्तरूपिका ।

श्यामला श्यामरूपा स्यादित्येता गुणशक्तयः ॥

इति देवीभागवतोपबृंहणे च । अतः श्रीविद्यारूपां रक्तामु-
त्प्रेक्षते—हे त्रियुगसखि ! भृगुकुलपतेर्भार्गवस्य बाहायाः आकल्पे ।
भुजा बाहा च बाहौ स्यादिति त्रिकाण्डशेषः । आकल्पत्रेषौ
नेपथ्यामिसमरः । तथा संग्रामेषु ईषदूनं वज्रं वज्रकल्पः तस्मिन्,
ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रयः । कुठारे परशौ सन्निधानं भजन्त्या-
स्ते गात्रं क्रोधस्योन्मेषेणोदयेन क्षपितानां हतानां विमतानां
शत्रुभूतानां क्षोणिपानां श्रेणीनां पङ्क्तीनां लक्षणां लक्षसङ्ख्या-

१८ हे त्रियुगसखि ! परशुरामस्य भुजभूषणस्वरूपे वज्रतुल्ये कु-
ठारे युद्धेषु सांनिध्यं भजन्त्यास्ते क्रोधादयविनाशितशत्रुराजराजि-
लक्षकण्ठनिःसरद्गुधिरकाश्मिराऽतिचिक्क्यां शरीरमत्यन्तरक्तवर्ण-
मभूदिति निसर्गैरक्तवर्णाया भगवतीतनोः रक्तवर्णत्वं शत्रुगुधिरले-
पसम्बन्धहेतुकमित्युत्प्रेक्षमाण आह ।

काभ्यो ग्रीवाभ्यः उत्थितेनाऽसृजा रक्तरूपेण घुसृणेन “केशर”-
मिति, तेन मसृणं दिग्धम् अत्यर्थम् अत्यन्तं शोणमभूदिति
शेषः । अत्र परशौ तवाऽऽश्रयः । उत्प्रेक्षाऽलङ्कारः । मन्वाक्रान्ता
वृत्तम् ॥ १८ ॥

बिभ्राणे स्वधितिं समिद्धरणतो मन्युप्रपोषक्षमं
लोकेशास्त्रविचक्षणे नृपकुलेज्याकर्मसंस्थाकरे ।
भेजाते ननु दुर्घटाऽर्थघटिनि त्वद्वीक्षणाद्भागवे
सामानाधिकरण्यमर्णवसुते ब्राह्मण्यराजन्यते ॥ १९ ॥

बिभ्राणे इति । अर्णवसुते ! हे दुर्घटम् अर्थं प्रयोजनं घटयति
तत्तम्बुद्धौ । तव वीक्षणात्, नन्विति वितर्के निश्चयेन वा । भार्गवः
ब्राह्मणानां कर्म भावो वा ब्राह्मण्यं, ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । रा-
ज्ञाम् अपत्यं जाती राजन्यम् । राजश्वशुरादिति यति ये, चाऽभा-
वकर्मणोरिति प्रकृतिभावः । तयोर्भावस्तत्ते ते च समानं तुल्यम्
अधिकरणं धर्मी ययोस्तौ सामानाधिकरण्यौ तयोर्भाव इति ष्य-
ञ् । भेजाते सिषेवाते । तदेवाऽऽह—ब्रह्मपक्षे समिधां पालाशा-

१९ हे दुर्घटाऽर्थघटिनि, अर्णवसुते ! समिद्धरणतः (समिधां
पालाशानां हरणात्, सम्यक् इद्धाहीताद्रणाच्च) मन्युप्रपोषक्षमं
(यागसम्पादनसमर्थं, क्रोधवर्धनसमर्थं च) स्वधितिं (यज्ञाऽऽयु-
धं, कुठारं च) बिभ्राणे, लोकेशास्त्रविचक्षणे (जगति नानाशास्त्रनिपु-
णो, लोकेशस्य ब्रह्मणो ऽस्त्रे चतुरे च) नृपकुलेज्याकर्मसंस्थाक-
रे (नृपकुलस्य इज्यानां संस्थाकरे सप्तसंस्थासम्पादके, नृप-
कुले ज्याकर्मणा संस्थाकरे मरणकारके) भार्गवे त्वद्वीक्षणाद् ब्राह्म-
ण्यक्षत्रियत्वे उभे अपि सामानाधिकरण्यं भेजाते इति ब्राह्मण्यक्ष-
त्रियत्वयोरघटमानसामानाधिकरण्ययोस्त्वद्वीक्षणादेव परशुरामे सा-
मानाधिकरण्यमघटतेत्याह ।

दीनां हरणतो ग्रहणाद्धेतोः मन्योर्यज्ञस्य प्रपोषे क्षमं स्वधितिं यज्ञाऽऽयुधं “स्वधिते मैत्रं हिंसी”रिति श्रुतेः । राजपक्षे समिद्धं प्रदीप्तं यद्रणं समरं तस्मादिति । ततः मन्योः क्रोधस्य प्रपोषे क्षमं स्वधितिं कुठारं बिभ्राणे । मन्युर्देन्ये क्रतौ क्रुधीत्युभयत्राऽप्यमरः । तथा ब्रह्मपक्षे लोके भुवने जने वा । शास्त्रे व्याकरणादौ । “मुखं व्याकरणं स्मृतं”मित्युक्तत्वादस्य मुख्यत्वं, विचक्षणे चतुरे राजपक्षे लोकेशानामिन्द्रादीनामस्त्रप्रयोगेषु विचक्षणे चतुरे । पुनर्ब्रह्मपक्षे नृपकुलस्य राजवंशस्य इज्याकर्मणो यजनकर्मणः संस्थाः समाप्तीः । “सन्तिष्ठन्ते गृहेमधीये”त्यादिमूत्रात् । अथ वा इज्याकर्म यजतिचोदनं श्रौतं, संस्थाः जुहोतिचांदनाः, सप्तपाकयज्ञसंस्थारूपस्मार्तं च । अन्यत्र नृपकुल ज्याया मौर्व्याः कर्मणा संस्थां मारणं करोति तांस्मन् । संस्था ऽऽधारे स्थितौ मृताविसमरः । अत्र अघटनघटने पटीयस्यास्तवाऽऽश्रयो ज्ञेयः । श्लेषालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्ताम् ॥ १९ ॥

अथ रामाऽवतारः —

पञ्चास्यत्वजुषा पुरा भगवता यो ऽसौ हिरण्याऽसुरः
पञ्चत्वं गमितः स एव जननि स्पर्धाऽभिवृद्धाऽऽग्रहः ।

— — —

२० हे जननि ! पुरा पञ्चास्यत्वजुषा (पञ्चवदनत्वजुषा, सिंहत्वजुषा च) भगवता यो ऽयं हिरण्यकशिपुः पञ्चत्वं (पञ्चसंख्यावत्त्वं, मरणं च) प्रापितः स एव हिरण्यकशिपुः स्पर्धया प्रवृद्धाग्रहः सन् तद्विगुणाननो (दशाननः) भूत्वा पुनरपि त्वद्धरणरूपाऽपराधाऽग्निना दग्धो ऽपि एकमुखस्य प्रभोः (रामस्य) चतुर्मुखास्त्रेण (चतुर्मुखवता अस्त्रेण, ब्रह्मास्त्रेण च) अपि दग्ध इति पुरा पञ्चास्येन पञ्चत्वं प्रापितो हिरण्यकशिपुः स्पर्धया दशाननो ऽपि सन्

भूत्वा तद्विगुणाऽऽननो जितजगद्भूयस्त्वदागोऽग्निना
दग्धो हन्त चतुर्मुखाऽस्त्रनिहतोऽप्येकाऽऽननस्य प्रभोः २०

पञ्चेति । हे जननि ! पञ्चास्यत्वं पञ्चवक्रत्वं सिंहत्वं च
जुषते तेन भगवता यो ऽमौ हिरण्याऽसुरः पञ्चत्वं पञ्चसङ्ख्या-
कत्वं मरणं च । पञ्चता पञ्चभावे स्यात्पञ्चता मरणे ऽपीति
विश्वः । गमितः प्रापितः स एव स्पर्धया ऽभिवृद्धः आग्रहो
यस्य सः, तथा तस्याः पञ्चसङ्ख्यायाः द्विगुणान्याननानि यस्य
सः, दशानन इत्यर्थः । भूत्वा ऽपि भूयः पुनः तत्र आगता ऽपरा-
धरूपेण बह्विना दग्धः, अत एवैकाननस्याऽपि प्रभोः रामस्य
चतुर्मुखस्याऽस्त्रेणा, ब्रह्माऽस्त्रेणेति भावः । निहतो मारित इति ।
अत्र दशानननाशे एकाननचतुराननाऽस्त्रकर्तृकरणके तत्राऽप-
राधकरणमाश्रयः । उत्प्रेक्षाविभावनाश्लेषालङ्काराः । शा-
दूलवि० ॥ २० ॥

सप्ताऽश्वाऽन्वयशालिना दशरथप्राप्तोदयेनाऽपि ते
नेत्रापत्तिविवर्जितेन कमले मुक्तद्विपेन्द्रेण च ।

पुनरेकाननस्य चतुर्मुखेनास्त्रेण दग्ध इति पूर्वतो ऽपीदानीं समधिकः
पराभवो जात इति वदन् नृसिंहाऽवतारे भगवता हतो हिरण्यक-
शिपुः स्पर्धया रात्रिगुणां प्राप्तो भगवता रामेण त्वदपराधकरणाद्
ब्रह्मास्त्रेणाऽघानीत्याह ।

२१ हे कमले ! सप्ताऽश्वाऽन्वयशालिनापि (सप्तानामश्वानां
सम्बन्धशालिनापि, सूर्यवंशजातेनापि च) दशरथप्राप्तोदयेनापि
(दशभिः रथैः प्राप्तवृद्धिनापि, दशरथाख्यनृपतिजातेन च) प-
त्तिविवर्जितेन, आपत्तिविवर्जितेन च मुक्तद्विपेन्द्रेण (त्यक्तगजेन, मो-
चितगजेन्द्रेण च) ते नेत्रा (नायकेन) तद्विपरीतगुणो ऽनन्तपा-

निःसङ्ख्याश्चकुलो रथाऽयुतयुतो निःसीमपत्तिच्छट-
स्त्वद्रोहादगणयकुञ्जरगणो ऽप्यस्तो रणे रावणः ॥ २१ ॥

सप्तेति । हे कपले ! सप्ताश्वानां सप्ताश्वस्य सूर्यस्या-
ऽन्वयेन सम्बन्धेन वंशेन शालिना शोभिना । तथा दशसङ्ख्या-
करथप्राप्तोदयेन दशरथराजकृतोदयेनाऽपि । एवम् आपत्तिवि-
वर्जितेन ईषदपि पत्तिना विवर्जितेन । पदातिपत्तिपतगेत्य-
मरः । मुक्तः द्विपेन्द्रः गजः गजाश्च येन तेन ते नेत्रा पत्या ।
पूर्वप्रतिद्वन्द्वीनि विशेषणानि । निःसङ्ख्यम अश्वानां कुलं यस्य
सः तथा रथानामयुतैर्दशसाहसैर्युतः, पुनर्निःसीमा पत्तिच्छटा
यस्य सः, एवम् अगणयः । गगानीये तु गणयमित्यमरः । त-
द्भिन्नः कुञ्जराणां गणो यस्य सो ऽपि रावणः रणे अस्तः ।
त्वद्रोहादेव हत इत्यत्र त्वद्रोहाऽऽश्रयः । श्लेषविभावनापरिक-
रालङ्काराः । शार्दूलवि० ॥ २१ ॥

रघुवरकृतशङ्काभङ्गदम्भेन लङ्का-

मिषभुगशुचिसन्नाऽऽस्वादनैः कृष्णवर्त्मा ।

— — —

दातपरम्परम्परापरिगतो ऽसङ्ख्याऽश्वसमूहसहितो ऽगगानीयवा-
जिगणो ऽपि रावणस्त्वदपकाराद् रणं विनाशित इति श्लेषेण द्यु-
वन् त्वद्धरणेनाऽपकर्ता रावणो रामेण विनाशित इत्याह ।

२२ हे देवि ! लङ्कायामामिषभुजां राक्षसानामपवित्रगृहभक्ष-
णेनाऽशुचिः कृष्णवर्त्मा (कुमार्गणः, अग्निश्च) सत्या (पतिव्रतया) भ-
वत्या रामचन्द्रकृताया राक्षसगृहोपितायास्तवाऽपावित्र्यशङ्कायाः
दूरीकरणकपेटन स्वयमग्नौ प्रवेशात् पदित्रीकृतः स शुचिरिति
संज्ञां वहति, मूढास्तमन्यथा (स्वतः शुचि) वदन्तीति पुरा प्रदीपित-
पुच्छेन हनूमता लङ्कायां राक्षसगृहेषु अमेध्येषु उत्सृष्टो अग्निस्तानि

अशुचिरिह भवत्या पावितो देवि सत्या

स वहति शुचिसंज्ञां तद्वदन्त्यन्यथा ऽज्ञाः ॥ २२ ॥

रघुवरेति । हे देवि ! कृष्णवर्त्मा ऽग्निः पापमार्गरतः, अतः
रघुवरेण कृतायाः शङ्कायाः लङ्कायां रावणप्रभावात्को ऽपि
बाधितुं न शक्नोति इति कथमस्मत्करणा स्यादित्येवंरूपायाः
भङ्गस्य दम्भेन मिषेण लङ्कायां ये आमिषभुजो राक्षसाः । आ-
मिषं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्याद्भोग्यवस्तुनीति विश्वः । तेषां
अशुचिसन्ननाम् आस्वादनैर्भक्षणैरशुचिरपि सत्या भवत्या इहा-
ऽस्मिन् भूलोके पावितः सो ऽग्निः शुचिः शुद्धः तन्नाम च ।
शुचिरपि तत्तमौर्वस्तु इत्यमरः । संज्ञामभिधां विमर्ति स्वीकरोति
तत् अज्ञा मूढाः अन्यथा स्वयमेव शुचिरिति वदन्ति । परि-
कराङ्कुराऽपन्हुतिकाव्यलिङ्गनिरुक्तयो ऽलङ्काराः । मालिनी-
वृत्तम् ॥ २२ ॥

अखण्डं कोदण्डं प्रभुरदलयत् खण्डपरशो-

रगृह्णाद्रामस्य प्रसभमपि चाऽखण्डपरशोः ।

भक्षयित्वा ऽपवित्रीभूतरावणवधोत्तरं परगृहोषितां भार्या कथं स्वी-
करवाणीति शङ्कमाने रामभद्रे तस्य शङ्कापनोदाय स्वयं प्रविश्य
पवित्रितः स शुचिरिति संज्ञां लेभे, नो चेत्कृष्णवर्त्मनस्तस्य कुत एवं
पावित्र्यमिति बोधयन् अग्रेरपि त्वदीयं पावित्र्यं प्रकृष्यते इत्याह ।

२३ हे अम्ब ! प्रभू रामः खण्डपरशोः शिवस्य समग्रं चापमख-
ण्डयत्, अकुण्ठितकुठारस्य परशुरामस्य चापं बलादग्रहीत्, समुद्र-

अवध्नादप्यम्भोनिधिमथ दशग्रीवमवधीन्

महाश्चर्याश्चर्यास्त्वयि कृतधियो स्याऽम्ब सुकराः॥२३॥

अखण्डमिति । हे अम्ब ! प्रभू रामः खण्डपरशोः शिवस्य अखण्डमभयं कोदण्डं चापम् अखण्डयद्भ्रमज्ज, अपि च अखण्ड-परशोरव्याहतकुठारस्य रामस्य भार्गवस्य प्रसभं बलात् अगृह्णात् गृहीतवान्, पूर्वमम्बन्धादत्राऽपि धनुरेवेति ज्ञेयम् । अम्भो-निधिम् अवध्नात्, सेतुरूपेणैति भावः । अथ दशग्रीवम् अवधीद्व-तवान्, एताः महदाश्चर्यं यासु ताश्चर्याः त्वयि त्वत्प्राप्तौ कृता धी-र्बुद्धिर्येन तस्य सुकराः सुखेन कर्तुं शक्या इति भावः । का-व्यलिङ्गमलङ्कारः । शिखारणीवृत्तम् ॥ २३ ॥

सङ्कल्पनस्तव समीरसुते हि सीते

शीतो बभूव दहनश्चिरमंध्रमानः ।

मातर्जगद्भ्रमनिवृत्तिकृते विशन्त्यां

शीतः कुतः स न भवेत्त्वयि देवि साक्षात् ॥ २४ ॥

मङ्कल्पेति । हे सीते ! समीरसुते चिरम् एधमानो दहनः तव मङ्कल्पनः सङ्कल्पमात्रात् शीतो बभूव, अतो हे मातः ! ज-गतः भ्रमस्य निवृत्तिकृते निवारणार्थं तस्माऽग्नौ त्वाय साक्षाद्वि-

मवध्नात्, रावणं जघान, एवं त्वयि निबद्धबुद्धेरस्य रामस्य महाऽऽश्च-र्या अत्यद्भुताश्चर्याः (चरित्राणि) सुकरा आसन्नित्याह ।

२४ हे सीते ! तवेच्छामात्रात् हनूमति चिरात् प्रवर्धमानोऽग्निः शीतो बभूव, एवं स्थिते लोकभ्रान्तिदूरीकरणाय (निजपाविड्य-प्रत्यायनाय) अग्निं त्वयि स्त्रयं प्रविशन्त्यां स कथमिव शीतो न भवेदित्याह ।

शन्त्यां प्रविशन्त्यां सत्यां हे देवि ! स शीतः कुनो न भवेत् ?
काव्यालिङ्गमलङ्कारः । वमन्ततिलकावृत्ताम् ॥ २४ ॥

अथ बलाऽवतारः—

नीलाऽम्बरो हलधरो ननु हन्त भास्व-

द्भूभेदनैकरसिकः शुभशालिवृत्तिः ।

श्यामाकलाभरत एष विवृद्धमोहो

भोगी बभूव भुवनाऽम्ब तव प्रसादात् ॥ २५ ॥

नीलेति । हे भुवनाऽम्ब ! ननु हलधरः बलरामः कृषी-
बलश्च नीलाम्बरः नीलकम्बलश्च भास्वद्भूवो यमुनायाः सु-
न्दरभूमेः भेदने एकरसिकः शुभेन शालने तच्छाली, पक्षे शुभेषु
शालिषु च वृत्तिर्यस्य सः, श्यामायाः षोडशवार्षिकयुवतेः । श्या-
मा स्त्री मुग्धयौवनेत्यनेकाऽर्थमञ्जरी । कलानां कामकलानां भ-
रादिति भरतः । यद्वा श्यामायाः कस्य सुखस्य लाभे रतः, पक्षे
श्यामाकानां 'सावा' इति ख्यातानां लाभे निरतः सन्, विवृद्धः
मोहः माध्वीपानजः माया ऊहश्च यस्य सः एषः भोगी क्षेपो

— —

२५ हे भुवनाम्ब ! नीलाम्बरः (नीलवर्णवस्त्रधरः, मलिनव-
स्त्रश्च) भास्वद्भूभेदनैकरसिकः (भास्वद्भूः सूर्यसुता यमुना, प्रका-
शमाना भूमिश्च, तद्भेदने समासक्तः) शुभशालिवृत्तिः (शुभशो-
भमानव्यापारः, शुभैः शालिभिर्वीहिर्भिवृत्तिर्जीवनं यस्य स च)
श्यामायास्तखया रेवत्याः कलानां भारात् विवृद्धमोहः, श्यामा-
कानां शुद्धान्यविशेषाणां लाभे रतः, विवृद्धमोहो मूढनमश्च, हल-
धरः (बलरामः, हालिकश्च) तव प्रसादात् भोगी (सर्पेन्द्रशेषा-
वतारः, भोगवांश्च) बभूवेति श्लेषेण हलिहालिकयोः साम्यं प्र-
दर्श्य तस्य त्वत्प्रसादादेव भोगिताप्राप्तिरित्याह ।

ऽपि भोगवान् तव प्रसादादभवत् । श्लेषालङ्कारः । वसन्तति-
सका० ॥ २५ ॥

अथ कृष्णाऽवतारः—

श्यामा त्वमम्ब दयितश्च तवैष कृष्णो
गाङ्गेययोगमुदिता स च रुक्मिणीशः ।
त्वं स्वादुवाक् स च युवा मधुरोदितश्री-
र्दाम्पत्यमेतदनुरूपमतो मिथो वाम् ॥ २६ ॥

श्यामेति । हे ऽम्ब ! त्वं श्यामा श्यामवर्णा नित्यतरुणी वा,
प्रमाणं पूर्वोक्तं, तव दयितः कृष्णः कृष्णवर्णश्च, त्वं गाङ्गेयस्य
स्वर्णस्य योगेन मुदिता स च रुक्मं स्वर्णम् अस्या अस्ति सा रु-
क्मिणी च तस्या ईशः, त्वं स्वादुवाक् स च युवा मधुरा सुन्दरा
उदितश्रीर्यस्य मधोः रोदिते च श्रीर्यस्याऽतः मिथः वाम् एत-
द्दाम्पत्यम् अनुरूपं युक्तम् । श्लेषसमालङ्कारौ । वसन्ततिलकाट-
त्तम् ॥ २६ ॥

— — —

२६ हे अम्ब ! त्वं श्यामा (तरुणी, श्यामवर्णा च) तव दयितश्च
कृष्णः, (तन्नामा, कृष्णवर्णश्च,) एवं त्वं गाङ्गेययोगमुदिता (सु-
वर्णसंघन्वसंतुष्टा) स च रुक्मिणीशः (रुक्मिण्या रुक्मिभ-
गिन्याः, सुवर्णवत्याश्च ईशः) त्वं मधुरवचना, स च युवा मधुरो-
दितश्रीः (मधुरा सुन्दरी उदिता श्रीर्यस्य, मधुरानगर्यामुत्पन्ना
शोभा यस्य, मधोर्दैत्यस्य रोदिता श्रीर्येन तथाभूतश्च वा) अतो
युवयोर्जायापतित्वं परस्पराऽनुरूपमित्याह ।

रामाऽनुषङ्गविहृतौ रचिताऽभिलाषं
मातस्त्रिलोचनजितं भवती मनोज्ञम् ।

पित्रा समानगुणमात्मभुवं प्रसूय
पुष्पाऽऽयुधं कमपि रुक्मिणि लब्धहर्षा ॥ २७ ॥

रामेति । हे रुक्मिणि ! हे मातः ! कृष्णपक्षे रामस्य बल-
रामस्य, कामपक्षे रामाणां सुन्दरीणाम् अनुपक्षेण विहृतौ विहारे
रचितः अभिलाषो येन तं, त्रिलोचनं शिवं बाणाऽसुरयुद्धे
मोहिनीरूपेण वा जयति तम्, अन्यत्र त्रिलोचनेन जितः पार्वती-
परिणयसमये दग्धः तं पित्रा कृष्णेन समाः पूर्वोक्ता गुणा य-
स्य तं पुष्पाऽऽयुधं कमपि किमपि विलक्षणसौन्दर्यसुकुमारत्वा-
दियुक्तम् आत्मभुवं पुत्रं प्रसूय लब्धः हर्षो यया सा अभूरि-
ति । श्लेषोपमाकाव्यलिङ्गालङ्काराः । वसन्ततिलका वृत्तम् ॥२७॥

गम्भीरगोवाहिकृतार्थकल्लस-

सम्पन्नटीका श्रुतिमञ्जुसूक्तिः ।

२७ हे रुक्मिणि, मातः ! भवती रामाऽनुषङ्गविहृतौ (रामेण
बलभद्रेण सह विहारे, रामाभिः स्त्रीभिः सह विहारे च) कृताऽभि-
लाषं, त्रिलोचनजितं (बाणाहवे शिवजयितं, शिवेन जितं च) सु-
न्दरं, पित्रा कृष्णेन समानगुणं (पूर्वोक्तरीत्या) पुष्पायुधम् (अ-
निरुद्धम्) कमपि आत्मजं प्रसूय लब्धहर्षा आसीदित्याह ।

२८ हे मातः ! गम्भीरगोवाहिकृतार्थकल्लससंपन्नटीका (ग-
म्भीरा ये गोवाहिनो वाग्मिनः पण्डितास्तेषु कृतो निष्पादितो यो
ऽर्थो धनं तेन कल्लसा संपद्रूपा नटी यया तथाभूता, पण्डितसंप-
द्वात्रीति यावत्, गम्भीरो यो गोवाही वृषभवाहनः शिवस्तद्रूपो यः
शङ्कराचार्यस्तेन कृता ये ऽर्था अभिधेयास्तैः कल्लसा सम्पन्ना पुष्टा(विस्तृ-

गीतेव कृष्णाऽऽननसौरभज्ञा

ध्येया ऽसि मातः शुभयोगभाजाम् ॥ २८ ॥

गम्भीरेति । हे मातः ! गीतेव कृष्णस्याऽऽननस्य सौरभं सौन्दर्यं सुगन्धं वा जानाति सा, अतः शुभमष्टाङ्गयोगं पक्षे शुभस्य कल्याणस्य योगं त्वत्कटाक्षेण संयोगं भजन्ति तेषां ध्यातुमध्येतुं च योग्या ऽसि, गम्भीरो यो गोवाही वृषवाहनः शिवो नाट्याचार्यः तत्प्रकाशे कृतार्थाः लब्धनाट्यकलाः क्लृप्ता जागरूका सम्पन्नाऽन्यसम्पन्नासां तादृश्यो नट्यो नर्तक्यो यस्याः सा अन्यत्र गम्भीरा गम्भीराऽऽशयाः ये गोवाहिनो वाक्कतुराः पण्डिताः तैः कृतं यदर्थकलृप्तम् अर्थकलृप्तिस्तया संपन्ना युक्ता टीका यस्यां सा श्रुतेः कर्णस्य मञ्जुः सूक्तिर्यस्याः सा, अन्यत्र श्रुतेर्वेदस्य मञ्जुः अद्वैतप्रतिपाद्यत्वत्सूक्तिर्यस्याम् उपनिषद्बृंहकत्वादिति भावः । श्लेषोपमालङ्कारौ । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥२८॥

घनमहा नवनीतसुधाश्रित-

व्रजविपत्तिहरा हरिवल्लभे ।

ता) टीका व्याख्या यस्याः सा च) श्रुतिमञ्जुसूक्तिः (कर्णमधुरवचना, वेदवन्मनोरमवाक् च) कृष्णाऽऽननसौरभज्ञा (चुम्बनादि-समये भगवन्मुखसौगन्ध्यज्ञा, भगवन्मुखनिस्सृततया तत्सारभज्ञा ऽतिसुन्दरी च) त्वं गीतेव शुभयोगभाजां (पुण्यवतां योगिनां च) ध्येया ऽध्येया चासीत्याह ।

२९ हे हरिप्रिये ! घनमहा (सान्द्रोत्सवा) अनवेन पुराणपुरुषेण नीतां प्रापितां सुधां श्रिता ये देवास्तद्व्रजस्य विपत्तिहरा, यद्वा एन विष्णुना नवं यथा तथा नीतसुधाः प्रापिताऽमृता मार्क्ष प्रापिता इति यावत्, तथा विधा ये श्रिता निर्जाश्रिता ये देवास्तद्व्रजविपत्तिहरा

प्रबलभद्रविकासविधायिनी

त्वमयसे निजवल्लभतुल्यताम् ॥ २९ ॥

घनेति । हे हरिवल्लभे ! कृष्णपक्षे घनवन्मेघवन्महः कान्ति-
र्यस्य सः तथा नवनीतं सुधेव तां, यद्वा नवनीतं साक्षात् सुधा
ऽमृतं लक्षितलक्षणया दुग्धं च ते आश्रितस्य व्रजस्य गोकुलस्य
विपत्तेर्हरः, तथा लक्ष्मीपक्षे घनः महः उत्सवो यस्य सः स चा-
ऽसौ अनवः पुराणपुरुषः तेन नीतां प्रापितां सुधां श्रिता देवाः
तेषां व्रजस्य गणस्य विपत्तिहरा, सः प्रकृष्टस्य बलभद्रस्य वि-
कासस्य विधायी त्वं प्रबलस्य विपुलस्य भद्रस्य कल्याणस्य
विधायिनी कर्त्री तत्सम्बुद्धौ(?) अतः त्वं निजवल्लभस्य कृष्णस्य
तुल्यताम् अयसे प्राप्नोषि । श्लेषोपमालङ्कारौ । द्रुतविलोम्बतं
वृत्तम् ॥ २९ ॥

अथाऽस्मिन् वर्णने मोक्षदायिका अयोध्यादिसप्तपुरीर्दर्शयति—

प्राऽयोध्यानगरीयसां सुमनसां मायातमश्छेदिनी

त्वं काञ्चीमधुराऽवलग्नसरणिः क्षोभादवन्ती जगत् ।

बलस्य दृढस्य भद्रस्य कल्याणस्य विधायिनी त्वं, तव प्रियश्च घन-
महा (मेघकान्तिः) एवं नवनीतं हैयङ्गवीनमेव सुधा तामाश्रितो यो
व्रजो गोकुलं तद्विपत्तिहरः, तथा प्रकर्षेण बलभद्रस्य निजभ्रातु-
र्विकासस्याऽऽनन्दस्य विधायी, अतस्त्वं निजदयितसाधर्म्यं प्रा-
प्नोषीत्याह ।

३० हे देवि ! प्रायः ध्यानेनाऽतिगुरुणां सुमनसां (पण्डितानां)
मायारूपाऽन्धकाराघनाशिनी, काञ्च्या रशनया सुन्दरी अवलग्नसर-
णिर्यस्याः सा, क्षोभाज्जगदवन्ती, त्वं द्वारवतीनगरे विहरते ऽतृष्णाय
(आप्तकामत्वाभिलोभाय) कृष्णाय भगवते अस्य जलधेरुद्धतास्तरङ्गक-

सम्भोगैः स्वदसे ऽस्य देवि जलधेरुद्धीचिकाशीकरैः

स्वैरं द्वारवतीपुरे विहरते ऽतृष्णाय कृष्णाय तैः ॥३०॥

प्राय इति । हे देवि ! त्वं प्रायो बाहुल्येन ध्यानगरीयसां पुंसां मायातमश्छेदिनी २ अत्राऽयोध्या मायेति पुरीद्वयं, तथा काञ्च्या मधुरा ऽवलग्नसरणिर्यस्याः सा ४ अत्र काञ्ची मधुरेति द्वयं, मधुरा मथुरायाञ्चेति मेदिनी । यद्वा मधुरेत्येव पुरी द्वित्रि-
ददेशे प्रसिद्धा, पुनः क्षोभाज्जगत् अवन्ती रक्षन्ती ५ इयमे-
का, त्वं द्वारवतीपुरे विहरते तृष्णायाऽपि कृष्णाय सम्भोगैः
स्वदसे रोचसे ६ इयमेका, कीदृशैः अस्य जलधेः क्षीरोदस्य
उद्धीचिका उच्छलत्तङ्गास्थच्छीकरैरिव मधुरत्वात् ७ अत्र का-
शीत्येका । मिलित्वा सप्त । रत्नावल्यलङ्कारः । शार्दूलवि० ॥३०॥

अथ कल्क्यवतारः—

म्लेच्छान् भयानकरवानपि मूर्च्छयित्वा

निर्वापयिष्यति कलिं हरिरध्वरं च ।

णाः येषु तथाविधैस्तैर्नानाविधैः संभोगैः प्रीतिपात्रं भवसीति “अयो-
ध्या मधुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका । पुरी द्वारावती चैव स-
प्तैता मोक्षदायिकाः” इत्युक्तपुरीसप्तकनामनिर्देशवैचित्र्यप्रदर्शन-
पुरस्सरमाह ।

३१ हे पद्मे ! कल्क्यवतारे हरिर्भवत्या वचनैरुदितदयः सन्
भयङ्करशब्दानपि म्लेच्छान् मूर्च्छयित्वा कलिं (युगं) निर्वापयिष्य-
ति (यमयिष्यति,) यागं (धर्मं) च निर्वापयिष्यति (प्रवर्तयिष्यति)

कल्की तमांसि परिपास्यति भूसुरांश्च

पद्मे भवद्वचनपल्लविताऽनुकम्पः ॥ ३१ ॥

म्लेच्छानिति । हे पद्मे ! भवत्या वचनेन पल्लविता सञ्जा-
ता ऽनुकम्पा कृपा यस्य सः कल्की तत्संज्ञको हरिः भयानका
भयङ्कराः रवाः शब्दा येषां तान् म्लेच्छान् यवनान् मूर्च्छयित्वा
योहयित्वा । मुच्छा मोहसमुच्छ्राययोरित्यस्माणि जन्तात्समानक-
र्तृकयोरिति क्त्वाप्रत्ययः । कलिं निर्वापयिष्यति शमयिष्यति
अध्वरं यज्ञं च द्विजैः कारयिष्यति । णिजन्तात् डुवप् बीजसन्ता-
ने इत्यस्मात् लृट् । चेत्यपरन्तमांस्यज्ञानानि परिपास्यत्याचा-
मयिष्यति भूसुरान्ब्राह्मणांश्च रक्षिष्यति । पा पाने, पा रक्षणे
इति धातुद्वयाल्लृट् । अत्र श्रीवचनाऽऽश्रयः । श्लेषतुल्ययोगिता-
लङ्कारौ । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३१ ॥

मलिनकलिकालेशैः शाखापरिक्षयदूषितै-

रपगतसदामोदैरत्राऽसुहृद्यवनैर्वृते ।

— — — — —

तमांसि ब्राह्मणांश्च परिपास्यति (नाशयिष्यति, पालयिष्यति च)
इत्याह ।

३२ मलिनकलिकालेशैः (मलिनस्य कलिकालस्य ईशैः कलिका-
लराजभिः, मलिना म्लानाः कलिकानां कोरकाणां लेशा येषु तैर्मलान-
विरलकलिकैश्च) शाखानां (वैदिकशाखानां शिफानां च)-
परिक्षयेण दूषितैः, अपगतसदामोदैः (निरस्तसज्जनानन्दैः,
नष्टगन्धैश्च) असुहृद्यवनैः (दुष्टहृदयैररातिरूपैर्यवनैः,
अरमणीयैर्वनैश्च) अत्राऽस्मिन् लोके वृते सति शाखिग्लानिं (वेदविदां
ग्लानिं, वृक्षग्लानिं च) शमयितुमिच्छुर्माधवो (हरिः, वसन्तश्च)

शमयितुमनाः शाखिग्लानिं भविष्यति माधवो

जलनिधिभुवा वृद्धिं लब्ध्वा त्वया च महावनी ॥३२॥

मलिनेति । मलिनैर्दूषितैः कलिकालानाम् ईशैर्मलच्छरूपैः
अन्यत्र मलिनैः कलिकानां कुड्मलानां लेशैः तथा शाखानां
वेदानां शिफानां च परिक्षेपेण दूषितैः शौभाहीनैः पुनरपगतः
सदा सर्वदा मोदः हर्षः आमोदः सुगन्धश्च येषां तैः अपि च
असुहृद्भिः शत्रुभूतैर्यवनैः, पक्षे सुष्ठु हृद्यानि हृदयप्रियाणि या-
नि वनान्यरण्यानि तादृशानि न भवन्तीति च तैर्दूषिते युक्ते अत्र
लोके काले वा शाखिनां ब्रह्मगानां वृक्षाणां च ग्लानिं म्ला-
निं शमयितुं शान्तयितुं मनो यस्य सः माधवः हरिर्वसन्तश्च ज-
लं निधीयते ऽस्यां तया भुवा भूम्या हेतुना वृद्धिमभ्युदयं, पक्षे
वृद्धिं पल्लवादीनां लब्ध्वा महत् अवतं रक्षणं वनं च तादृश्यते
ऽस्य तादृशः भवति । श्लेषाऽलङ्कारः । हरिणीवृ० ॥ ३२ ॥

प्रातर्वात इवाऽवधूतकलिको मातर्महारण्यवत्

खड्गी तापसवत्कृतार्थजननः कल्की मुदे देवि ते ।

जलनिधिभुवा (समुद्रात्मजया, जलपूर्णया भुवा च) त्वया वृद्धिं
लब्ध्वा महावनी (महतामवनं रक्षणं यस्मिन् स साधुजनरक्षकः,
महती वनी अण्णयानी च) भविष्यतीति श्लेषेणाह ।

३३ हे देवि ! मातः ! प्रातर्वातः (प्राभातिको मारुतः) इव अ-
वधूतकलिकः (निरस्तकृतिकः, कम्पितकोरकश्च) महारण्यवत्
खड्गी (कृपाणवान्, गण्डकयुकश्च) तापसवत् कृतार्थजननः (कृ-
तचतुर्विधपुरुषार्थोत्पादनः, कृतकृत्यजन्मा च) स्वामी कल्की तव
मुदे महीम् आन्ध्रीयजिह्वामिव (आन्ध्रदेशोत्पन्नजनरसनामिव)
अम्लेच्छां (म्लेच्छपवनादिरहिताम्, अम्ले रसे इच्छा यस्यास्तथातांभू

अम्लेच्छां स्वयमाचरिष्यति महीमान्ध्रीयजिह्वामिव
स्वामी सश्रुतिमार्गगानिहजनान्कर्ताऽथ शब्दानिव ॥ ३३ ॥

मातरिति । हे मातः ! प्रातर्वातः प्रातः कालीनरात इवा-
ऽवधूतः कम्पितः कलिरेव कलिकः कलियुगमित्यर्थः । अन्धवा-
ऽवधूता कलिका कोरकश्च येन महारण्यवत्खट्वा खड्गः 'गेण्डा'
इति लोके प्रसिद्धः । स अस्मिन्नस्ति सः, पक्षे निस्त्रिंशवान् ता-
पसः यथा कृतार्थं कृतकृत्यं जननं यस्य तद्रूपमपि कृतम् अर्थ-
जननं चतुर्भिर्गुरुष्वर्थसम्पादनं येन सः कल्की विष्णुः हे दे-
वि ! ते तत्र मुदे हर्षाय आन्ध्रदेशे भवा आन्ध्रीयः, वृद्धाञ्छ इति
छापयः । तेषां जिह्वा यथा अम्लस्य रसस्येच्छां तथा ऽयमपि
महीम् अम्लेच्छां म्लेच्छरहिताम् आचरिष्यति करिष्यतीत्यर्थः ।
सः कल्की स्वामी ऐश्वर्यवान् । स्वामिनैश्वर्ये इति निपातना-
त्साधुः । शब्दान्ध्वनीन् श्रुतः कर्णस्य वेदस्य च मार्गे पथि ग-
च्छन्ति तान्कर्ता करिष्यतीत्यर्थः । श्लेषोपमालङ्कारो । शार्दूल-
विक्री० ॥ ३३ ॥

अथ लक्ष्म्या अपाङ्गे अङ्गेषु च दशाऽवतारान् श्लोकद्वयेन
वर्णयति—

मात्स्यज्योतिषि मन्दरक्षणपरे ऽनन्तोच्चदर्पाऽऽवहे
हर्षास्यस्पृशि चारुवर्णिनि कृताऽशेषाऽधिकोपक्रिये ।

च) स्वयं करिष्यति, एवं जनान् शब्दानिव श्रुतिमार्गगान् (वेदमा-
र्गावलम्बितः, श्रोत्रगोचरांश्च) करिष्यतीत्याह ।

३४ हे देवि ! मात्स्यज्योतिषि (मत्स्यतुल्यगोभाधरे, मत्स्यरूपे-
च) मन्दरक्षणपरे (मन्दानां रक्षणं परे, मन्दरपर्वतविशेषसंके-

एणश्रीमुषि कामपालविभवे कृष्णे कलिध्वंसने

देवि त्वद्दयिताऽवतारदशकं ध्यायाम्यपाङ्गे तव ॥३४॥

मात्स्येति । हे देवि ! तवाऽपाङ्गे कटाक्षे त्वद्दयितस्म हरेरव-
तारदशकं ध्यायामि, अथाऽपाङ्गपक्षे ऽवतारपक्षे च विशेषणानि ।
मत्स्यस्येदं मात्स्यं तज्ज्योतिः शोभा स्वरूपं च यस्मिन् इति म-
त्स्यावतारः । एवं मन्दानां रक्षणे परः तत्परः, पक्षे मन्दरनिष्ठे
क्षणे पारतन्त्र्ये परः येन मन्दरः परतन्त्रो ऽभूदित्यर्थः । त-
स्मिन् । क्षणः कालविशेषे स्यात्पर्वण्यवसरे महे । व्यापारविक-
लत्वे च परतन्त्रत्वमध्ययोरिति हैमः । अनेन कूर्माऽवतारः ।
पुनरनन्तस्य भगवतः अनन्तायाः पृथ्व्याश्चोच्चं हर्षम् अवलोक-
नेन धारणेन चाऽऽवहति तस्मिन्निति वराहावतारः । हरेर्विष्णो-
र्नृसिंहस्य चाऽऽस्यम्पृश्यवलोकयितरि, यद्वा नेत्रचुम्बनस्यो-
क्तत्वात्तत्समये धारके चेति नृसिंहावतारः । चारुवर्णी नीलादि-

— — —

तद्धारकत्वात् कच्छरूपे च) अनन्तोच्चहर्षाऽऽवहे (अनन्तस्य भगवतो
गुरुप्रमोदप्रदे, अनन्तायाः पृथिव्या उच्चहर्षप्रदे तदुद्धारकत्वाद् व-
राहरूपे च) हर्यास्यस्पृशि (भगवन्मुखलग्ने, नृसिंहरूपे च) चा-
रुवर्णिति (रम्यकृष्णवर्णे, सुन्दरब्रह्मचारिणि वामनरूपे च)
कृताऽशेषाऽधिकोपक्रिये (कृता अशेषाणामधिका उपक्रिया उपकारो
येन, कृता सकलाऽऽधिस्वरूपा कोपक्रिया येन अतिक्रोधे परशुराम-
रूपे च) एणश्रीमुषि (हरिणशोभाऽपहारिणि, मृगवेषमारीचश्री-
विघातके रामरूपे च) कामपालविभवे (मदनपालनसमर्थे, बल-
भद्रवैभदवति च) कृष्णे (नीलवर्णे, तन्नामके च) कलिध्वंसने (पा-
पनाशके, कलियुगनाशके च कलिकरूपे) तवाऽपाङ्गे हरेरवतारदशकं
ध्यायामीति क्रमेण समष्ट्या अवतारदशकरूपत्वमपाङ्गे श्लेषेण व-
र्णयन्नाह ।

यस्मिन् विद्यते चारुः सुन्दरश्चाऽमौ वर्णी ब्रह्मचारी च तस्मि-
न्निति वामनः । कृतः अशेषेषु अधिका उपक्रिया बहूपकारः ये-
न तथा अशेषेषु आधिर्मानसी व्यथा यैस्तेषु दुर्नृपेषु कृता कोप-
क्रिया येनेति भार्गवः । एणश्रियं मृगनेत्रशोभां मारीचश्रियं च
मुष्णातीति रामः । कामं पालयति रक्षति तथा कामपालो ह-
लाऽऽयुध इत्यमराद्वलस्तस्य विभवे विभुत्वे इति बलाऽवतारः ।
कृष्णः । कलिं कलहं युगं च ध्वंमति तस्मिन्निति कल्की । श्लेष्म-
रत्रावलयलङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ३४ ॥

कृष्णः केशो दृगेषा झषतनुरधरोमन्दरागं हि धत्ते
सौकर्यं दोष्णि रेजे किल मुखहरिता मध्यमात्ता बलिश्रीः ।
रामाऽग्रचत्वं वपुःश्रीः प्रथयति यमुनादर्पहद्रोमवल्ली
धत्ते जङ्घाऽभिरामश्रियमिह कलिहृत्पादपद्मं तव श्रीः ॥ ३५ ॥

कृष्ण इति । हे श्रीः ! तव केशः कृष्णः कृष्णवर्णः कु-

३५ हे श्रीः ! तव केशः कृष्णः (नीलवर्णः, तन्नामकश्च) एषा इक्
झषतनुः (मस्यस्येव आकारो यस्यास्तथाभूता, मत्स्यरूपा च) अ-
धरोमन्दरागं (अमन्दं रक्तिमानं, मन्दरनामकमगं पर्वतं धत्ते च
कूर्मरूपमिति यावत्) दोष्णि (भुजे) सौकर्यं (शोभनकर (हस्त)-
वत्त्वं, सूकरत्वं च वराहरूपत्वमिति यावत्) रेजे, मुखहरिता (मु-
खे चन्द्ररूपता, नृसिंहरूपता च, रेजे इति यावत्) बलिश्रीः (त्रिव-
लीशोभा बलिदैत्यश्रीश्च) मध्यं (बलघ्नं, वामनेन च) आत्ता
(प्राप्ता) वपुःश्रीः रामाग्रचत्वं (स्त्रीश्रेष्ठत्वं, परशुराम, दा-
शरथिराम, बलरामेषु त्रिषु रामेषु मध्ये प्राथमिकत्वं परशुराम-
त्वं च) प्रथयति, रोमवल्ली यमुनादर्पहृत् (यमुनानीला, यमुना-
दर्पापहारिणी बलरामरूपा च) जङ्घाऽभिरामश्रियं (सुन्दरशो-
भाम्, अभितो रामस्य दाशरथेः श्रियश्च) धत्ते इति व्युक्रमेण दशाव-
ताररूपत्वं भगवत्यास्तत्तदवयवेषु प्रदर्शयन्नाह ।

ष्णाऽवतारश्च । एषा हृक् क्षयस्य मत्स्यस्येव तनुः स्वरूपं य-
स्या इत्यवतारश्च । हि निश्चये ऽथर ओष्ठः अमन्दं विपुलं रागं
रक्तिमानं मन्दरमंझकमगं पर्वतं चेति कूर्मः । दोष्णि सौकर्यं सू-
करत्वं सूकरभावो वराहावतारश्च रेजे । मुखेन हरिः सिंहः त-
ज्जावस्तत्ता मुखः प्रमुखो यो हरिः सिंहः तत्ता च(?), मध्यमेन
कठ्या आत्ता प्राप्तेति नृसिंहावतारः । मध्ये इत्यर्थः । किं च
बलिश्रीः एतन्नामकदैत्यश्रीः बलितयशोभा च मध्यमात्ताति पूर्व-
वत् । वामनो ऽपि मध्यम इत्यर्थः । पुनर्वपुश्रीः रामासु स्त्रीपु रा-
मयोर्दाशरथिवलभद्रयोरपेक्षया रामेषु अग्र्यत्वं प्राथम्यं पशु-
रामावतारत्वं च प्रथयति प्रख्यापयति । रामवल्ल्ही लोमराजी कृ-
ष्णत्वेन यमुनाया दर्पं हन्ति सा अन्यत्र यमुनाया लाङ्गनेन कर्ष-
णाद्वलाऽवतारश्च । इदमाख्यानं सविस्तरं श्रीमद्भागवते दशमो-
त्तरार्धे, तदस्पृक्तचम्पुभारतव्याख्यानं तृतीयस्तवके ऽष्टाशीति-
श्लोके सङ्क्षिप्य दर्शितम् । जङ्घा अभिरामां सुन्दरीं श्रियं रा-
माऽवतारं च धत्ते दधाति पादपद्मं कलैर्युगस्य हृत्कल्क्यवतार-
श्चेति । श्लेषरत्नावल्यलङ्कारौ । तत्राऽक्रमेणाऽवतारवर्णनाद्रत्नाव-
ल्या द्वितीयो भेदः । स्रग्धरावृत्तम् ॥ ३५ ॥

विदितगुणाऽलङ्करणं विशिष्टरचनाऽटवीक्षणप्रेक्षम् ।

३६ हे अरविन्द गृहे ! विदितगुणाऽलङ्करणं (विदितं प्रसिद्धं गु-
णानां रजस्तमआदीनामलङ्करणं समाप्तिकरणं यस्य, यद्वद् विदितानि
प्रसिद्धानि गुणाः शौर्यादयो ऽलङ्करणानि यस्य तं, विदितानि ज्ञातानि
माधुर्यादयो गुणा उपमादीन्यलङ्करणान्यलङ्कारायेषु तं च) विशिष्ट-

कविमित्र कृतदशरूपकमरविन्दगृहे ऽभिनन्दसि मुकुन्दम्
इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे द-
शावतारस्तवक एकविंशः सम्पूर्णः ॥ २१ ॥

विदितेति । हे अरविन्दगृहे ! कमलमन्दिरे ! कविः का-
व्यकर्ता विदिताः गुणाः काव्यस्य ओजःकान्तिसमाधिप्रभृत-
यः अलङ्करणं च उपमादि । मुकुन्दपक्षे विदितं गुणानां सत्त्वा-
दीनाम् अलङ्करणम् उपसंहारः यस्य स विशिष्टचित्ररूपकाव्यरच-
नाऽटव्या ईक्षणे विभावने प्रेक्षा मतिर्यस्य सः । प्रेक्षोपलब्धिश्चि-
त्संविदित्यमरः । पक्षे नानाभेदभिन्नप्रपञ्चरचनाटव्यां क्षणम् ई-
षत्प्रेक्षा ईक्षा यस्य सः । 'स ऐक्षते'ति श्रुतेः । कृतानि दशसं-
ज्ञकानि रूपकाणि येन तान्युच्यन्ते ।

नाटकमथ प्रकरणं भाणव्यायोगसमवकारडिमाः ।

ईहामृगाङ्गवीथयः प्रहसनमिति रूपकाणि दश ॥ इति ।

चनाटवीक्षणप्रेक्षं (सकलसृष्टिरूपारणयोत्सवरूपाऽवलोकनं, सक-
लकाव्यरचनाकाननं क्षणमात्रात् प्रेक्षमाणं च) कृतदशरूपकं (कृ-
तदशावतारं, कृतनाटकादिरूपकदशकं च) मुकुन्दं कविमित्राऽभिन-
न्दसि (श्लाघसे) इति वदन् स्तवकं पूरयति ।

इति श्रीमानवल्लयुपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां

लक्ष्मीसहस्रावतरणनिःश्रेणिकायां

दशावतारस्तवकः ॥ २१ ॥

अन्यत्र कृतं त्वत्तुष्ट्यर्थं स्वीकृतं रूपकं मत्स्यादिद-
शाऽवताराः येन तं कविमिव मुकुन्दं भगवन्तमभिनन्दसि आ-
नन्दयसि मां पालयसि च । श्लेषोपमालङ्कारौ । गीतिर्वृत्तम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन वि-

रचितायां बालबोधिण्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटी-

कायां दशावतारस्तक एकविंशः सम्पूर्णतां प-

फाणतराम् ॥ २१ ॥

अथ चित्रस्तवकः २२ ।

सवानरः समागम्य सर्वसाकेतवासिनाम् ।

चक्रे चित्रं स्वचरितैः स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २२ ॥

अथाऽस्मिन्द्वाविंशस्तवके श्रीमहालक्ष्म्याः स्ववर्णनस्य चित्रतां दर्शयितुं प्रथममनमनपद्ये चित्रस्तवकभूषितमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

कमलाऽऽयतनां चित्ते कलये यत्पदाम्बुजम् ।

चिरं विबुधसन्मौलचित्रस्तवकभूषितम् ॥ १ ॥

अनुप्रासचित्रमिदम् ।

कमलेति । यस्याः पदाम्बुजं पदकमलं विबुधानां सत्सु शोभनेषु मौलिषु स्थितैः चित्रस्तवकैर्विचित्रगुच्छैर्भूषितं तां कमलायतनां चित्ते मनसि चिरं कलये ध्यायामीत्यर्थः । अत्र प्रथमार्धे कवर्णाऽवृत्त्या द्वितीयाऽर्धे चित्रर्णावृत्त्या अनुप्रासचित्रालङ्कारः । एतल्लक्षणं प्रथमस्तवकप्रथमपद्ये उक्तम् ॥ १ ॥

वेदानि सर्वशास्त्राणि विभाव्य भवतीं रमे ।

१ अथ द्वाविंशेन नानाविधचित्रभूषितेन चित्रस्तवकेन स्तो-
तुमिच्छुश्चित्रमिति तल्लिङ्गनिर्देशपुरस्सरं, यच्चरणकमलं देवमुकु-
टगतविचित्रपुष्पगुच्छालङ्कृतं (देवप्रणतं) तां कमलवासिनीं भग-
वतीं वन्दे इत्याह ।

२ हे देवि ! सापि (अति प्रसिद्धापि) सरस्वती यस्यास्तव दास्यं प्राप्नोति तां भवतीं सर्वाणि शास्त्राणि विचार्य वेदानि (जानीयां,
तवस्वरूपं जानीयाम् इति यावत्,) यद्वा यस्यास्तव सा सर-

दास्यं यस्यास्तवोपैति देवि सा ऽपि सरस्वती ॥ २ ॥

इदमपशब्दाऽऽभासचित्रम् ।

वेदेति । अस्य वासुदेवस्त स्त्री ई तत्सम्बोधनं हे इ ! पुं-
योगादाख्यायामिति ङीपि यस्येति चेत्यलोपे अम्बार्थानामिति
सम्बुद्धिह्रस्वः । हे रमे ! हे देवि ! वेदांश्च परं सर्वशास्त्राणि भ-
वदात्मकानि विभाव्याऽऽलोच्य सा सरस्वत्यपि यस्यास्तव
दास्यं सेवामुपैति(?) इदमपशब्दाऽऽभासचित्रम् ।

यत्राऽपशब्दधीः साधुभावज्ञानान्निवर्तते ।

तत्राऽपशब्दाऽऽभासः स्याद्यथेदंपुरुषो भवान् ॥

इति तल्लक्षणात् ।

अस्याऽर्थः । यत्र पद्ये ऽयमपशब्दः व्याकरणविरुद्धः इति
धीज्ञानं साधुभावस्य ज्ञानान्निवर्तने गच्छति तत्राऽपशब्दाऽऽभा-
साऽनङ्कारचित्रम् । तदुदाहरणम् । यथेदंपुरुष इत्युक्ते पुनपुंस-
कयोर्विशेषणविशेष्यभावाऽभावेनाऽपशब्दाभासत्वे अयं चाऽसौ
पुरुषश्चेति समामेन तन्निवृत्तिः । तथा ऽत्र पद्ये ऽपि वेदानि
इत्यपशब्दाभासे वेदान् इ इति पदद्वयकरणेनाऽऽभासनिवृत्तिर्ज्ञे-
येति ॥ २ ॥

कमले देवदेवस्य महिषि त्वं स्तुता रमे ।

स्वत्यपि दास्यमुपैति तां भवतीं विभाव्य (ध्यात्वा) सर्वशाणि
(अनायासेनैव) वेदानि जानीयाम्) इति वेदानीति नपुंसकप्र-
योगमाभामयन् अपशब्दाऽऽभासाख्येन चित्रेण स्तौति ।

३ देवदेवस्य (नारायणस्य) महिषि ! (कृतार्जभषेके पत्नि !)
हे रमे ! विमले कमले नता (स्थिता) स्तुता त्वं मे (मम) देहस्य

विमले देवि देहस्य ह्यहिमत्वं नता स्य मे ॥ ३ ॥

अयं गोमूत्रिका बन्धः ।

कमले इति । हे विमले ! हे देवदेवस्य महिषि ! हे देवि ! हे रमे ! मे मया नता स्तुता च सती त्वं देहस्य अहिमस्य अशीतस्य भावः अहिमत्वं सन्तापमिति यावत् स्य नाशय । षोऽन्तकर्मणि इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट् । अयं गोमूत्रिकाबन्धः । तल्लक्षणम् ।

वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्थयोः ।

गोमूत्रिकेति तत्प्रादुर्दुष्करं तद्विदो विदः ॥

अत्र केचित् । षोडश कोष्ठपङ्क्तिद्वये ऽर्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पात्तरित्युद्धारलक्षणं वदन्ति, तदापाततः । सर्ववर्णलेखनप्रसङ्गेन बन्धत्वाऽभावात् । बन्धत्वं तु न्यूनवर्णलेखने ऽपि समानवर्णाऽऽवृत्त्या श्लोकपर्याप्तवर्णाऽवगमकत्वं, तादृशस्यैव चित्रताप्रयोजकत्वात् । गोमूत्रिका नाम पथि गच्छतो वृषभस्य मेहतो मूत्रं भुवि पतति तद्रोमूत्रं तत्प्रतिकृतिर्गोमूत्रिका । इवे प्रतिकृताविति कन् । तथा च गोमूत्रिकालक्षणं कविकुतूहले ।

प्रथमाऽर्धसमस्थानभाजो वर्णाः परे दले ।

लभन्ते चेत्समं स्थानं तदा गोमूत्रिका भवेत् ॥

इत्येकं युग्माऽक्षराऽश्लिष्टगोमूत्रिकालक्षणम् । अत्रैव प्रथमार्धस्थप्रथमाऽऽद्यसमवर्णाः परदले वाचने लभन्ते चेदयुग्मा-

अहिमत्वम् (उष्णत्वं, सन्तापं) स्य (नाशय) इति गोमूत्रिकाबन्धेन स्त्रदेहसन्तापशमनं प्रार्थयते ।

ऽक्षराऽश्लिष्टगोमूत्रिकेति द्वितीयलक्षणम् । अत्र तु प्रथमार्धस्थ-
द्वितीयादिसमाक्षराणि एकवारं लिखित्वा द्वितीयाऽर्धवाचने
ऽपि तान्येव मध्यस्थानि गोमूत्रवद्वाचनीयानीति । अत्र द्वितीया-
दियुग्मवर्णानाम् अर्धद्वयवाचने श्लिष्टत्वादिवं युग्माऽक्षरश्लिष्टगो-
मूत्रिकाचित्रम् ॥ ३ ॥

प्रथमपादगूढम्—

पाहि देवि कलशोदधेः सुते
देहि पापविलयं दयानिधे ।
शेषशायिदयिते तमोमुषं
शेमुषीं कलय नः सुशोभनाम् ॥ ४ ॥

पाहीति । हे कलशोदधेर्दुग्धसमुद्रस्य सुते ! कन्ये ! नो
ऽस्मान् पाहि रक्ष । 'पा रक्षणे' इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट् । पुनर्हे
दयानिधे ! पापस्य किल्विषस्य विलयं नाशं देहि, हे शेषशा-
यिदयिते ! नः तमः मुष्णाति तां सुष्ठु शोभनां शेमुषीं मतिं क-
लय । इदं प्रथमपादगूढचित्रम् ॥ ४ ॥

चतुर्थपादगूढम्—

संश्रितानवितुमास्थया दया-
सारिणीह दिगधीशसेविता ।

४ हे अमृतसागरकन्यके ! पाहि, हे दयानिधे ! पापविलयं
(पापनाशं) देहि, हे शेषशायिप्रिये ! तमोमुषीम् (अज्ञानना-
शिकां शोभनां शेमुषीं (मतिं) कलय (कुरु) इति प्रथमपादं द्वि-
तीयादिपादत्रयगताऽक्षरोद्गारेण गोपयन् गूढप्रथमपादाख्येन चि-
त्रेण प्रार्थयते ।

५ आश्रितान् साऽवधानं रक्षितुं दयासारिणी- (आत्तकृपा) दि-
क्पालसेविता या स्वप्रियस्य (हरेः) वक्षःस्थलमाश्रयति सा हरिप्रिया

स्वप्रियस्य कलयत्युरःपदं

सम्पदं दिशतु सा हरिप्रिया ॥ ५ ॥

समिति । संश्रितान् भक्तान् आस्थया ऽनुरागेण अवि-
तुं रक्षितुं दयां सरति प्राप्नोति एवंशीला सा दिशाम् अधीशैः
स्वामिभिलोकेपालैरित्यर्थः । सेविता या स्वस्य प्रियस्य पत्युः उरः-
स्थलं वक्षःस्थलं कलयति श्रयति सा हरेः प्रिया नो ऽस्माकं
सम्पदं दिशतु ददातु । इदं चतुर्थपादगूढचित्रम् ॥ ५ ॥

तल्लक्षणं तु ।

यत्रैकपादवर्णानामन्यपादेषु गोपनम् ।

तद् गूढपादकं नाम तद्भेदः प्रथमादिभिः ॥

अस्यार्थः । यत्र पद्ये ऽन्यपादेष्वितरपादत्रयेषु एकस्य
चतुर्थपादस्थवर्णानामक्षराणां गोपनं रक्षणं तद् गूढपादकं नाम
चित्रम् । तस्य चित्रस्य पादादिभिः प्रथमपादादिभिर्भेदः ।
अयं भावः ।

पादत्रयं लिखित्वा तेभ्यः अन्यचतुर्थपादाऽक्षराणि निष्का-
सनीयानि, तथा चाऽत्र पाहीति प्रथमश्लोके द्वितीयादिपात्रयं
लिखित्वा तेषु प्रथमपादाऽक्षराणि निष्कासनीयानीति प्रथम-
पादचित्रम् । तथा संश्रितानिति द्वितीयश्लोके प्रथमपादत्रयं लि-
खित्वा चतुर्थपादाक्षराणि निष्कासनीयानीति चतुर्थपादगूढम् ।
इदं द्वयमपि चित्रविशेषशब्दाऽऽलङ्काररूपं ज्ञेयम् । रथोद्धता-
वृत्तम् ॥ ५ ॥

(लक्ष्मीः) संपत्तिं ददात्विति चतुर्थपादमाद्यपादत्रयगताऽक्षरो-
द्धारेण गोपयन् गूढचतुर्थपादाभिधेन चित्रेणाऽऽशास्ते ।

निरोप्यम्—

श्रीरशेषजगदाऽऽर्तिहारिणी

शेषशैलतटशेखरायिता ।

राजसे जननि रक्षणाय नः

सागरेन्द्रतनये सनातनी ॥ ६ ॥

श्रीरिति । हे जननि ! श्रीः ! सागरेन्द्रस्य तनये ! अशेष-
स्य जगतः आर्तिं हरति सा शेषशैलतटस्य वृषाऽद्रिभृगोः शेख-
रायिता ऽवतंसभूता सनातनी चिरन्तनी नो ऽस्माकं रक्षणाय
राजसे शोभसे । उकारः पवर्गः उपध्मानीयः वश्चैते ओष्ठ्यव-
र्णाः । अस्मिन्पद्ये एतद्वर्णविरहान्निरौष्ठ्यचित्रभेदः शब्दाऽल-
ङ्कारः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ६ ॥

अथ क्रियावञ्चनम्—

हरेः प्रिये भगवतो हतसंश्रितसाध्वसा ।

अन्वहं क्रियमाणानामंहसां संहतीरियात् ॥ ७ ॥

हरेरिति । हे भगवतः प्रिये ! हतं नाशितं संश्रितानां भ-
क्तानां साध्वसं भयं यया सा । भीतिर्भीः साध्वसं भययित्यम-

६ हे सागरेन्द्रसुते ! मातः ! श्रीः ! सकलजगत्पीडानिवारिका
नित्या त्वं नः रक्षणाय शेषाऽचलाऽलङ्कारभूता राजसे इति निरोप्य-
क्षरघटनया निरोप्योऽभिधेन चित्रेण स्तौति ।

७ हे भगवतः (नारायणस्य) प्रिये ! विनाशिताऽऽश्रितभीति-
स्त्वम् प्रतिदिनम् (अस्माभिः) क्रियमाणानां दुरितानां राशीन् ज-
वात् हरेः (नाशयेः) इति हरेरिति षष्ठ्यन्तप्रयोगभ्रान्त्युत्पादनेन
क्रियापदं गोपयन् क्रियावञ्चनाऽऽख्येन चित्रेणार्थयते ।

रः । अन्वहं प्रत्यहं क्रियमाणानामहसाम्, अंहो दुरितदुष्कृतमित्य-
मरः । संहतीः समूहान् रयाद्वेगात् । तरसी तु रयः स्यद इत्य-
मरः । हरेः हरणं कुरु । अत्र हरेः इति क्रियाया अन्यत्र स-
म्बन्धभ्रान्त्या वञ्चनादिदं क्रियावञ्चनरूपं शब्दाऽलङ्कारचि-
त्रम् । तल्लक्षणमुक्तं विदग्धमुखमण्डने ।

क्रियादिकं स्थितं यत्र पदसन्धानकौशलात् ।

स्फुटं न लक्ष्यते यस्मात्क्रियागुप्तादिकं यथा ॥ इति ।

अत्राऽऽदिशब्देन कर्त्रादयो ग्राह्याः ॥ ७ ॥

सप्तविभक्तिवञ्चनम्—

पायान्मामुरसावितः श्रियमुमाराध्यां^१ प्रपद्येतमां

को वा न स्थिरमश्नुते शमधनो ऽप्यालोकितो जातु चित् ।

८ असौ उः (लक्ष्मीः) मां पायात्, इतः (इह लोके) आरा-
ध्याम् उम् (लक्ष्मीं) प्रपद्येतमाम् (सातिशयं प्रपन्नोऽस्मि) अधनः
(दरिद्रो ऽपि) कः (पुमान्) वा (लक्ष्म्या) जातु चिदपि (कदा-
चिदपि) आलोकितः (सन्) स्थिरं शं (सुखं) नाऽश्नुते ?, (न
प्राप्नोति ?) दान्तैः (यमिभिः) विनुताऽङ्घ्रये वै (लक्ष्म्यै) नति
तन्वनाम् उतः (लक्ष्म्याः सकाशात्) श्रेयो न ? (कल्याणं न भव-
ति किम् ?) ओः (लक्ष्म्याः) सेवां रचयामि, हं (मम) मानस !
भक्त्या औ (लक्ष्म्याम्) आदरं वह, इति उरमेति तृतीयान्तोरस्-
शब्दभ्रमोत्पादनेन उरिति प्रथमान्तस्य उशब्दस्य, उमाराध्यामिति उ-
मया ऽऽराध्यामिति भ्रमजननेन उमिति द्वितीयान्तस्य उशब्दस्य,
वा इति विकल्पार्थकाऽन्वयभ्रान्तिजननेन वा इतितृतीयान्तस्य
उशब्दस्य, वै इति अव्ययभ्रमोत्पादनेन चतुर्थ्यन्तस्य उशब्दस्य, उत

वैदान्तैर्विनुताघ्रङ्गे न किमुत श्रेयो नतिं तन्वतां

सेवामो रचयामि मानस सदा भक्त्यावहावादरम् ॥८॥

पायादिति । असौ उः लक्ष्मीः मां पायाद्रक्षतु । अत्र उर-
सा पायादिति वञ्चनेन कर्ता गोपितः । अहम् उना शम्भुना आ-
राध्यां श्रियम् इतः इह प्रपद्येतमाम् । अत्र यमुनाराध्यामिति व-
ञ्चनेन करणं गोपितम् । यया जातुचिदालोकितो ऽपि को वा
ऽधनो निर्धनः स्थिरं शं सुखं नाऽऽश्रुते न प्राप्नोति । अत्र शम-
धन इति वञ्चनेन कर्मगोपनम् । दान्तैर्मुनिभिः विनुतौ अङ्घ्री
यस्यास्तस्यै वै लक्ष्म्यै । उशब्दात् उ विभक्तौ ङिति ह्रस्वश्च-
ति पाक्षिकनदीमंज्ञायाम् आप्नया इसाटि आटश्चेति वृद्धौ
यणि रूपं धेन्वै इतिवत् । नतिं नमनं तन्वतां कुर्वताम् उतः ल-
क्ष्म्याः सकाशात् उशब्दात्पञ्चम्यास्तसिल्ल । श्रेयो न किम्? अपि
तु भवत्येव । अत्र वेदान्तानधीयते इति वैदान्ताः । तदधीते
तद्वेदत्याणं वैदान्तैरिति किमुत श्रेय इति च वञ्चनेन चतुर्थ्याः
पञ्चम्याश्च गोपनम् । आः लक्ष्म्याः सेवां पारचर्गा रचयामि इ-
त्यत्र सेवामः रचयामीति यथाकथञ्चित्क्रयादर्शनवञ्चनेन प-
ष्ठ्या गोपनम् । हे मानस ! त्वं भक्त्या सदा औ लक्ष्म्याम् आ-
दरम् आवह । अत्र भक्त्या आवहेति वञ्चनेन सप्तम्या गोप-
नम् । अस्मिन्पद्ये सप्तावभक्तीनां वञ्चनात्सप्तविभक्तिवञ्चनाच्च-

इति निपातभ्रान्तिजननेन तस्मिन्प्रत्ययान्तस्य पञ्चम्यन्तस्य उश-
ब्दस्य, सेवामः रचयामीति प्रयोगेण सेवाम इति क्रियापदभ्रमोत्था-
पनेन ओः इति षष्ठ्यन्तस्य उशब्दस्य, भक्त्या वहाव इति लोडुम-
पुरुषद्वितीयान्तभ्रमोत्पादनेन औ इति सप्तम्यन्तस्य उशब्दस्य गोप-
नात् सप्तविभक्तिवञ्चनाख्येन चित्रेण वदति ।

ब्रम् । एतल्लक्षणमुक्तं पूर्वश्लोकएव । अत्र “पायान्गामुरसाविहो-
ग्रभवतो नो वा विभेमि क चित्को नैवाऽत्र जनो महामतिरसौ
हार्दादुमां सेविता” इत्यर्थे कल्पिते सांति उं रमाम् आसेविता इत्य-
त्रोमासेवितेति वा लक्ष्म्या करणेन भवतः संसारात्त्वत्कृपया न
विभेमीतिवत्प्रयोगः । अत्र नो वा विभेमीति वञ्चनेन द्वितीया-
करणयोर्गोपनेन विभांक्तवञ्चकवद्भूतिसामान्यं सुभीभिर्विभावनी-
यम् । शार्दूलविक्रीडयम् ॥ ८ ॥

अथ अर्थपादाऽनुलोमप्रतिलोम—

कालीनाऽऽनननालीका राधिता हि हिताऽधिरा ।

या मा सा मम सामाया का ऽपि दीप्रप्रदीपिका ॥ ९ ॥

कालीनेति । के ब्रह्मणि पुत्रे आलीनम् आनननालीकं मु-
खकमलं यस्याः सा हि यस्माद्राधिता भक्तैः प्रार्थिता सती हि-
तं कल्याणम् अधिकं राति सा, यद्वा आराधितः आह्वितः शे-
षशायी हरिर्यया अधिकं राति सा च या मा लक्ष्मीर्माता जन-
नी अमायया कपटाऽभावेन सहिता या सा माया मम का ऽपि
अनिर्वचनीया दीप्रा दीप्तिगती प्रदीपिका मोक्षमार्गदर्शिका

९ काऽऽलीनाऽऽनननालीका (के निजसुते ब्रह्मणि आलीनं संल-
ग्रम् आनननालीकं मुखकमलं यस्याः) या ऽऽराधिता (सती) हि
(निश्चयेन) हिताऽधिरा (हितम् अधिकं राति ददति, तथाभूता भव-
ति) सामाऽया (साम शान्तिम् अयते प्राप्नोति, शान्तेति यावत्)
सा मा (लक्ष्मीः) मम कापि (अनिर्वचनीया) दीप्रप्रदीपिका (उ-
ज्ज्वला प्रदीपिका, मोक्षमार्गप्रदर्शिका, दीप्रस्य मोक्षस्य प्रदीपिके-
ति वा) इति प्रत्यर्थपादं प्रानिलाम्येन पाठे तदुत्तरपादार्धनिष्पत्तेः
पादाऽनुलोमप्रतिलोमाख्येन चित्रेणाह ।

भवात्त्वत्यर्थः । अत्र प्रतिपादं पादाऽर्धस्य प्रतिलोपाऽऽवृत्त्या ऽर्ध-
पादप्रतिलोमयमकरूपाश्चत्राऽलङ्कारः । तदुक्तं दाण्डिना ।

आवाञ्चः प्रानिलोम्येन पादाऽर्धश्छोऽक्रगोचरा ।

यमकं प्रतिलोमत्वात्प्रतिलोमामिति स्मृतम् ॥ ९॥

पादाऽनुलोमप्रातलोम—

सा रयादरिहाख्या ऽसौ सौख्याहारिदयारसा ।

मेयकायधरा माना तामाराधय काय मे ॥ १० ॥

सेति । हे मे ! कायसौख्यम् आहरति स दयारसो यस्याः
तथा ऽरीन्कामादीन् हन्ति सा आख्या नाममङ्गीर्तनं यस्याः
पुनर्मेयं संमाननीयं स्तुत्यं वा कायं धरति सा । माङ् माने मि-
ञ् स्तुतौ इत्यनयोः अचो यांदाति यति ईद्यतीतीत्वम् । या
अर्ना लक्ष्मीर्मम कंदर्माता जननी तां रयादाराधयाऽऽराधनकु-
र्वित्यर्थः । अत्र प्रानिलोम्येन पादाऽऽवृत्त्या पादप्रतिलोमयम-
कचित्रम् ॥ १० ॥

अर्धाऽनुलोमप्रातलोम—

कारिताभिमता चित्ताऽऽवासे हारितमा रमा ।

१० रयात् (वेगात्) अरिहाऽऽख्या (शत्रुविनाशकनिजाभिधा)
सौख्याऽऽहारिदयारसा (सौख्यस्य आहरणशीला दया यस्याः) सा
ऽसौ माता मेयकायधरा (इदंमूर्तिधारिणी विराजते) हे मे
काय ! (शरीर !) ताम् आराधय (पूजय) इति प्रथमपादस्य तृ-
तीयपादस्य च प्रातलोम्येन पाठे द्वितीयतुर्यपादनिष्पत्तेः पादाऽनु-
लोमप्रतिलोमाभिधेन चित्रेणाह ।

११ हे मारमातः ! (कामजननि !) कारिताऽभिमता (संपा-
दितमनोरथा चित्तावासे (मम चित्तरूपे आवासे गृहे) हारितमा

मारमातरिहाऽऽसेवात्ता चितामभितारिका ॥ ११ ॥

कारितेति । हे मारमातः ! हे चित्ताऽऽवासे ! भक्तद्वन्द्वे !
कारितं दासिकादिभिः अभिमनं भक्तजनेष्टं यया पुनः हारिता
भक्तैः कृत्वा मारस्य वा वैभवं दुर्गसद्विमिति यावत्, यया सा
त्वं नास्ति चित् ज्ञानं येषां तेषां मूढानां मेवया शुश्रूषया आ-
त्ता गृहीता सती अभितारिका तारयित्री भवसि । अत्र प्राति-
लोभ्येन अर्धश्लोकाऽऽवृत्तेः अर्धप्रतिलोमयमकचित्रम् ॥ ११ ॥

अथ अनुलोमप्रतिलोम—

का ऽपि मा सरसा सा ताऽभिलाषाकरनामका ।

कायिना ऽरिहना सेव्या ऽग्रचनावा स्तुतिवाचया ॥ १२ ॥

कापीति । अत्र भूलोके अभिलाषस्य स्तुतेः आकराः
खनिभूतानि नामकान्यभिधेयानि यस्याः सा । यद्वा । अभि-
लाषाय मङ्गीर्तनाय आकराणि नामकानि यस्याः सा । आ-
करो निवहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेष्विति मेदिनी । तथा रसेन शृङ्गा-

(अतिशयेन शोभमाना) मा (लक्ष्मीस्त्वम्) इह (संसारे) आसे-
वात्ता (सेवया प्रसादिता सती) चिताम् (आत्मनाम्) अभि-
तारिका (समुद्धारिका, मोक्षदा भवसि) इति पूर्वार्द्धस्यै-
व प्रातिलोभ्येन पाठे उत्तरार्धनिष्पत्तेरर्थाऽनुलोमप्रतिलोमाख्येन
चित्रेण सौति ।

१२ क सरसा (शृङ्गारादिसहिता, सप्रीतिर्वा) अभिलाषा-
ऽऽकरनामका अभिलाषः शब्दप्रयोगः स्तवः, तस्याऽऽकरभूतं नाम-
यस्याः, स्तुत्याऽनन्ताभिधानेति यावत्) अरिहना (अरीन् हन्ति
तादृशी) कापि सा मा कायिना (शरीरिणा) अत्र इह लोके स्तु-
तिवाग्रूपया) अग्रचनावा (संसारपारप्रापकतया श्रेष्ठया नौकया)
सेव्या ।

रादिना सहिता पुनः अरीन् हन्ति सा । हन हिंसागसोरित्य-
स्मात्कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसङ्ख्यानमिति आकृति-
गणत्वात्कप्रत्यये टाप् । का ऽपि सा प्रसिद्धा मा लक्ष्मीः का-
यिना पुरुषेण अग्रनावा भवसिन्धुतरणनौकाभूतया स्तुति-
वाचया । वष्टि भागुरिरिति भागुरेष्ठ्या हलन्ताट्टाप् । सेव्या से-
वितुं योग्या भवति ॥ १२ ॥

अयमेव प्रातिलोम्येन भिन्नार्थः श्लोको भवति यथा—
या च वाति स्तुवानाग्रचव्यासेना हरिनायिका ।
कामनारकपालाऽभिवासाऽऽसारसमापिका ॥ १३ ॥

याचेति । वातस्याऽपत्यं वातिर्मारुतिस्तस्य स्तुवते इति
स्तुवानाः । ष्टुञ् स्तुवानित्यस्मात्कर्तार शानच् । तेषु अग्रचम्य
पृज्यस्य व्यासस्य च इना स्वामिनी कामः मदनः नारकाणां
निरयाणां तत्स्थजन्तूनां वा पालको यमस्ताभ्यां सकाशाद्यो-
ऽभिवासाः भयं तस्याऽऽसाराणां सम्पत्तीनां समापिका स-
मापनकर्त्री या लक्ष्मीः सा चकारात् सेव्येत्यनुकर्षः । अत्र

१३ ख कामनारकपालाऽभिवासाऽऽसारसमापिका (काम
एव नारकपालो नरकपालकस्तस्माद् यः अभितः वासाऽऽसारो भी-
तिबाहुल्यं तस्य समापिका नाशिका) इना (ईश्वरी) या हरिना-
यिका (लक्ष्मीः) स्तुवानाग्रचव्यासा (स्तुवानः स्तुतिकारी अग्रचः
श्रेष्ठो व्यासो यस्यास्तथाभूता, व्यासमुनिस्तुता सतीति यावत् ।)
वाति (गच्छति) (सा मा इति पूर्वेणान्वयः) इति संपूर्णस्य पूर्व-
श्लोकस्य प्रातिलोम्येन पाठान्निष्पन्नेनाऽनेन भिन्नार्थेन श्लोकं अनु-
लोमप्रतिलोमाख्यचित्रेणाह ।

प्रातिलोम्येन पूर्वश्लोकाऽऽवृत्त्या श्लोकप्रतिलोमयमकचित्रं
शब्दालङ्कारः । लक्षणं तूक्तपूर्वमेव ज्ञेयम् ॥ १३ ॥

अनतिरिक्तपदपदार्थाऽनुलोमप्रतिलोम—

दाढ्यदा मम हे देहे सा अत्रासा लल मे ऽपि मे ।

खेदिखे अहह याने या ताक्षर्येता अद्य द्य तान्तताम् ॥ १४ ॥

दाढ्येति । मां प्रमाणम् अतिक्रान्ता ऽतिमा । असादयः क्रान्ता
न्ताद्यर्थे इत्यव्ययीभावः । यद्वा ऽत्यन्तं मा शोभा यस्यास्तत्सम्बुद्धौ
हे आंतमे ! हे मे ! रमे ! खेदीनि खेदकराणि खानीन्द्रियाणि
यस्मिन् नस्मिन् । खमिन्द्रियं सगारुयातमित्येकाक्षरः । मम श-
रीरे दाढ्यमारोग्यं ददाति सा पुनः अत्रासेन सहिता त्वं लल
विलसत्यर्थः । लडयो रलयोरैकत्वाल्ललीति । अहह अद्भुते वा ।
पुनः याने वाहने ताक्षर्येण गरुडेनेता गता युक्ता वा त्वं ता-
न्ततां खिन्नतां द्य द्य खण्डयेत्वावाधायां वीप्सा । दो ऽवखण्डने
अस्मालोद् । अत्र पदपदार्थानामानुलोम्यप्रातिलोम्येन वाचने
ऽनतिरिक्तत्वात्तल्लक्षणं चित्रम् ॥ १४ ॥

— —

१४ हे ऽनिमे ! (अधिकशोभे !) मे ! (रमे !) अहह (खेदे)
खेदिखे (खेदीनि दुःखदानि इन्द्रियाणि यस्मिन् तादृशे) मम देहे
दाढ्यदा (दृढत्वदायिनी सती) अत्रासा (निःशङ्का सती) लल
(विलस,) या याने गमने ताक्षर्येण गरुडेन इता युक्ता, गरुडवाह-
नेति यावत् सा (त्वं) अद्य तान्तताम् (खिन्नतां) द्य (खण्ड-
य) इति प्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यां पाठे ऽपि समानार्थकेनाऽनेन श्लो-
केन अनतिरिक्ताऽनुलोमप्रतिलोमाभिधेन चित्रेणाह ।

अपुनरुक्तव्यञ्जनम्—

अच्छभावा फणिशये जगन्नाथे झषाङ्कदा ।

आरूढाघखलापीडोच्चाटा ऋद्धिं^१ हि सौति मा ॥१५॥

अच्छेति । फणिशये शेषशायिनि जगन्नाथे हरौ अच्छ-
भावा स्वच्छाऽऽशया सती झषाङ्कदा कामदा किं च ठं शून्य-
वादं महेशं वा आरूढा ये अघरूपाः खलास्तेषामपीडान् शख-
रभूतानुच्चाटयति सा । ठो महेशः समाख्यातपृश्च शून्ये प्रकी-
र्तितः । बृहद्धनौ च ठः प्रोक्तस्तथा चन्द्रस्य मण्डले इत्येका-
क्षरः । सा मा बुद्धिं सौतु ददात्विसर्यः । अत्र डवर्जितानां
कादिहाऽन्तव्यञ्जतानां सस्वराणां पुनरुच्चारऽभावादपुनरुक्त-
सस्वरव्यञ्जनचित्रविशेषः । अथ च सस्वराणामिति विशेष-
णात् न्नाथच्चाटइत्यत्र व्यञ्जनमात्रपौनरुक्त्यं न दोषाय । अथ
वा । “फणिशायिजगन्नाथे स्वच्छभावा झषाङ्कदा” इति पाठे कृते
यिञ्जइति अकारः अङ्कइत्यत्र डकारश्च परसवर्णजन्य इति स्पर्शा-
न्तस्थोष्मस्थितैः सङ्ग्रह इति सर्वव्यञ्जनसङ्ग्रहचित्रविच्छित्ति-
विशेषः ॥ १५ ॥

विशृङ्गाटकबन्धः—

मयि ते पदभक्ते ऽस्मिन्प्रसीद कमले हिते ।

१५ अच्छभावा (शुद्धाभिप्राया) फणिशये (शेषशायिनि)
जगन्नाथे (हरौ) झषाङ्कदा (कामदा) मा (लक्ष्मीः) होति निश्च-
येन आरूढाऽघखलान्च्चाटा (आरूढाघाः सपापा ये खलाऽऽ-
पीडाः खलमुख्यास्तान् उच्चाटयति सा ऋद्धिम् (ऐश्वर्यं) सौती-
ति प्रयुक्तव्यञ्जनानां पुनरप्रयोगात् अपुनरुक्तव्यञ्जनाख्येन चित्रेणाह ।

१६ ह हिते ! (हितकारिके) कमले ! ते पदभक्ते ऽस्मिन् मयि

तेजसा दह शक्ते त्वं क्षिप्रमुद्यदयं मम ॥ १६ ॥

मयीति । हे हिते ! हितकारिणि ! हे कमले ! तव भक्ते
अस्मिन्मायि प्रसीद प्रसादं कुरु । पुनः हे शक्ते ! पापदहन-
समर्थे ! त्वम् उद्यदुदयं प्राप्नुवन् मम कवेः पापं किल्विषं तेजसा
स्वमामर्थ्येन दह भस्मीकुरु । दह भस्मीकरणे इत्यस्मात्प्रार्थ-
नायां लोद् । अयं विशृङ्गाटकबन्धः । तल्लक्षणम् ।

प्रत्येकं विलिखेद्वर्णान्क्रमादेकत्र मण्डले ।

अन्यत्रैकान्तरद्वौ चेद्विशृङ्गाटकमुच्यते ॥

अभ्यासः । प्रत्येकं द्वादशकोष्ठकयुक्तं रेखात्रयनिष्पन्न-
वीथीद्वयेन सहिते मण्डले मकारादीन् द्वादशवर्णान् क्रमेण त-
दूर्ध्ववीथ्यां लिखित्वा आद्यक्षरगेव त्रयोदशाक्षरत्वेन वाच-
यित्वा तदधस्तनद्वितीयवीथीकोष्ठद्वये तदनन्तरवर्णद्वयं विलिख्य
पुनः ऊर्ध्ववीथ्यां प्रथमान्तरे एकान्तरितकोष्ठके पूर्वार्धं स-
माप्य उत्तराद्यक्षरमाप तत्रैव वाचयित्वा अधोवीथ्यां द्वौ वर्णौ
ऊर्ध्ववीथ्यां एकान्तरितकोष्ठे एकमिसेवंप्रकारेण वाचयित्वा
प्रथमवीथीगतप्रथमकोष्ठके एव श्लोकं समापयेत् इति विशृङ्गा-
टकबन्धस्योद्धारक्रमः । एतद्विस्तरस्त्वन्यत्र द्रष्टव्यः । अनु-
ष्ठुब्धत्तम् ॥ १६ ॥

द्विचतुष्कचक्रबन्धः, अयुग्माक्षराऽश्लिष्टगोमूत्रिका च—

भजेमहि हरेः कान्तां कारुण्यरसपूरिताम् ।

प्रसीद, हे शक्ते (हरेः शक्तिरूपे !) उद्यत् (उदित्वरं) मे अद्य तेज-
सा (स्वमहसा) दह (नाशय) इति विशृङ्गाटकबन्धेन प्रार्थयते ।

१७ (वयं) दयारसपरिपूरितां संसाररोगनाशिनीं, दारिद्र्य-
भीतिविनाशिकां लक्ष्मीं सेवमहीति, विद्वच्चतुष्कचक्रबन्धेन अयु-

भवाऽऽमयहरां कामं कार्पण्यत्रासहारिणीम् ॥ १७ ॥

भजे इति । भवाऽऽमयस्य संसारोगस्य हरा तां काम-
मत्यन्तं कार्पण्यस्य दैन्यस्य त्रासान् हरति तच्छीलाम् । ताच्छील्ये
गुणिनिः । पुनः कारुण्यरसेन पूरितां भरितां हरेः कान्तां भ-
जेमहि सेवयामः । भज सेवायाभित्यस्मादाशंसायां लिङ् । द्वि-
चतुष्कचक्रबन्धो ऽयम्, अयुग्माऽक्षराऽश्चिष्टाऽनुलोमगोमू-
त्रिका च । तल्लक्षणम् ।

द्वयोरप्यर्धगोरैक्यं विषमार्णकृतं यदि ।

द्विचतुष्कचक्रबन्धो भवेद्गोमूत्रिका ऽपि सा ॥ इति ।

अस्याऽर्थः । द्वयोः पद्याऽर्धयोः विषमाऽक्षरैः वाचने ले-
खने च साम्यं भवति चेदयं द्विचतुष्कचक्रबन्धो भवति । पु-
नश्चाऽयमेव श्लोकः पूर्वोक्तगोमूत्रिकालक्षणे द्वितीयविषमा-
ऽक्षरगोमूत्रिकारीत्या गोमूत्रिका ऽपि भवति । इति उद्धार-
क्रमो ऽस्य ज्ञेयः ॥ १८ ॥

अथ चतुरस्रचक्रबन्धः—

मा ऽवतादत्र परमा मारपस्त्राक्षिकालिमा ।

मालिकाभिः समेता मा माता मे विधुताऽवमा ॥ १ ॥

मावतादिति । मालिकाभिर्मालाभिः समेता युक्ता तथा

ग्माऽक्षराऽश्चिष्टाऽनुलोमगोमूत्रिकाबन्धान्मना च चित्रेणाशास्ते ।

१८ परमा (उक्कृष्टा) मारपस्त्राक्षिकालिमा (मारं कामं पानि
तथाभूतः स्वाक्ष्णः कालिमा कृष्णत्वं यस्याः, समदननिलनेत्रेति या-
वत्) मालिकाभिः (स्रग्भिः) समेता विधुताऽवमा (काम्पितनी-
चा) मे माता रमा ऽत्र (लोके) मा (मूम्) अवतादिति चतुर-
स्रचक्रबन्धेनाशास्ते ।

विधुताः कम्पिता अवमा नीचा यया सा । रेफयाप्याऽवमा-
ऽधमा इत्यमरः । पुनर्मरं मदनं पाति रक्षति सः सुष्ठु अ-
क्ष्णोर्नेत्रयोः कालिमा नीलिमा यस्याः सा परा उत्कृष्टा मा शोभा
यस्याः सा मम कवेर्माता यद्वा मम परमा उत्कृष्टा मा माता अ-
तिसंरक्षणकर्त्री इत्यर्थः । मा चं लक्ष्मीः प्रकीर्तिता । मा च मात-
रि माने च बन्धने चेत्येकाक्षरनिघण्टुः । मा इति माम् अवताद्र-
क्षतात् । चतुरस्रचक्रबन्धोपम् । तल्लक्षणम् ।

आद्यन्ताः सर्वपादेषु समाः पादान्तिमत्रयम् ।

अन्यत्र प्रातिलोम्याच्चेच्चक्रं स्याच्चतुस्तकम् ॥

अर्थः । पादादिपादान्त्यवर्णसाम्यं तदेव पादचतुष्टे ऽपि, तथा
पादान्त्यवर्णत्रयं व्युक्रमेण स्याच्चेदयं चतुरस्रचक्रबन्ध इत्युद्धारः ।
अनुष्टुब्धत्तम् ॥ १७ ॥

षोडशदलपद्ममिदम्—

क्षमासमागमाऽभीमा रामाणामादिमा समा ।

क्षमाक्षेमा रमानामा प्रमासीमासु माति मा ॥ १८ ॥

क्षमेति । क्षमायाः पृथ्व्याः सकाशात् समागमः उदयः उ-
त्पत्तिर्यस्याः । यद्वा क्षमायां पृथ्व्यां सम्यगागम आगमनं यस्याः
सा ऽपि भीमा शत्रूणाम्, अभीमा वा भक्तानामित्यर्थः । रा-
माणाम् आदिमा प्रथमभूता ऽतो ऽसमा निरुपमेत्यर्थः । यद्वा समा

१८ क्षमासमागमाऽभीमा (क्षमायाः शान्तेः समागमेन सम्ब-
न्धेन अभीमा) रामाणाम् आदिमा (सकलाऽङ्गनाश्रेष्ठा) असमा
(निरुपमा) क्षमाक्षेमा (क्षमायाः पृथिव्याः कल्याणकारिणी) रमाना-
मा (रमाऽपरनामधेया) मा (लक्ष्मीः) प्रमासीमासु (तत्त्वज्ञाना-
वधिषु) माति (निविशते तत्त्वज्ञानसीमा भवतीति यावत्) इति
षोडशदलपद्मबन्धाख्ये चित्रेण स्तौति ।

सशोभा क्षमा भक्तरक्षणसमर्था क्षमा कल्याणकारिणी प्रमाया
वास्तवज्ञानस्य सीमा ऽवधिरपि रमेति नाम यस्याः सा मा रक्ष्मीः
मा इतिमां सुष्ठु मातेवाऽऽचरति । षोडशदलपद्ममदम् । तल्ल-
क्षणं कविकुतूहले ।

अनुष्टुभि ममो वर्णो यद्येको जायते तदा ।

ज्ञेयः कमलबन्धो ऽयं बन्धः षोडशवर्णकः ॥

स्फुटो ऽर्थः । अत्र यद्यपि गोमूत्रिकाया आभासस्तथापि
तस्यां ये पूर्वार्धगता समस्थानगा वर्णास्ते विजातीया एवोत्तर-
दलं समानस्त्वेक एवाऽत्र तु एकवर्ण इति विशेषाद्बाधः ॥१८॥

अथार्धभ्रमयमकश्लोकः—

रसासारा सा ऽमितासाऽऽसाधुभामतिपालिता ।

साऽऽभाकारा भावपामिरा ऽमरा मा विभाति सा ॥ १९ ॥

रमेति । सा प्रसिद्धा रसस्याऽऽनन्दस्य आमागः संपातो
यस्याः सा । 'रसो वै स' इति श्रुतेः । तथा अमिता गमिता
आशेच्छायैस्तैर्भक्तैः सहिता सशयोरभेदात् साध्वी भा मातिश्च
येषां ते पालिता यया । अहिताऽग्नेराकृतिगणत्वान्निष्ठायाः प-

१९. रसासारा (रसायां पृथिव्यां सरति एति सा, पृथिव्यामव-
तीर्णेति यावत्) सा ऽमितासाऽऽसाधुभामतिपालिता (अपरिमिता
या आसा सशयोरैक्यात् आशा तत्सहिताः ये आसमन्तात् साधुर्भा-
कान्तिर्मतिर्बुद्धिश्च येषां ते साऽमितासाऽऽसाधुभामतयः, ते पालिता
यया सा) साऽऽभाऽऽकारा (आभया कान्त्या सहित आकारो य-
स्याः सा) भावपाम् (भावं भक्तिं पान्ति तेषां, भक्तानामिति या-
वत्) इरा (भूमिः, आश्रयभूता) अमरा (अविनाशिनी, नित्या)
मा (लक्ष्मीः) विभातीति अर्धभ्रमयमका येन चित्रेणाह ।

रनिपातः । यद्वा साधुर्भामतिः कविः पालितो यया । पुनः
आभया सहितः आकारो देहो यस्याः, एवं भावं पान्ति ते भा-
वपा भक्तास्नानमति संभजति । अम गत्यादिष्वित्यत्राऽऽदिश-
ब्देन शब्दसंभक्त्योग्रहणात् । भावपा ऽऽमिनी चासौ रामस्य जग-
द्रमणस्य रामा सीतारूपा रमणी विभातीत्यर्थः । अर्धभ्रमयमक-
मिदं चित्रम् । अत्र सर्वतोभद्रवत्सर्वतः सर्वपादभ्रमणाऽभावा-
त्प्रथमान्त्ययोरेव भ्रयणादर्थभ्रमयमकचित्रमिदम् । अस्योच्चारः
सर्वतोभद्रचक्रोद्धारवत्स चाऽत्र पञ्चविंशतिपद्ये प्रदर्श्यते ॥१९॥

अथ हारवन्धः—

समुद्रजोन्नतान्कुर्यात्सा नः संसारतारिका ।

समुद्रजोन्वितान्कीर्यात्पुनस्त्रासाऽन्वितारिका ॥ २० ॥

समुद्रेति । संसारात्तारयत्युद्धारयति सा संसारतारिका स-
मुद्रजा लक्ष्मीः नो ऽस्मानुन्नतान् श्रेष्ठान्कुर्यात्, पुनः च परं त्रासेन
भयेनाऽन्विता युक्ता अरयो यस्याः सा समुद्रतं रजोगुणो य-
स्मात्तेन सत्त्वेनाऽन्वितान् कुर्यात्करोतु उन्नतत्वे राजमोद्धतत्वे
मा भूदित्यभ्यर्थयते इत्यर्थः । हारवन्धाख्यं चित्रमिदम् । त-
ल्लणम् ।

२० संसारतारिका सा (प्रसिद्धा) समुद्रजा (लक्ष्मीः) नः
(अस्मान्) उन्नतान् (निजपदप्रापणेन समुन्नतिशालिनः) कुर्यात्-
त् । पुनः त्रासाऽन्विताऽरिका (त्रासेन भयेनाऽन्विता अरयो यस्या-
स्तादृशी) समुद्र (साऽऽनन्दा सा) रजोऽन्वितान् (रजोगुणयु-
क्तान् राजसानुद्धतानिति यावत्) कीर्यात् क्षिपतु, नाशयतु) इति
हारवन्धचित्रेणाह ।

हारान्तरे तु दलयोराद्यवर्णचतुष्टयम् ।

रसाष्टदिग्रविमनुतिथिभूपाः समास्तथा ॥

अस्याऽर्थः । पूर्वोत्तरयोर्दलयोराद्यवर्णचतुष्टयं समम्, ततः षष्ठाद्येकान्तरितं समं षञ्चदशषोडशवर्णौ च समौ इत्युद्धारक्रमो ज्ञेयः । अनुष्टुप् वृत्तम् ॥ २० ॥

मुरजवन्धोयम्—

इन्दिरा भासुरा पद्ममन्दिरा ऽघधरापहा ।

हा ऽपराधहरा दृष्ट्या सा पराभा सुरा ऽऽहता ॥२१॥

इन्दिरेति । भासुरा देदीप्यमाना एवम् अघधरान्पापपर्वता-
नपहन्ति सा तथा पद्ममेव मन्दिरं यस्याः सा पुनर्दृष्ट्या ऽपराधस्य
हरा तथा परा आभा कान्तिर्यस्याः सा किं च सुरैः आहता
इन्दिरा हा हर्षे अस्तीत्यर्थः । मुरजवन्धो ऽयम् । तल्लक्षणं कवि-
कुतूहले ।

सर्वेषु पादेषु तृतीय एकः

षष्ठः स एव प्रथमाङ्गिणौ च ।

यौ मध्यमौ तौ चरमान्तरस्थौ

वर्णौ त्रिधेयौ मुरजाख्यवन्धे ॥

पूर्वार्धान्तिपाश्च चत्वारो व्युत्क्रमात्स्युः परे दले ।

प्रथमाङ्घ्रयोर्द्वितीयैक्यमुपान्त्यैक्यं तथा तयोः ॥

२१ भासुरा (दीप्तिमती) पद्ममन्दिरा, अघधराऽपहा (अघ-
धरान् पापिनो पापरूपान् धरान् पर्वतान् वा ऽपहन्ति सा) परा-
ऽऽभा (परा उक्लृष्टा आभा कान्तिर्यस्याः सा) सुराऽऽहता (देव-
मानिता) सा इन्दिरा (लक्ष्मीः) हा (आश्चर्यं) दृष्ट्या (कटा-
क्षपातमात्रेण) अपराधहरा (अस्मत्पापनाशिका अस्ति) इति मु-
रजवन्धेनाह ।

- १ अस्यां चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुदृश्यै
सीसकाक्षरैरुत्तमेषु पत्रेषु एकः स्तवको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते ।
२ एकस्मिन् स्तवके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते ।
३ प्राचीना दुर्लभाश्चाऽमुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शन, व्याकरणः,
धर्मशास्त्र, साहित्य, पुराणादिग्रन्था एवात्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते ।
४ काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठालयाऽध्यापकाः परिष्ठिता
अन्येच शास्त्रद्वयौ विद्वांसः एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो
भवन्ति ।

- ५ भारतवर्षीयै, ब्रह्मदेशीयैः, सिंहलद्वीपवासिभिश्च एतद्ग्राहकै-
र्देयं वार्षिकमग्रिमं मूल्यम् मुद्राः ७ अणकाः ८
६ कालान्तरे प्रतिस्तवकं " " १ " ०
७ प्रापणव्ययः पृथग् नास्ति ।
८ साम्प्रतं मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः- मुद्रिताः स्तवकाः-

- (१) संस्काररत्नमाला । गोपीनाथभट्टकृता (संस्कारः) २
(२) शब्दकौस्तुभः । भट्टोजिदीक्षितकृतः (व्याकरणम्) १०
(३) श्लोकवार्तिकम् । भट्टकुमारिलविरचितम्
पार्थसारथिमिश्रकृत-न्यायरत्नाकराख्यया
व्याख्यया सहितम् सम्पूर्णम् । (मीमांसा) १०

- (४) भाष्योपबृंहितं तत्त्वत्रयम् विशिष्टाद्वैतदर्शनप्रका-
रणम् श्रीमल्लोकाचार्यप्रणीतम् । श्रीनारायणती-
र्थविरचित भाट्टभाषा प्रकाश सहितम् । स० (वेदान्तः) २

- (५) करणप्रकाशः । श्रीब्रह्मदेवविरचितः सम्पूर्णः (ज्योतिषः) १
(६) भाट्टचिन्तामणिः महामहोपाध्याय-
श्रीगागाभट्टविरचितः । तर्कपादः (मीमांसा) २

- (७) न्यायरत्नमाला-श्रीपार्थसारथिमिश्र वि० स० (मीमांसा) २
(८) ब्रह्मसूत्र भाष्यम्-वाङ्मयण प्रणीत
वेदान्तसूत्रस्य यतीन्द्र श्रीमद्विज्ञा-
नभिश्च कृत व्याख्यानम् । सम्पूर्णः । (वेदान्तः) ६

- (९) स्याद्वादमञ्जरी-मल्लिषणनिर्मिता सम्पूर्णा । (जैनदर्शनम्) २

- (१०) सिद्धित्रयम्-विशिष्टाद्वैत-ब्रह्मनिरूपणा-
परम्-श्रीभाष्यकृतां परमगुरुभिः श्री ६
यामुनमुनिभिर्विरचितम् । सम्पूर्णम् (वेदान्तः) १

- (११) न्यायमकरन्दः । श्रीमदानन्दवाङ्मयभट्टा-
रकाचार्यसंगृहीतः आचार्यचित्खुमु-
निविरचितव्याख्योपेतः (वेदान्तः) ३

- (१२) विभक्त्यर्थनिर्णयः न्यायानुसारिप्रथमादि-
समविभक्तिविस्तृतविवाररूपः म० म०
श्रीगिरिवरोपाध्यायविरचितः । सम्पूर्णः } (न्यायः)
- (१३) विधिरसायनम् श्रीअप्पयदीक्षितकृतम् स० (मीमांसा)
- (१४) न्यायसुधा (तन्त्रवार्तिकटीका) भट्टसो-
मेश्वरविरचिता । } (मीमांसा)
- (१५) शिवस्तोत्रावली । उत्पलदेवविरचिता । } (वेदान्तः)
श्रीक्षेमराजविरचितवृत्तिसमेता । }
- (१६) मीमांसाबालप्रकाशः (जामनीयद्वादशा
ध्यायार्थसंग्रहः) श्रीभट्टनाराणात्मजभ-
ट्टशङ्करविरचितः । } (मीमांसा)
- (१७) प्रकरणपञ्चिका (प्रभाकरमतानुसारि मीमांसादर्शनम्) महा
महोपाध्यायश्रीशालिकनाथमिश्रविरचितम् । श्रीशङ्करभट्ट
कृता मीमांसासारसंग्रहश्च । सम्पूर्णः (मीमांसा)
- (१८) अद्वैतसिद्धिसिद्धान्तसारः । पण्डितप्रवरश्रीसदानन्दव्यास
प्रणीतस्तत्कृतव्याख्यासमलङ्कृतश्च । (वेदान्त)
- (१९) कात्यायनश्रौतसूत्रम् महामहोपाध्यायश्रीकर्क-
चायाविरचितभाष्यसहितम् ।
- (२०) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् श्रीभास्कराचार्यविरचितम् (वेदान्तः)
- (२१) श्रीहर्षप्रणीतम् खण्डनखण्डव्याघ्रम् आनन्द पूर्ण-
विरचितया खण्डनफकिाविभजनाव्याख्या व्या-
ख्या (विद्यासागरी) नि प्रसिद्धया समेतम् । } (वेदान्तः)
- (२२) आख्यातचन्द्रिका श्रीभट्टमल्लविरचिता ।
- (२३) श्रीलक्ष्मीसहस्रम्-बालवैश्विनीव्याख्या
उत्तराणिकया च सहितम् । }
- (२४) ब्रह्मसूत्रवृत्तिः मरीचिका श्रीव्रजनाथभट्टकृता । (वेदान्तः)
- (२५) क्रोडपत्रसंग्रहः अत्र श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचि-
तानि अनुमानजागदीश्याः प्रत्यक्षानुमानगादाध्याः प्रत्यक्षानु-
मानमाधुर्या व्युत्पत्तिवादस्य शक्तिवादस्य मुक्तिवादस्य शब्दश-
क्तिप्रकाशिकायाः कुसुमाञ्जलेश्च क्रोडपत्राणि । (न्यायः)
- (२६) ब्रह्मसूत्रम्, द्वैताद्वैतदर्शनम्। श्रीसुन्दरभट्टविरचितसिद्धान्तसंतुकाभि-
धटीकासहितश्रीदेवाचार्यप्रणीतसिद्धान्तजान्दव्याख्यव्याख्यायु०
- (२७) बौद्ध दर्शनसमुच्चयः । बौद्ध नैयायिक कापिल्य जैन वैशेषिक
जैमिनीयदर्शन संक्षेपः । मणिभट्टकृतटीकया सहितः । हार
भट्टसारकृतः । }
- (२८) शुद्धाद्वैतमार्तण्डः प्रकाशव्याख्यासहितः । प्रमेयरत्नार्णवश्च ।

पञ्चादिप्रेषणस्थानम् }

हरिदासगुप्तः,

बनारस सिटी

BL Venkatadhvarin
1225 Shrīlakshmisahsram
L3V4
1904
v.7

~~_____~~

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

